

HID

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI:
CSANÁDY GYÖRGY

Collegium Transsilvanicum kiadása

I. évfolyam, 4—5. szám

Budapest, 1927. július—augusztus

Tartalom:

<i>Benedek Elek</i> : A Testamentumból	194
<i>Finta Zoltán</i> : Őszi szél, Fellegek (versek)	197
<i>Szentimrei Jenő</i> : Benedek Elek (Arcképsorozat 3. közlemény)	198
<i>Molnár Endre</i> : Ősz a temetőben, Elhagyott szobában (versek)	204, 214
<i>Ravasz László</i> : Erdélyi lélek	215
<i>Darkó István</i> : A dallás (nov.)	215
<i>Féja Géza</i> : A Duna (vers)	224
<i>Bodrogközy Zoltán</i> : Gyerek van a háznál	225
<i>Mihály László</i> : Áldott ez a föld (vers)	231
<i>Szokolay Béla</i> : Művészetpolitikánk	232
<i>Bányai Kornél</i> : Puszták leánya (vers)	241
<i>Asztalos Miklós</i> : Az erdélyi Móricz Zsigmond	242
<i>Olasz Lajos</i> : Kibontott rügy (vers)	245
<i>Sebesi Samu</i> : Jön az eső (nov.)	246
<i>Tamási Áron</i> : Mózeske nem nyughatik (mese)	251
<i>Ajtay Miklós</i> : Ethikai széljegyzetek	259
<i>Kós Károly</i> : Varju-nemzetség (krónika. 4. közl.)	263

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET:

<i>Csanády György</i> : Az erdélyi próza Magyarországon: I. Ravasz László	273
<i>P. Gulácsy Irén</i> : Kritika csodabogarai	278
<i>Pásint Ödön</i> : Brassai	280
<i>Féja Géza</i> : A felvidéki irodalom és egy felvidéki költő	282
<i>Vass László</i> : Darkó István: „Zuzmara”	283
<i>Csanády György</i> : Molnár Endre: „Költemények”	285
<i>Pásint Ödön</i> : Gustave Le Bon: II. Az étatizmus és a nemzetiségek elvének tévedései	286

Gergely Pál: Vágó Pál Gábor szobrászművész 288

Gáspár Jenő: A szinpadai rendezés tulhajtásai 291

Fiala Ferenc: Film és generáció 294

„HID” IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
Megjelenik egy évben 12 számban

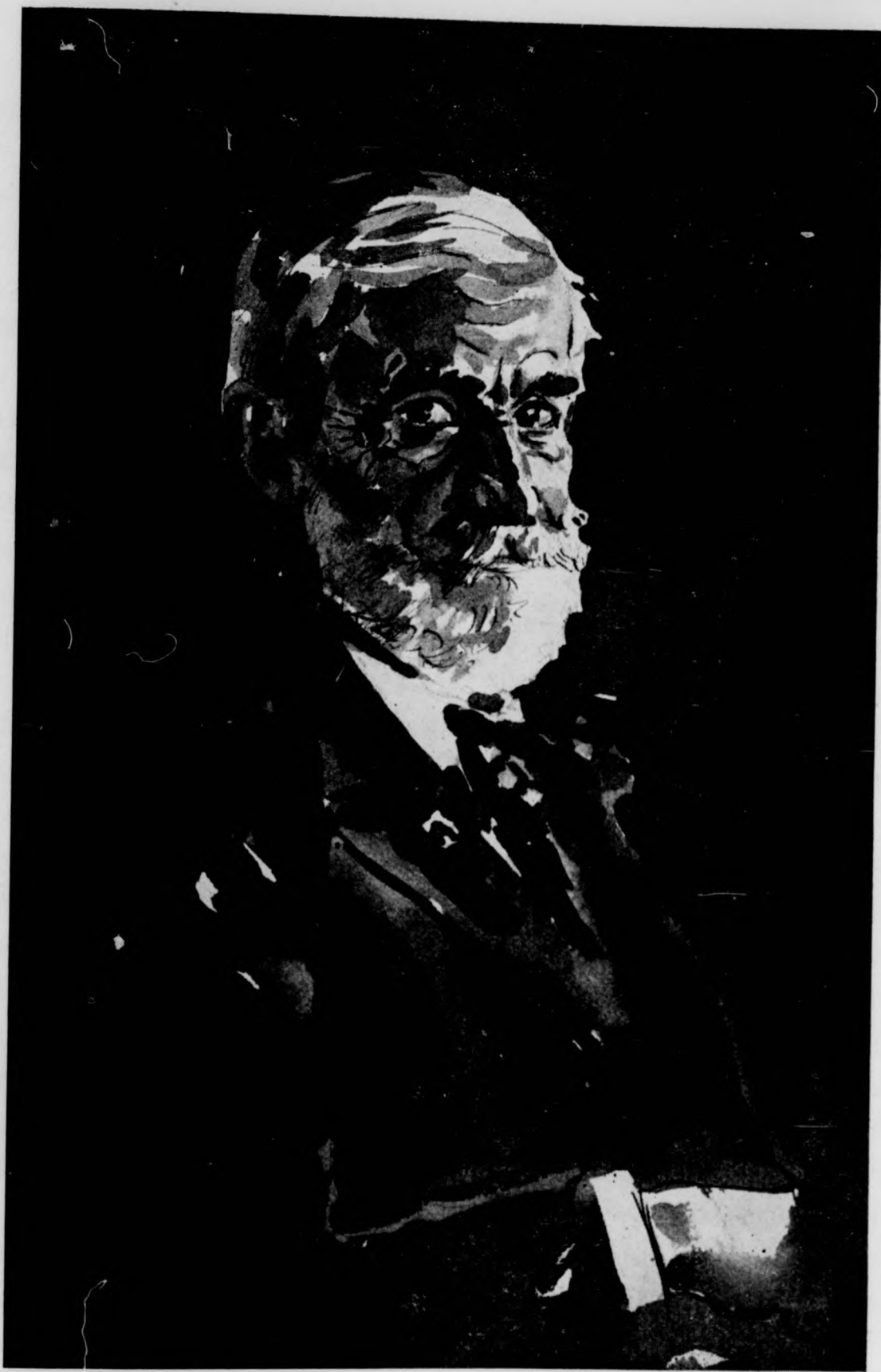
Negyedévi előfizetés 4 pengő, félévi 8 pengő

Szerkesztésért és kiadásért HAJDÚ DÉNES, minden cikkért írója felelős

Kéziratokat
augusztus hónapban
a szerkesztő címére kérjük:
CSANÁDY GYÖRGY
II., Zárda-utca 26

Értelem zavaró hibák: 213. oldal 2. hasáb 12. sor: *krnóikák* = *krónikák*
224. „ 6. szakasz 4. „ *hallottunk* = *halottunk*
236. „ 2. „ *szánján* = *száján*

NYOMATOTT NAGY S. SÁNDOR NYOMDAI MŰINTÉZETÉBEN
BUDAPEST V, ARANY JÁNOS UCCA 18

BENEDEK ELEK

(RESCHNER)

A TESTAMENTUMBÓL.

Benedek Elek.

Te csak nyargalj vesszőparipádon, fiam, sejtemed se legyen arról, hogy én ez órában a halál gondolatával foglalkozom, irván, folytatván végrendeletemet. Dalolj versenyt a dalos pacsirtával, mely ott fönt lebeg a magas levegőégben s nyilván azt hirdeti: de szép az élet, óh de szép.

Nézd, csak nézd azt a vak fiut, ki mindennap kibotorkál a hegyek közé, egyedül, egy pálcika nélkül, — megáll ő is, fejét fölemeli s mosolygó arccal hailgatja a pacsirta dalát. Tele tüdővel szívja az üde levegőt, a vadrózsák illatát s e pillanatban talán ő is azt suttogja: de szép az élet, óh de szép! pedig ő nem látja a virágot, ám érzi illatát; pedig ő nem látja a pacsirta szárnyalását, ám hallja csattogását; pedig ő árva, ápatlan, anyátlan, kegyelemkenyéren él, s im lásd, e pillanatban az életnek mégis örül.

Ez csodálatosnak, rejtelmesnek tetszik tenéked. De te csak a botorkáló vak fiut látod, lelkének tartalmát nem ismered. Te még nem tudod megbecsülni Istennek végtelen jóságát, amely téged ép kézzel ajándékozott meg; te még nem tudod, hogy e kézzel majd felemelheted a gyöngét, leverheted a gonoszt, szerezhetsz vele kenyeret magadnak és adhatsz vele a kenyérből másoknak; és megajándékozott ép szemmel, mellyel nézheted mindazt, mit látni szép, s melyet behunyhatsz, ha nem akarsz látni mindazt, mit látni kellemetlen. Ah, Isten őrizz, ha csak egy idegszál hiányoznék tested épségéből, mely nagyot emelkednék becse a meglévőknek! Hidd el nekem, hogy annak a vak fiúnak édesebben csendül szívében a madárdal, mint a tiedben. Hidd el nekem, igazibb öröme van neki abban, hogy bár tapogatózva, botorkálva, de járhat-kelhet az édes anyaföldön, mint tenéked, hogy ugrálhatsz árkon, bokron át, megmászhatod a magas hegyet, leszaladhatsz a virágos völgybe, s eszedbe sem jut, hogy mindezt nem tehetnéd, ha Isten tőled is megtagadja vala azt, mit attól a vak fiutól jónak vélt megtagadni az ő végtelen, beláthatatlan bölcsessége.

Természetesen, te ma még azt hiszed, hogy nem lehet nagyobb csapás, e földön, nagyobb nyomoruság a vakságnál. Igazad van, nincs is ennél nagyobb *testi* nyomoruság. De megtudod, látni fogod majd az én irásom nélkül is, hogy van ennél egy nagyobb, rettentőbb nyomoruság: a *lelki vakság*. Látni fogsz Isten képére teremtetett embereket, akikből első tekintésre nem hiányzik semmi, ami az embert emberré teszi; más-más a ruhájuk, ruhájuknak a kelméje, szabása; más-más talán az arcuk

szine; rövidebb, hosszabb, vékonyabb, vastagabb a termetük, de egyben mind egyenlők: Isten képére vannak teremtve valamennyien. Látni fogod, hogy az „egy akol és egy pásztor“ irott malaszt, melyet állandóan hazudtol a valóság; hogy az aklok száma megszámlálhatatlan, a pásztoroké még inkább... Meg fogod látni, mily éberen őrködnek e pásztorok az aklok kapujában s csodálkozással szemléled, hogy hamarabb engednek kiszaladni hármat az akolból, mint beereszteni egyet, amely — szerintük — nem az ő aklukba való. Ezen nevet az én paraszt=eszem, de jegyezd meg fiam, hogy nemcsak paraszt=ész van e világon. Amit én természetesnek találok, a természettel ellenesnek talál tán millió ember és viszont.

De félek, hogy véletlenül már most kezdedbe akad irásom s nem szeretném, ha legalább a velejét meg nem értenéd. Félek különösen attól, hogyha nem értenéd meg azt, mit mondandó vagyok, megkésve értenéd meg, amikor már téged is elsodort valamely áradat. Félek, hogy mire kikerülsz az életbe, mindabból, mit az iskolában tanultál, csak annyi marad meg, amennyivel megkeresheted a kenyeredet, talán vagyont is gyűjtesz, nagy vagyont általa, de üres lészen a szived, szeretet nélkül való. Avagy megmarad tán szivedben a szeretet, de dresszirozva, mint egy komédiás ponny. Szivednek melegét nem azokra árasztod, akik szeretetet szeretetnél egyébbel nem viszonzhatnak, hanem azokra, kik szeretet nélkül élven az életet, bolond szivedet még majd kinevetik.

Látom, éppen most tanulod a bibliai történeteket. Szépen megmagyarázza Jézus a törvénytudónak, hogy mi az a felebaráti szeretet. A kirabolt, félholtan fetrengő utason nem könyörül a pap. Hasonléképen nem könyörül rajta a lévita. Végre jön egy szamaritánus. Bekötözi sebeit, elviszi a városba, elhelyezi egy háznál s még pénzt is ad a gazdának, hogy ápolja őt.

— E három közül, ki volt felebarátja a sebesültnek? — kérdé Jézus.

— Aki könyörült rajta, — felelé a törvénytudó.

A tanulságot ebből így vonja le a könyvecskéd: „A valóban könyörületes szívü ember sohasem kérdezi: micsoda nemzetből, vagy felekezetből való az, aki nyomoruságban szenved, hanem segíti embertársát azért, mert tudja, hogy Istennek gyermeke, tehát neki testvére és ségedelemre van szüksége.“

Tehát Jézus, Istennek fia, a felebaráti szeretetet a könyörületesség egy példájával magyarázza meg. Ne feledd, fiam, hogy Jézus ennek előtte kétezer esztendővel járt és tanított e földön. Hogy abban az időben még a könyörületesség volt a szeretet legszebb nyilatkozása. Ne feledd, hogy bár Jézusnak bölcseje jászol vala, királyok borultanak e bölcső elé. Királyok és pásztoemberek. Olvasd a históriát s látni fogod, mint verődnek a népek külön kasztokká. Az erős leveri és ráadásul még meg is veti, lelkében megalázza a gyöngét. Fejébe veszi, hogy csak ő az Isten képére

teremtett ember, s akit szegénysége, gyámoltalansága, gyengesége lenyűgöz, az az ő szolgája. Akinek kenyeret dob, hogy éhen ne vesszen, de szive melegéből nem juttat neki egy lehelletnyit. Akit, Istentől nyert lelki adományok útján bár fölemelkedik a porból, magával egyenlőnek nem ismer el, mert annak bölcsője durva deszka volt, az övé arannyal, selyemmel, bíborral ékes.

Ha majd szived, lelked, ki léssen mívelve ; ha majd nemcsak látsz, de a látotakon gondolkodol is : csak akkor döbben meg a szíved, fiam csak akkor szorongatja majd vasmarokkal a keserű fájdalom, látván, hogy boldogtalanabb vagy az éhező koldusnál, mert annak nem fáj, ha pénzt vet lábához a nagy úr, amint elrobog bársonyos hintaján ; de neked fájni, kegyetlenül fájni fog, amidőn tisztességtudó kalapemelésedre könnyű, megvető fejbiccentéssel válaszol a gögös, de máskülönben *könyörületes szivü nagy úr!*

Könyörületesség! Ki nem könyörületes manapság? Kinek nincs egy filérje, egy falás kenyere a koldusok számára? Ki mer manapság nem lenni könyörületes szivü? Ma, mikor az ujságok számon tartják, ki mennyit ad a kárvalottaknak s ki nem ad semmit? Manapság, mikor a könyörületesség — mulatság, sport? Mikor fényes, drága toalettokban, keringőzve, vagy csárdást ropva törülk le a szenvedők könnyeit!?

De én egyebet kérek tőletek, könyörületes szivek! Nekem van kenyerem ; nekem van ruhám, divatos szabásu ; tanultam, amit tanultam ; tudok, amit tudok ; vagyok legalább is „átlagember“, vagyok ; beszédem nem sima, de nem is goromba ; ha éppen elkerülhetetlen, még a lovakról is tudok társalogni. Könyörüljtek rajtam s ne kérdjétek, paraszt vagyok=e, vagy nemes ; keresztyén=e, vagy zsidó. Vegyetek úgy, amint vagyok. Szeressetek, ha van bennem szeretni való ; vessetek meg, ha van bennem megvetni való. De ne legyetek az őscimre kíváncsiak, mert ők alszanak, porladoznak régen ; kegyes érdeklődésteket meg nem köszönik : ruházzátok rám ezt és én megköszönöm, meghálálom nektek. Szeretetért szeretetet adok.

Ez a legnagyobb summa, fiam, mellyel a szeretetet megfizetni lehet : maga a szeretet. Ne sajnáld, ha többet adsz ebből másnak, mint amennyit más ad tenéked. Örülj ennek, hiszen te vagy a gazdagabb.

Őszi szél

Görnyedt anyóka kullog, pöröl már,
mintha ő lenne az életnek őre.
Foszlós csipkét kötöget: ökörnyál
cérnáját bogozza a tar mezőre.

Nyárnak, csengettyüs szeleknek vége,
repedt melléből zörgő sóhaj száll. —
s pereg kiszáradt, koldus kezébe
sárga falevél, őszi aranykrajcár.

Fellegek

Vén számadó hajtja lompos ökreit,
a messzeségnek hetykén füttyörész.
Markába fúj, harsányan tülköl és
tinóit veri, ha egymást öklelik.

Ég mezőjén legel a lomha gulya
csillag-csapáson, tejút-ösvényen.
Végtelenbe vesző köd-sövényen
hivja őket alkonyat, halk furulya.

Jó Isten nyája . . . Merre megy, hova
várja jöttét tikkadt föld, gabona,
kis gyermekként, kit éhesen feledtek.

A vén számadó nyáját megfeji
s az ég tejét a lázas esteli
csendre leönti friss, hűs permetegnek.

BENEDEK ELEK.

Szentimrei Jenő.

Kolozsvár utcáin idők viharától bronzkeményre edzett arcu, erőskötésü, szúró tekintetü vénember járkál. Az emberek, öregje-fiatalja, férfia-fehérnépje tisztelettel nyit utat előtte, mikor vállára vetett tarisznyával átballag a Nagyhidon, Rákóczi-úti gyümölcsöse felé. És hangos szóval köszönti ismerős-ismeretlen, amerre elhalad!

— Kezét csókolom, Pista bácsi.

Szentgyörgyi István, az egyre fogyatkozó régi kolozsváriak drága Pista bácsija, a nyolcvanötödiket tapossa már, meg nem rogyó térdekkkel. Az őszön a Móricz Zsiga tiszteletére eljárta még a csárdást, de nem úgy helyben topogva, mint a mai fiatalok, hanem tempósan, legényesen, mártogatósan, ahogyan ő szokta az asztal tetején, a gelecséri pusztabíró szerepében. Gyönyörű vén fa ez a vén komédiás és nem lehet az véletlen, hogy éppen az erdélyi földbe eresztett gyökereket. Tiborc sehol a világon nem tudja úgy elpanaszolni a nép nyomorúságát, mint Szentgyörgyi István a kolozsvári színpadon. Olyan halálíg hűségesen Kentet is csak Shakespeare tudott elképzelni, aminőt Szentgyörgyi élénk ábrázol. Nem is ábrázol. A lelkünk jobbik felét markolja ki, csak az árnyékok nélküli csupa fényességet, csupa jót, csupa igazat. Az erdélyi lélek legmélyebb forrásáig szállott alá, hogy ezt a két karaktert felhozza nekünk. Ha száz más ragyogó színpadi figurát nem láttunk volna az ő maszkjában, csak azért a kettőért is megérdemelné, hogy így köszöntsük:

-- Kezét csókolom, Pista bácsi.

Az sem véletlen, hogy Benedek Elekről irván, a Szentgyörgyi István alakja kérezkedett a tollam alá. Mert őt is, mikor első ízben megláttam, hófehér szakállal, de fiatal tüzi szemekkel és egyenes derékkal, amikor Petőfi centennárumára érkezvén leszállott a vasúti kocsiból a segesvári állomáson, az első önkéntelen mozdulattal odahajoltam a kezére. Ő is azok közül való, akiket a gyermeki alázat kézcsókja illet Erdélyben, anélkül, hogy ebben volna valami csinált póz, valami mesterkélt színpadiasság. S akit az első találkozásnál bizvást így lehet szólítani:

— Édesapám . . .

*

Az 1920-as évek elején még a zöld levél is levált az ágról, hogy rábízsa magát az első kósza szélre, mely kiröpíti őt Erdélyből. Patkányok szoktak mene-

külni ilyenformán a sülyedő hajóról — adassék tisztelet a kevés kivételnek. És akkor ez a Benedek Elek vállán hatvan egynehány esztendővel, megírta Budapesten elbucsuzó nagy könyvét, az „Édes anyaföldem“-et. S noha a magyarok fővárosában zsebredugott kézzel is megélhetett volna száznál is több könyvének új kiadásaiából, ő a háboru után, a forradalmak és a kommün véres látomásai után, hazajött Erdélybe. Ott akart közösséget vállalni testvéreivel, ahol legnehezebb a magyar sors. Ott akart világosságot gyujtani, ahol az éjszaka árnyaival hangtalanul viaskodott az ő magára maradt népe. Egy évig ki nem mozdult a telkéről, így hálálván meg a Fennvalónak, hogy hazasegítette az ő édes anyaföldjére. Azután első utja a segesvári tömegsírhoz vezette, ahol öszülő fejjel hajtott térdet a halhatatlan Ifjuság előtt.

Ime Benedek Elek írói és emberi arcképében a karaktert kihangsúlyozó vonások közül a legelőbbvaló. A többieket már nem lesz nehéz mellérajzolni.

Ennek előtte épen ötven esztendővel mostérett diák mondott búcsut Udvarhelynek, a székely anyavárosnak, hogy megvesse lábát a messzi, nagyon messzi magyar fővárosban, Budapesten. Alább Erdővidéken, a hegyek ölébe rejtőzött Kisbaconban, szorongó aggodalommal bujtak összébb a fehérhomloku házak. A faluszélen, közel az Isten házához, két vénember álmatlanul gyürögette éjszakákon át a párnát a feje alatt.

— Istenemuram, vajjon nem éri valami baj a mi fiunkat abban a rengeteg nagyvárosban?

A „mi fiunk“ pedig ezalatt lassacskán hátat fordított az egyetemnek, a tanári pályának s már valahol ott körmölt a Budapesti Hirlap redakciójában.

— Vajjon jól lesz-e így? — töprengtek Kisbaconban, a faluszéli házban.

Bizony nem a legjobban indult. Sok pénz kell a nagyvárosban annak, aki alig mult el huszesztendős, de a fejébe vette, hogy ő a tollából akar megélni. Azután hamarosan megnősül, egyik gyermek jön a másik után és ő emellé még egyik lapot alapítja a másik után. A faluszéli ház mellől is megindult egyik holdacska föld a másik után. Kellett Pesten a fiunak, kenyérre. De egyszer nem is olyan nagy idő alatt, kapósak lesznek a Benedek Elek könyvei. A fiatalember „beérkezik“ s most már csip-csup annyi pénz folyik

be a házhoz, hogy valamicskét félre is lehet tenni. És megfordult a Pest felé apránként pénz alakjában elfutott baconi föld. Egyik hold a másik után szegődik vissza a Huszár-Benedek házacskához. Így történik a csoda, föld lesz a szellem kincseiből, a könyvekből. Még ház is lesz, szép falusi kúria, tágas verandával, mintha előre tudták volna, hogy ezen a verandán egyszer sokunoka fogja majszolni a tízóriai vajaskenyeret. Igaz, a falunépe is segített. Kalákába hordták a követ, a fát és szivesen hordták az ő vérükből való „nagyságos úrnak“, aki annyi szép mesét írt, olyan híres ember lett, hogy még képviselőnek is megválasztották.

„Az én ifjuságom nem volt vidám és gondtalan ifjuság — mondogatja Benedek Elek. — Mig mások elméjük keresményéből a külföldet járhatták, hogy tudásukat növeljék, ismereteiket gyarapíthassák, nekem vissza kellett szerezniem az ősi földet. Ezért olykor napszámosmunkát is kellett végeznem, de arra számítottam, hogy a nehéz ifjuságért kárpótol majd a szép öregség. Mert a szép öregség is szép, talán csak egy életkor van szebb nála, a szép ifjuság.“

Hat gyermeket nevelt fel és kétezer fát ültetett a visszaszerzett ősi földbe Benedek Elek az ő hűséges párjával. Negyven esztendőbe is beletelt, míg azt elmondhatta magáról. Ez alatt a negyven esztendő alatt ontani kellett az írást, hogy a betű termőfölddé váljék. Hat gyermeket nevelt fel, kétezer fát ültetett és száz könyvet írt, amelyek sokszázezer példányban ott forognak népének és népe palántáinak kezén. Van-e magyar író, aki ezt utánacsinálta, vagy erre példát mutatott neki?

Ime a második vonása az ő irói és emberi arcképének.

*

A száz könyv között, mint ő maga mondja, nem valamennyi halhatatlan remekmű. Olykor bizony napszámosmunkát is kellett végeznie a tollnak a kenyérért. De a száz könyvben — azóta százhusz is van talán — *nincs egy hazug szó*. A százhusz könyvnek egyetlen-egy mondata nem hirdet elfogultságot, gyűlöletet. Nagy, talán a legnagyobb emberi és irói érték az igazságnak és a szeretetnek alázatos szolgálatában leélni egy fél évszázadot. S talán a legnagyobb dolog közelférközni a nép, a tömegek szívéhez, olymódon, hogy divatos jelszavak, uralkodó áramlatok megnyergelni akarása nélkül,

porhintés, szemfényvesztés, uszítás nélkül valaki a magyar nyelvterületen még életében százezres könyvsikert érjen el. Mindig az igazságnak, a szeretetnek, a jósnak szeliden tanító szavaival. Még az előre elkészített sírfelirata sem hazudik:

*Jézus tanítványa voltam,
Gyermekekhez lehajoltam,
A szívemhez fölemeltem,
Szeretettel így neveltem.*

Irt verset, novellát, szindarabot, regényt és mesét, sok-sok mesét, ezernél is többet talán. Orbán Balázzsal és Sebesi Jóbbal összegyűjtötte székely népének nótakincsét. Kriza János után a legszebb darabokat ő hozta felszínre a székely népköltés gyöngyeiből. És van egy könyve, amelyhez fogható nemesen férfias vallomásokat Kölcsey *Parainézise* óta nem irtak magyar nyelven. Ez a „*Testamentum és hat levél*“. Csodálatos egyszerűséggel, a lélek tisztaságának fenéig áttetsző mélységeibe mutat le ez a kis könyv. Akinek gyermekei vannak, jobb útravalóval ma sem bocsáthatja ki őket a napi élet csúnya, szennyes-szürke vizeire, mint ezzel a könnyvvel, amelynek minden mondata az igazságban és szeretetben horgonyt vetett meggyőződés tonnáitól súlyos és mégis mezei virágok illatával illatos. Mostanában tudtam meg, hogy a Testamentumot Magyarország akkori kultuszminisztere, Wlassich Gyula, külön leiratban köszönte meg Benedek Eleknek. De a hivatalos elismerés mellett a közönség méltányoló elismerése is megkoszorúzta ezt a páratlanul nemes írói és emberi teljesítményt. Tíz esztendő alatt tizenhárom kiadást ért a Testamentum s ki tudja, azóta is hány új sorozat jelent meg belőle.

Aki a Testamentumot megírta, annak idejében fel kellett ismernie, hogy tehetsége őt a nép, a gyermekek és az ifjuság szívének, értelmének művészi eszközökkel való megmunkálására predesztinálja. Benedek Elek nem is habozott soká, életmunkájának drága és háládatos terrénumául a gyermek és ifjúsági irodalmat választotta. A gyermek számára írni: külön művészet, talán a legnagyobbak közül való. A felnőttek írói legtöbbször izzadva birkóznak a formával, hogy eltalálják a gyermeknek való hangot. „Leereszkednek“ a gyermek értelméhez, ahelyett, hogy egyszerűen behelyezkednének a kicsi ember gondolat és érzésvilágába. Benedek Eleknek sohasem kellett „leereszkedni“ a gyermekhez, vagy a néphez. Nem kellett a hangot „megtalálnia“, mert

keresnie sem kellett. Ugy hozta magával a tarisznyájában, mint a molnár-pogácsát, amellyel a kisbaconi házból indította utnak a szülői szeretet. Innen van írásainak az a különös sajátossága, hogy *a mesét is a valóság hangján adja elő*. Jókai, a másik nagy mesélő, valóságnyomokon indul, de mire a téma eljut a kalamáristól a kéziratpapírig, mese lesz a valóságból. Az ő szeretlen és mindig színekben csillogó fantáziája nem bírta el a valóságkorlátokat. Átlendült rajtuk egykettőre s mire felocsudtál, már a mesék birodalmának kellős közepébe vezetett.

Benedek Elek a mese ősfarmáját adja. Az elképzelés a valóság medrébe torkollik nála. Ezért talán szűkszavúbb és külső ruhára nem olyan csillogó az ő meséje, de az egyszerű székely szőttes alól itt is, ott is kiragyog a fantázia aranyinge. S mert ez a forma egyidős a néppel, igen gyakran át meg átszövődik szimbólumokkal. Olyan időben jelentkezik a „szimbólizmussal“, amikor a magyar irodalom még csak iskoláskönyvekben olvasott róla, de élni vajmi ritkán tudott vele. Ám Benedek Elek a népből emelkedett ki, köztük élt, tőlük tanult mesélni. Megfigyelhette, hogy ebbe az egyszerű világba milyen mélyen benyomult s milyen eleven életet él a szimbólum. Az a három négyszáz szó, amiből a falusi nép egész szókincese kitelik, csak a közkeletű fogalmak megjelölésére elegendő, mihelyt azonban belső gazdaságot kell kifejezni, myomoruságosan kevésnek bizonyul. Ezért kap a csekélyke szókincsnek csaknem minden második szava szimbólikus jelentőséget olykor a közbeszédben is. A mesék alakjai rendszerint a természet jelenségeit, vagy a külsőre kivetített belső tulajdonságokat szimbólikálják, s ezek a szimbólikus vonatkozások teszik a külsőre igénytelennek látszó népi mesét élővé, gazdaggá és mélyértelművé. A Benedek Elek meséiben is ezért tud gyönyörködni gyermek és felnőtt egyaránt.

*

A mesében találkoztunk az örök ifjuság forrásával is. Már a nagyanyánktól hallottuk, hogy van valahol egy csodaforrás és aki ennek vizéből iszik, örökké fiatal marad. Benedek Elek ivott is e forrás vizéből, mert ez a csodaforrás: maga a mese. Hosszú évtizedeken át mesélt, mesélt gyermekeknek, serdülteknek és felnőtteknek fiatal szívvvel fiatal meséket. Régi meséket, amelyek örökké újak, hervadhatatlanul fiatalok maradnak. És megtörtént a csoda: a mesék költője maga is fiatal maradt. A haja ősz és a szakállá hó-

fehér, mint mesemondó nagyapóhoz illik, de egyenes a dereka és töretlen, mint a popiomfa sudara. Szemeiből a gyermek örök érdeklődése sugárzik. Ötven éve ír, kivette a részét minden hivatalos megtiszteltetésből, tagja az irodalmat konzerváló legtekintélyesebb társaságoknak, de friss látását, fiatal ítéletét megőrizte mindmáig. „Haladni kell az idővel — hangoztatja — nem kell megvárni, míg az embert hátulról rugják előre.“

Ezért tudott Benedek Elek fehér fejjel, a névtelenségből előre törő erdélyi irónemzedék harcában, *a fiatalok oldalán* résztvenni a maga perdöntő súlyával, s velük együtt sikraszállani a közöny, az elfogultságok és az irodalomellenes jelszavak dandárai ellen. A küzdelmes ifjuság idején egykor megálmodott szép öregség ezért bizony harcos, küzdelmekkel és fájdalomokkal teljes éveket hozott számára. De ő, aki önként vállalta osztályrészül a kisebbségi sorsot, a küzdelmekből talán még derekasabban kivette a részét, mint akárki más, akire a kényszerítő életkörülmények parancsolták rá az ittmaradást. Az erdélyi gyermekek számára gyermeklapot teremt és szerkeszt egymaga Isten háta mögé eldugott falujából, négyszáz kilométernyire a lap kiadóhivatalától. Százszámra írja a leveleket gyermekeknek és szülőknek, új nemzedéket nevel, amelynek nem egy tagja az ő lapjából ismeri meg a magyar betűt, a magyar történelem és irodalom legendás alakjait.

A százhusz könyv, a kétezer fa és a hat gyermek mellé fel kell még jegyeznünk: a nagy összeroppanás után pedig szárnyára bocsátott Erdélyben egy írógenerációt és gyermekek tizezreinek lelkében ültette el a maga nagy hűségének, testvér és emberszeretetének nemes magvait. Küzdelmes, de szép öregséget ért, mert élete alkonyán látnia adatott, hogy az ő Erdélyében új élet sarjad a romok alól s hogy egy kétségbeesésbe és nyomorba hullott nép lát már jövődőt maga előtt: a maga erőinek, lelke csodálatos gazdagságának mentől teljesebb kifejlesztésében. És hogy ez így van, abban a Benedek Elek apostolmunkájának, politikusoknál és szakmabeli nevelőknél ezerszerre nagyobb része van.

(Kolozsvár.)

Ősz a temetőben

Csak itt látom: Az ősz erősebb,
Hatalmasabb, tavasznál, télnél.
És mindhiába. Ő a győztes.
Az életed sem több előtte
Egy porba hulló falevélnél.

Szelidnek látod rőt mosolyát?
Jöjj hát és itt nézz a szemébe,
Ahol az ő szolgái hordják
A koporsóba hintett rózsát
Megsemmisülni le a mélybe.

A tavasz szebb? A nyár pompásabb?
Itt nézd meg őket összetörve.
Cselédi csak az elmulásnak.
Az ősznek nyíltak. Hogy ha ránk csap,
Legyen mit leszórjon a földre.

Itt nézz körül: Behorpadt sírok.
Lakójuk is tavaszt szeretve
Csókolt, nevetett, dalolt, hívott.
De mikor virág már nem nyílt,
Por lett. Eltűnt az őszbe veszve.

Nézz itt körül! Hát ki a győztes?
Ki nem hajtja meg homlokát?
Dicséret adassék az ősznek,
Mert porba hullnak az erősek,
Ha ő azt mondja: Nincs tovább.

ERDÉLYI LÉLEK*

Ravasz László

Van-e erdélyi lélek? Erre a kérdésre a Királyhágón túl mindenki igenel felel, a Királyhágón innen nagyon sokan nemmel. Mi nem pártszempontok szerint próbáljuk ezt a kérdést megoldani, hanem megkeressük reá a tudományosan is bizonyítható és a józan ész előtt természetesnek látszó feleletet. Valamely földdarabnak akkor van külön lelke, ha önálló földrajzi egységet alkot, ha külön történelmi jellege van s a rajta keletkező kultúrát akár állandó, akár időleges egyéni vonások bélyegzik, egyszóval az illető földdarabnak autarchiája van.

Erdély különálló földrajzi egység, kicsiben éppúgy, mint Magyarország nagyban. Még az alakjuk is hasonló egymáshoz: hegyláncok közé zárt sík, illetve dombos terület. Tehát Erdély magában véve, Magyarország nélkül is földrajzi egység, Magyarország Erdély nélkül nem az. Erdélyben minden megterem, ami rendezett nemzetgazdasági egységhez szükséges: van gabonája, bora, vasa, fája, szene, aranya. Egyformán virulhat rajta állattenyésztés, földművelés, szőlő- és kertgazdaság, bányászat, ipar. Helyzeténél fogva pedig évtizedeken át a nagy világkereskedelmi folyamoknak útjába esett és bármikor bekövetkezhetnék, hogy ismét útjába essék. Viz- és hegyrendszere olyan, hogy kevés fáradsággal hegyi patakjait óriási energiaforrásokká lehetne felduzzasztani, mindenekfelett pedig közepén párolog Európa egyik legnagyobb energiaforrása, a kifogyhatatlan földgáz. Ezzel szemben a mai Magyarországnak csak búzája és lova van. Iparüzésre az elemi feltételek is teljesen hiányoznak.

Természetes dolog, hogy miután Er-

dély lakói minden szükségletüket önnön területükről kielégíthették, közöttük elpusztíthatatlan belső kapcsolat létesült, ami azt jelenti, hogy Erdélynek mindig megvolt a maga külön története. Akárki uralkodott Erdély felett — római imperátor, bizánci császár, magyar király, török szultán, német császár — Erdély mindig önmagában kristályosodó kulturális autonómiával bírt. Akárhonnan jövő veszedelem ment végig rajta és pusztított árvizeivel, utána megint kezdett összeállni, mint a vaj a köpüben. A római uralom alatt dák birodalom alakul, a honofglalás után nemsokára az erdélyi vajdaság épül ki, a XVI., XVII. században külön erdélyi fejedelemség lesz, a leopoldi diplomától az unióig gubernális szervezetben él s még a teljes magyar unió alatt is más a magánjoga, mint az anyaországé. Legújabbban pedig Romániának egyik égető problémája az, hogy csakugyan van erdélyi autarchia és Gyulafehérvár már szemben áll Bukaresttel, Erdély a Regáttal. E két utóbbi között: az erdélyi románság és a Regát lelke között, összehasonlíthatatlanul nagyobb a különbség, mint ami volt az erdélyi magyarság és Magyarország között.

Erdély történetének teljes ismeretéhez három történelmi egység feldolgozása kell. Egyik a mindenkor magyar politika, mely az anyaországgal való lelki és kulturális egységet szolgálta. A másik a román, mely ugyanezt célozta az oláhsággal, előbb történelemalatti, később irredenta, legvégül robajos világtörténelmi események formájában. Harmadik a szász, amelyik minél teljesebben be akarta tokozni magát s mint egy lelki hold, csendesen akart forogni

* Szerzőnek legutóbb megjelent „Tudom kinek hittem” c. gyűjteményes kötetéből

Ősz a temetőben

*Csak itt látom: Az ősz erősebb,
Hatalmasabb, tavasznál, télnél.
És mindhiába. Ő a győztes.
Az életed sem több előtte
Egy porba hulló falevélnél.*

*Szelídnek látod rőt mosolyát?
Jöjj hát és itt nézz a szemébe,
Ahol az ő szolgái hordják
A koporsóba hintett rózsát
Megsemmisülni le a mélybe.*

*A tavasz szebb? A nyár pompásabb?
Itt nézd meg őket összetörve.
Cselédi csak az elmulásnak.
Az ősznek nyíltak. Hogy ha ránk csap,
Legyen mit leszórjon a földre.*

*Itt nézz körül: Behorpadt sírok.
Lakójuk is tavaszt szeretve
Csókolt, nevetett, dalolt, hívott.
De mikor virág már nem nyílt,
Por lett. Eltűnt az őszbe veszve.*

*Nézz itt körül! Hát ki a győztes?
Ki nem hajtja meg homlokát?
Dicséret adassék az ősznek,
Mert porba hullnak az erősek,
Ha ő azt mondja: Nincs tovább.*

ERDÉLYI LÉLEK*

Ravasz László

Van-e erdélyi lélek? Erre a kérdésre a Királyhágón túl mindenki igennel felel, a Királyhágón innen nagyon sokan nemmel. Mi nem pártszempontok szerint próbáljuk ezt a kérdést megoldani, hanem megkeressük reá a tudományosan is bizonyítható és a józan ész előtt természetesnek látszó feleletet. Valamely földdarabnak akkor van külön lelke, ha önálló földrajzi egységet alkot, ha külön történelmi jellege van s a rajta keletkező kultúrát akár állandó, akár időleges egyéni vonások bélyegzik, egyszóval az illető földdarabnak autarchiája van.

Erdély különálló földrajzi egység, kicsiben éppúgy, mint Magyarország nagyban. Még az alakjuk is hasonló egymáshoz: hegláncok közé zárt sík, illetve dombos terület. Tehát Erdély magában véve, Magyarország nélkül is földrajzi egység, Magyarország Erdély nélkül nem az. Erdélyben minden megterem, ami rendezett nemzetgazdasági egységhez szükséges: van gabonája, bora, vasa, fája, szene, aranya. Egyformán virulhat rajta állattenyésztés, földmivelés, szőlő- és kertgazdaság, bányászat, ipar. Helyzeténél fogva pedig évtizedeken át a nagy világkereskedelmi folyamoknak útjába esett és bármikor bekövetkezhetnék, hogy ismét útjába essék. Viz- és hegyrendszere olyan, hogy kevés fáradsággal hegyi patakjait óriási energiaforrásokká lehetne felduzzasztani, mindenekfelett pedig közepén párolog Európa egyik legnagyobb energiaforrása, a kifogyhatatlan földgáz. Ezzel szemben a mai Magyarországnak csak búzája és lova van. Iparüzésre az elemi feltételek is teljesen hiányoznak.

Természetes dolog, hogy miután Er-

dély lakói minden szükségletüket önnön területükről kielégíthették, közöttük elpusztíthatatlan belső kapcsolat létesült, ami azt jelenti, hogy Erdélynek mindig megvolt a maga külön története. Akárki uralkodott Erdély felett — római imperátor, bizánci császár, magyar király, török szultán, német császár — Erdély mindig önmagában kristályosodó kulturális autonómiával bírt. Akárhonnan jövő veszedelem ment végig rajta és pusztított árvizeivel, utána megint kezdett összeállni, mint a vaj a köpüben. A római uralom alatt dák birodalom alakul, a honofglálás után nemsokára az erdélyi vajdaság épül ki, a XVI., XVII. században külön erdélyi fejedelemség lesz, a leopoldi diplomától az unióig gubernális szervezetben él s még a teljes magyar unió alatt is más a magánjoga, mint az anyaországé. Legújabbán pedig Romániának egyik égető problémája az, hogy csakugyan van erdélyi autarchia és Gyulafehérvár már szemben áll Bukaresttel, Erdély a Regáttal. E két utóbbi között: az erdélyi románság és a Regát lelke között, összehasonlíthatatlanul nagyobb a különbség, mint ami volt az erdélyi magyarság és Magyarország között.

Erdély történetének teljes ismeretéhez három történelmi egység feldolgozása kell. Egyik a mindenkor magyar politika, mely az anyaországgal való lelki és kulturális egységet szolgálta. A másik a román, mely ugyanezt célozta az oláhsággal, előbb történelemalatti, később irredenta, legvégül robajos világtörténelmi események formájában. Harmadik a szász, amelyik minél teljesebben be akarta tokozni magát s mint egy lelki hold, csendesen akart forogni

* Szerzőnek legutóbb megjelent „Tudom kinek hittem” c. gyűjteményes kötetéből

a nagy német bolygó körül; távol, de hűn, csak tőle véve fényt és csak neki világítva. E három művelődéstörténeti áram adja Erdély történetét.

Természetesen mi most ezzel a kérdéssel nem foglalkozhatunk. Főleg azért nem, mert minket az erdélyi magyar lélek érdekel és ma még felderítetlen az a kérdés, hogy az erdélyi magyar lélekre miféle döntő hatással volt a másik két nemzet lelki élete.

Ha az erdélyi magyarság lelkét akarjuk megérteni, vissza kell mennünk Erdély aranykorára, a fejedelmek idejére. Sajátságos helyzet volt ez. Erdély tulajdonképpen a fényes porta vazallusa, ami azt jelentette, hogy elismerte a szultán szuverénitását, ennek jeléül bizonyos adót fizetett, de belső ügyeiben egészen független maradt, kivéve ha az erdélyi politika valami ok miatt felborult s egy basa, vagy német generális megjelent a láthatáron rendet csinálni. Az erdélyi önkormányzat mértéke mindig a politika helyességétől, főképpen pedig a fejedelem személyi kvalitásaitól függött. Volt idő, mikor a szuverénitásnak majdnem minden vonásával rendelkezett, például Bethlen Gábor alatt és akarata külpolitikailag is rendes képviselő útján érvényesülhetett.

Különösebb helyzetben aligha volt állam, mint Erdély a fejedelmek korában. Az akkori világ két óriási nagyhatalma közé ékelve, a török és a német császárság surlódási pontján, Kelet és Nyugat mérlegén állott, azzal a páratlan történelmi hivatottsággal és sokszor öntudatos programmal, hogy ő legyen a méreg nyelve, amely mutatja, merre billen a világtörténelem serpenyője. Halálos kockázattal dobta magát, mint döntő súlynyomatékot, egyik vagy másik serpenyőbe s ha nem jól választott, önmagát törte össze; de akárhányszor összetört, mindig új életre támadt. Soha kisebb ország nagyobb történelmi feladattal nem birkózott, mint Erdély. Ebből a helyzetből érthető meg Erdély lelke.

Erdély konstitúciója nem olyan vi-

lágos, mint a magyar vagy az angol. Látszik, hogy egyéb tényezők tartják össze ezt az államot én nem az alkotmánya. Magyarország alkotmányban élt, enélkül minden században legalább egyszer elpusztult volna. Erdélyben az egész alkotmány *modus expediendik*nek halmaza, tényleges nehézségek megoldására. Nincs is Erdély alkotmányában nagyszabású alaptörvény vagy jogforrás, Magna Charták és aranybullák. Már vége felé járt az ország önállósága, mikor elkezdtek gyűjteni a közjogi törvényeket, az *Approbata et Compilata* konstitúciókban. Az erdélyi alkotmányban a szent korona elmélete nem központi gondolat. Tulajdonképpen fenntartott vagy alvó jog, amit érvényesített akkor, amidőn Magyarországgal került kapcsolatba, de a maga önálló életét nem erre alapította. A közhatalomnak nem egyenjogú birtokosa a korona és a nemzet. Az országgyűlés, mint *permanens* nemzetgyűlés, állandósított forradalmi alakulatban birtokosa minden jognak és hatalomnak. A fejedelmet az országgyűlés választotta, rendesen nem jószántából, vagy legalább is erőszakolt sietséggel és az országgyűlés főhatósága volt a fejedelemnek. El is mozdíthatta és a hűségeskü alól a rendeket feloldhatta. Sehol sincs egész világosan megszabva, kik az országgyűlésnek a tagjai. Rendiség, született törvényhozási jog, képviselő és tartomány-elv összekeveredett. Rendesen önmagát törvényesítette s ha ellenparlament nem támadt, ez sikerült is. Ebből két dolog következett. Először az, hogy a nemzeti társadalom patriarchális és arisztokratikus volt, amennyiben előkelőbb családok vittek benne a döntő szerepet. Másodszor azonban az országnak az egész államformája sokkal demokratikusabb volt, mint akkor bármely országnak. A fejedelem tulajdonképpen egy életfogytiglan megválasztott köztársasági elnök. Igazán *primus inter pares*, akit az atyafiak közül szemelt ki a szultán politikája, vagy kortársainak ösztöne. Nagyon sok embernek volt öccse, ba-

rátja, sógora, komája; uralkodóház tehát soha ki nem alakulhatott. Vessük ezzel egybe a német birodalmi császár sanctissima majestását, amely V. Károlytól II. Filepen át, XIV. Lajos példáján bővülve, a felvilágosodott abszolútizmus fejedelmi ideáljáig emelkedett. Ez az uralkodóház, mely transzcendens magasságban ágazott és terjedt a legelőkelőbb oligarcha-családok felett is, írott malasztá tett a gyakorlatban minden alkotmányjogi elméletet és az egész országot a császár magántulajdonául vette. Világos tehát, hogy századokon át a nemzeti szuverénitásnak és a nemzeti demokráciának Erdély volt a szülőföldje.

Vitán felül áll, hogy az erdélyi fejedelemség ideje alatt a magyar nemzeti szellem tulajdonképpen Erdélyben élt. Erdélyben már Zápolya idejében magyar volt a közigazgatás, törvénykezés és bíraskodás nyelve, míg Magyarországon a XIX. század elején a legnagyobb elmék ugyanezt még csak követelik gyönyörű beszédekben. Erdélyben 150 esztendőn át magyar udvar volt és ez a nemzeti műveltség tűzhelyeként páratlan hatást gyakorolt az egész közéletre, — gondoljunk a Bethlen Gábor udvarára, — míg Magyarországon az utolsó udvart I. Mátyás tartotta (a két utolsó Jagelló udvara már csak tengődés volt), amelynek bár nem volt magyar a műveltsége, mert egészen a humanista légkör töltötte be, de emellett nagyrészt magyarokból telt ki. Ugyanez idő alatt a magyar királyi udvarról beszélni nem lehet, a német császár udvara pedig a nemzeti szellemnek legfőbb akadálya. Mi lett volna velünk, ha Erdélyben nem talál védelmet és nem virul a nemzeti gondolat!

Azt sem szabad elhallgatnunk, hogy az erdélyi szellem mindvégig szabad-

elvű volt. A szabadelvűség most rosszhangzású szó, mert értéktelen lelkek lejáratták, de azért örök emberi igazságot fejez ki. Jelenti az emberi méltóságnak azt a vonását, amely tisztelettel hajlik meg a meggyőződésből támadt gondolat fensége előtt. Vallja azt, hogy az ilyen gondolatokra jogunk és kötelességünk életünket feltenni. Az életnek' eme nagy, tápláló gondolatait hittel karolja át az emberi élet és az igazi hit erkölcsformáló hatalom. A lelkiismereti szabadság tehát az emberi méltóságnak elidegeníthetetlen alkotóeleme. Erdély látta meg ezt az igazságot, Erdélynek volt bátorsága ezért harcot állani s a nemzeti liberalizmus Erdélyben nem újmódi találmány, hanem történelmének legnemesebb, legtisztább szenvedélye, amiért a nemzet legnagyobbjai hullatták a drága magyar vért. Hogy ezek az eszmék eltorzultak, amikor másutt gonosz kormányzatok forradalmakba kergették az életöszön energiájával az eszmékhez kapcsolódó népet, mit sem változtat azon, hogy igazságukban Erdélynek és a magyarságnak egyik legszentebb életparancsát fedezzük fel. Az a tény, hogy az erdélyi magyarság relatív többségében református volt, e földön a protestantizmus abszolút többséget jelentett, a református vallás szinte államvallásként szerepelt, minden időkig nagy történelmi ellenpróba a restauráció katholicismusával szemben. Fordultak elő ebben a világban is kisebb-nagyobb türelmetlenségek, de a türelmetlenség, a compelle intrare nem volt rendszer, nem volt elv, legfennebb itt-ott fellépő múló jelenség, amit a közszellem magától elutasított. Ezért volt más Erdélyben a felekezeti béke és tisztultabb, egészségesebb a lelki at-

moszféra. Van-e, amire a mai Magyarországinknak inkább szüksége volna, mint erre a lélekre?

Mindezek a történelmi erők megteremtették azokat a társadalompolitikai, művelődési és lelki vonásokat, amelyek az erdélyi világot egészen a jelenkorig jellemzik. Első ilyen jellemvonás az, hogy Erdély társadalma sokkal egységesebb, mint a magyarországi. Magyarországon a magas arisztokrácia a maga százezer holdjaival oly hihetetlen magasságban él, pl. a középnemesi birtokososztály felett, hogy alig van valami közülük és találkozásuk egymással. Aránylag kevés tapasztalati anyagomból több esetet tudok, midőn ugyanegy háttárban birtokos várúr személyesen nem ismerte azt a dzsentrit, aki sokkal régiebb családnak a sarja, de csak 2000 holdja volt. Ennek nemcsak vagyoni okai vannak. Oka ennek az is, hogy a szabadságharcok lezajlása után a megnótázott kurucok óriási birtokainak tetemes részét osztrák mágnások nyerték el hűségük fejében és sok tízezer drága magyar föld örök joggal olyan családok tulajdonába ment, amelyeknek legfőbb érdeme a nemzeti ellenállások letörésében nyilvánuló közreműködés volt. Különösen a nyugatmagyarországi arisztokrácia szívesen házasodott osztrák főrangú családokkal, már pedig tudnivaló, hogy az osztrák házassági politika mindig egyszersmind csendes honfoglalás is volt. A magyar dzsentri, különösen a Tiszaháton, óriási anyagi és nemzeti erőt képviselt, de a forogó idők nemzetgazdasági válságait: a rendiség eltörlését, a szabad versenyt nem bírta ki és anyagilag tönkrement. Földjei rendszeren zsidó kisebb-nagyobb pénzkirályok birtokába jutottak, a

dzsentri pedig, főképpen a java, közhivatali pályákon helyezkedett el. A magyarországi lateiner középosztály, erkölcsi és szellemi színvonal tekintetében páratlan volt az utóbbi ötven esztendőben. Ez volt Nagy-Magyarország fénykorában a nemzet gerince. A háború éppen ezeket tette tönkre s talán ez a mai nyomorúságunknak egyik legszomorúbb tünete. A földműves népglaebae adstrictus volt, nem annyira jogilag, mint inkább lelkileg. Csak annyi gyermeket nevelt, amennyit a kis ősi jusson el tudott tartani. Fájdalmas, hogy mennyire nem tudott intellektuális exportot termelni a legtöbb nagy alföldi mezőváros. Saját községének tisztviselői karát maga termette ugyan polgármestertől a közgyámig, de ezzel aztán ki is merült. A háború igen kedvező gazdasági helyzetbe juttatta s ma már sok kisgazda anyagi képességeinél fogva a kipusztult dzsentri és lerongyolódott középosztály helyett egy új földbirtokos középosztályt hívhatna létre, ha elég művelt és elég szapora volna. Óriási idegen erőtényező a magyar társadalomban Budapest zsidósága, amely kezében tartja a magyar tőkét és a magyar kereskedelmet. Nagyságánál, tömörségénél és lassan kialakuló sajátos lelkénél fogva nem tud eléggé elkeveredni a nemzet testében. Oktalan antiszemitizmus ezt a felszívódási folyamatot megakadályozza, ahelyett, hogy a helyzetben rejlő veszedelmet elhárítani tudná. Végül Magyarországon két óriási proletáriátus van. Egyik az ipari, amely minden passzivitása mellett is ma Magyarországnak legnagyobb problémája. Másik a mezőgazdasági, amit a rengeteg nagybirtok termelt s bár ez a proletáriátus megszervezve

még nincs és erejét a földbirtokreform ezidőszerint leköti, kétséges, hogy a földbirtokreformok nem fogják-e inkább nagyra hízlalni, mint elhallgattatni ezt a proletáriátust. A magyar polgári társadalom helyzete igen nehézé válnék, mihelyt ez a két munkástömeg közös fronton és közös szervezetben lépne fel. Mindezekon kívül még egy óriási lelki repedés fut végig a magyar társadalom épületén: a felekezeti ellentét. Magyarországon protestáns és katolikus oly távol áll egymástól, mint a kontinensen talán sehol, az egy Hollandiát kivéve.

Mennyire más Erdély társadalma! Erdélyben három olyan főúr volt, akinek birtoka a 20.000 hold körül járt, de mindenik családi összeköttetések ezer szálával volt beletagozva Erdély életébe. Nagyon gazdag mágnásnak tartották azt, aki 4000 hold felett gazdálkodott, már pedig Erdélyben 4000 hold alig több a bánáti, dunántúli vagy békési 500 holdnál. Az egész erdélyi arisztokráciát a vérségi rokonság szálai egy nagy családdá kötözték össze. Tehát megvolt nekik a belső családi életük és társadalmi kapcsolatuk egymás között, de közéleti működésük első pillanatában már egynek érezték magukat az ország minden más lakóival. A dzsenti vagy megtartotta vagyonát és így életmódja, családi összeköttetései révén élő darabja lett az arisztokráciának; Erdélyben sok oly család van, amelyik sem nem gróf, sem nem báró s mégis bevett tagja a főrangú társadalomnak. Ha pedig a dzsenti nem tartotta meg vagyonát, tisztviselővé lett s e minőségben élő kapcsolatot teremtett a leteiner osztály és az arisztokrácia között. Három vonalon szövődött össze az erdélyi arisztokrácia az ország társadal-

mával. Egyik a vármegye, a közigazgatás. A fiatal gróf szolgabíró vagy aljegyző lett, mert szükség volt arra, hogy történelmi nevével és vagyonával a rendesen nemzetiségileg fenyegetett vármegyei életben a magyar impérium gondolatát képviselje. Továbbá előgyakorlatot kellett szerezni későbbi főispánságához, ami egészen bizonyosan bekövetkezett, ha csak az átlagnál magasabb képességek el nem vonták, vagy az átlagnál kisebbek meg nem akadályozták. Második nagy érintkezési mező volt az egyházi élet. Erdélyben nemcsak a protestánsoknak, hanem a katolikusoknak is egyházi autonómiájuk van. A nagy nemzetiségi tengerben elszórt kis magyar gyülekezetek, akár reformátusok, akár katolikusok, rendesen egy-egy udvar körül alakultak és alapjában patrónusi formációt mutatnak. A patrónus pedig papjával naponként érintkezett. A gyülekezet papja quasi udvari pap is volt. Egy harangvétele, vagy pedig új szószék készítése már megkövetelte, hogy patrónus és presbiterek együtt üljenek le, csinálják meg a költségvetést és vessék ki a terheket. Rendes szokás az volt, hogy a költségeket fele-fele részben vállalták az udvar és a nép. (Annyit ad az udvar, amennyit a nép.) A bőkezűbb fél így mindig tudta fokozni a másik áldozatkészségét is. A református egyház érdekes consistoriális szervezeténél fogva minden patrónus tagja volt a supremum consistoriumnak s ez a szerv, főképpen a leopoldi diploma óta, Erdély társadalmának legfőbb parlamenti képviselőjeül tekinthető. Még az egyházi unió után is az erdélyi egyházkerületnek több, mint 400 tagja volt, ahová a 24 éves fiatal mágnás képvi-

moszféra. Van-e, amire a mai Magyarországinknak inkább szüksége volna, mint erre a lélekre?

Mindezek a történelmi erők megteremtették azokat a társadalompolitikai, művelődési és lelki vonásokat, amelyek az erdélyi világot egészen a jelenkorig jellemzik. Első ilyen jellemvonás az, hogy Erdély társadalma sokkal egységesebb, mint a magyarországi. Magyarországon a magas arisztokrácia a maga százezer holdjaival oly hihetetlen magasságban él, pl. a középnemesi birtokososztály felett, hogy alig van valami közük és találkozásuk egymással. Aránylag kevés tapasztalati anyagomból több esetet tudok, midőn ugyanegy háttárban birtokos várúr személyesen nem ismerte azt a dzsentrit, aki sokkal régiebb családnak a sarja, de csak 2000 holdja volt. Ennek nemcsak vagyoni okai vannak. Oka ennek az is, hogy a szabadságharcok lezajlása után a megnótázott kurucok óriási birtokainak tetemes részét osztrák mágnások nyerték el hűségük fejében és sok tízezer drága magyar föld örök joggal olyan családok tulajdonába ment, amelyeknek legfőbb érdeme a nemzeti ellenállások letörésében nyilvánuló közreműködés volt. Különösen a nyugatmagyarországi arisztokrácia szívesen házasodott osztrák főrangú családokkal, már pedig tudnivaló, hogy az osztrák házassági politika mindig egyszersmind csendes honfoglalás is volt. A magyar dzsentri, különösen a Tiszaháton, óriási anyagi és nemzeti erőt képviselt, de a forogó idők nemzetgazdasági válságait: a rendiség eltörlését, a szabad versenyt nem bírta ki és anyagilag tönkrement. Földjei rendszeren zsidó kisebb-nagyobb pénzkirályok birtokába jutottak, a

dzsentri pedig, főképpen a java, közhivatali pályákon helyezkedett el. A magyarországi lateiner középosztály, erkölcsi és szellemi színvonal tekintetében páratlan volt az utóbbi ötven esztendőben. Ez volt Nagy-Magyarország fénykorában a nemzet gerince. A háború éppen ezeket tette tönkre s talán ez a mai nyomorúságunknak egyik legszomorúbb tünete. A földműves népglaebae adstrictus volt, nem annyira jogilag, mint inkább lelkileg. Csak annyi gyermeket nevelt, amennyit a kis ősi jusson el tudott tartani. Fájdalmas, hogy mennyire nem tudott intellektuális exportot termelni a legtöbb nagy alföldi mezőváros. Saját községének tisztviselői karát maga termette ugyan polgármestertől a közgyámig, de ezzel aztán ki is merült. A háború igen kedvező gazdasági helyzetbe juttatta s ma már sok kisgazda anyagi képességeinél fogva a kipusztult dzsentri és lerongyolódott középosztály helyett egy új földbirtokos középosztályt hívhatna létre, ha elég művelt és elég szapora volna. Óriási idegen erőtényező a magyar társadalomban Budapest zsidósága, amely kezében tartja a magyar tőkét és a magyar kereskedelmet. Nagyságánál, tömörségénél és lassan kialakuló sajátos lelkénél fogva nem tud eléggé elkeveredni a nemzet testében. Oktalan antiszemitizmus ezt a felszívódási folyamatot megakadályozza, ahelyett, hogy a helyzetben rejlő veszedelmet elhárítani tudná. Végül Magyarországon két óriási proletáriátus van. Egyik az ipari, amely minden passzivitása mellett is ma Magyarországnak legnagyobb problémája. Másik a mezőgazdasági, amit a rengeteg nagybirtok termelt s bár ez a proletáriátus megszervezve

még nincs és erejét a földbirtokreform ezidőszerint leköti, kétséges, hogy a földbirtokreformok nem fogják-e inkább nagyra hizlalni, mint elhallgattatni ezt a proletáriátust. A magyar polgári társadalom helyzete igen nehézé válnék, mihelyt ez a két munkástömeg közös fronton és közös szervezetben lépne fel. Mindezekon kívül még egy óriási lelki repedés fut végig a magyar társadalom épületén: a felekezeti ellentét. Magyarországon protestáns és katolikus oly távol áll egymástól, mint a kontinensen talán sehol, az egy Hollandiát kivéve.

Mennyire más Erdély társadalma! Erdélyben három olyan főúr volt, akinek birtoka a 20.000 hold körül járt, de mindenik családi összeköttetések ezer szálával volt beletagozva Erdély életébe. Nagyon gazdag mágnásnak tartották azt, aki 4000 hold felett gazdálkodott, már pedig Erdélyben 4000 hold alig több a bánáti, dunántúli vagy békési 500 holdnál. Az egész erdélyi arisztokráciát a vérségi rokonság szálai egy nagy családdá kötözték össze. Tehát megvolt nekik a belső családi életük és társadalmi kapcsolatuk egymás között, de közéleti működésük első pillanatában már egynek érezték magukat az ország minden más lakóival. A dzsenti vagy megtartotta vagyonát és így életmódja, családi összeköttetései révén élő darabja lett az arisztokráciának; Erdélyben sok oly család van, amelyik sem nem gróf, sem nem báró s mégis bevett tagja a főrangú társadalomnak. Ha pedig a dzsenti nem tartotta meg vagyonát, tisztviselővé lett s e minőségben élő kapcsolatot teremtett a leteiner osztály és az arisztokrácia között. Három vonalon szövődött össze az erdélyi arisztokrácia az ország társadal-

mával. Egyik a vármegye, a közigazgatás. A fiatal gróf szolgabíró vagy aljegyző lett, mert szükség volt arra, hogy történelmi nevével és vagyonával a rendesen nemzetiségileg fenyegetett vármegyei életben a magyar impérium gondolatát képviselje. Továbbá előgyakorlatot kellett szerezni későbbi főispánságához, ami egészen bizonyosan bekövetkezett, ha csak az átlagnál magasabb képességek el nem vonták, vagy az átlagnál kisebbek meg nem akadályozták. Második nagy érintkezési mező volt az egyházi élet. Erdélyben nemcsak a protestánsoknak, hanem a katolikusoknak is egyházi autonómiájuk van. A nagy nemzetiségi tengerben elszórt kis magyar gyülekezetek, akár reformátusok, akár katolikusok, rendesen egy-egy udvar körül alakultak és alapjában patrónusi formációt mutatnak. A patrónus pedig papjával naponként érintkezett. A gyülekezet papja quasi udvari pap is volt. Egy harangvétele, vagy pedig új szószék készítése már megkövetelte, hogy patrónus és presbiterek együtt üljenek le, csinálják meg a költségvetést és vessék ki a terheket. Rendes szokás az volt, hogy a költségeket fele-fele részben vállalták az udvar és a nép. (Annyit ad az udvar, amennyit a nép.) A bőkezűbb fél így mindig tudta fokozni a másik áldozatkészségét is. A református egyház érdekes consistoriális szervezeténél fogva minden patrónus tagja volt a supremum consistoriumnak s ez a szerv, főképpen a leopoldi diploma óta, Erdély társadalmának legfőbb parlamenti képviselőjeül tekinthető. Még az egyházi unió után is az erdélyi egyházkerületnek több, mint 400 tagja volt, ahová a 24 éves fiatal mágnás képvi-

selőül egész bizonyosan bejutott, hogy közülök a legkiválóbbak a status curaturi bársonyszékébe emeltessenek. Nem is volt olyan valamire való arisztokratája Erdélynek, aki vagy egy iskolának, vagy egy kollégiumnak, nagyobb egyházközségnek főgondnoki tisztségét ne viselte volna s örök dicsőségére legyen mondva ennek a nemzetségnek, hogy hűség, bölcsesség és áldozatkészség dolgában mindenik példaadóan viselkedett. Harmadik nagy munkamező volt a politika. Erdélyben a politikának nem volt annyira közjogi jellege, mint Magyarországon. Az utóbbi időben tulajdonképpen csak két párt volt: magyar és nemzetiségi. Az erdélyi arisztokratának részt kellett vennie a politikában, mert mindaddig, míg az izgatás meg nem mételyezte a lelkeket, a román paraszt sokkal inkább bízott a földesúrbban, aki hozzá és családjához századokon keresztül kenyéradó jósággal viseltetett, mint a papjában, vagy a városi román ügyvédekben és ráadta szavazatát. Legújabb időkben már társadalomnevelési munka is kezdődött s a kis falu földesura szövetkezetekben, népegyetemeken, népjóléti vállalkozásokban megint természetes vezető lett, aki bizton számíthatott főképp a falusi kishivatalnoki-osztály: papok, jegyzők, tanítók odaadó támogatására.

A lateiner középosztály főképp a nagyobb városokban helyezkedett el. Ezek a városok vagy megyei középpontok voltak, vagy pedig nagyobb magyar vidékek természetes centrumai. A vidék arisztokratáinak családi házai ott állottak a város főterén. Télen itt időztek, csak nyáron vonultak falusi birtokaikra. Társadalmi életük azonos volt a középosztályéval. Nem volt a két osztály

között familiáris viszony, de igen benső kollégiálitást tartottak fenn egymással és egy nagy társadalmi hadsereg bajtársaiul tekintették egymást. Kölcsönösen látogatták egymást és minden társadalmi ügyben együtt küzdöttek.

A középosztály jórésze autochton volt és rendesen valami vagyonnal bírt: szőlő, kertbirtok, néhány hold szántó vagy rét állt a háta mögött. A másik, kisebb rész voltak a bevándoroltak. Ezek vagy idegenül érezték magukat s rövid idő alatt szedték a sátorfájukat, vagy pedig hajlíthatatlan erdélyiekké váltak. Hány alföldi és felvidéki család volt, professzor, pénzügyigazgató, városi és vasuti tisztviselő között, akik olyan erdélyiekké váltak, mintha Csaba királyfi felejtette volna őket Erdélyben. Magyarországnak más területén nem éreztem sehol azt az általános megbecsülést, ami a lateinert, főképpen a papot és tanárt vette körül. Egy-egy református papi és tanári család és egy arisztokrata udvar között nemzedékeken át tartó lelki kapcsolat szövődött, amelyik sokszor a benső barátság színvonalára emelkedett. Itt kell rámutatnom arra, hogy Erdély társadalma a legújabb ötven esztendőben mennyire tanári befolyás alá került. Több olyan erdélyi kis város van, amelyben egy, két, sőt három főgimnázium volt. Például Székelyudvarhelynek alig tízezer lakója, de három középiskolája volt nyolcszáz diákkal, negyven-ötven tanárral. Enyeden a Bethlen-kollégium egymaga kitett ennyit. Kolozsvárnak öt főgimnáziuma (3 fiú, 2 leány), három polgári iskolája, három ipari szakiskolája, hat akadémiaja, két tanítóképzője, egy egyeteme volt. Kisebb városok politikai, társadalmi mozgalmait, egyesületeit a

tanárok vezették. A kolozsvári egyetemi tanárok irányították az Unió-páholytól az Erdélyi Irodalmi Társaságig minden kulturális egyesületet s ők voltak az urak a városi politikában is. (Ezzel nincs mit dicsekednünk, de ez a tény.) Viszont alig volt az erdélyi magyarságnak olyan lelki megnyilatkozása, ahol nem kolozsvári theologiai tanár lett volna az ünnepi szónok a beszercei garnizonspital felavatásától a brassói polgári dalkör hangversenyéig. A vidéki városok közül pedig négy-öt, egymásután, középiskolai tanárt küldött követül az országházba.

A nép egészen más helyzetben volt Erdélyben aszerint, hogy vármegyei, vagy székely népről van szó. A vármegyei nép jó nagy százalékban olyan törpebirtokos volt, amely tulajdonképpen az udvarból élt. Önállósított gazdasági cselédek, akiknek maguknak is van néhány hold földjük, de életstandardjukat vagy a konvenció, vagy a részesművelés biztosítja. Székelyföldön kevés volt a nagybirtok, de a székely ember lelkülete és társadalmi helyzete viszont nagyon érdekes vonásokat mutat. Nagyrészt kiscgazdák, akik sohasem voltak jobbágyok. A XV. századtól kezdve vagy a gyalogosok, vagy a lófők, vagy a főnépek lustrumában családjuk fel volt véve s ha közülük valaki kitanult és átment a vármegyére, kihirdette nemességét és teljes joggal vett részt a közügyek intézésében. A székely szapora fajta volt, az első fiú megmaradt az eke szarva mellett és művelte tovább azt a földet, amelyikért ezer éven át se robotot, se dézsmát soha nem fizetett s amelyik az ő szabad tulajdona volt. Egy-két fiú tovább tanult és kis vagy nagy tisztviselő, ren-

desen pap, tanár lett belőlük. Ha még volt fiú, az iparosnak vagy kereskedőnek ment s ily módon vagyonos székely iparos és kereskedő-osztály fejlődött ki, különösen a román határ közelében. Volt olyan idő, amikor a kis Kézdivásárhelyen 30 székely szeszgyáros élt. A továbbtanulás könnyű volt azért, mert Erdélyben egészen a legutóbbi időkig tehetséges gyerekek számára a közép-, sőt a főiskolai tanulás is majdnem egészen ingyenes volt. Az alig 900.000 erdélyi magyarra az állami iskolákon kívül 17 nagy felekezeti középiskola s ugyanannyi internátus, két, illetve három főiskolai internátus esett. Régi, kegyes alapítók alkotásai ezek az intézmények, ahová a borvizes székelynek a fia egy szalmakalappal bekerült s ha jól tanult, 12 év múlva papi süveggel, vagy tanári diplomával érkezett haza. Szeptember elején az erdélyi országúton hosszú ekhós kocsisorok szállították a muskotályarcú székely fiúkat, akik a szénába sülyesztett ládaikon ülve, dalolva, gyümölcstől maszatos arccal vonultak be a legközelebbi kollégiumba. Ősszel egyik gazda vitte el egy utca alját, nyáron a másik hozta haza őket. Innen van az, hogy minden magyar földön lakó fajta közül, az egy zsidót leszámítva, a székelynek volt legnagyobb intellektuális exportja. Nem jelentéktelen dolog, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 250 tagja közül sokáig a legnagyobb számmal, mint illetőségi hely, Háromszék megye volt képviselve. Az sem közömbös, hogy Debrecenben, Hódmezővásárhelyen, Pocsón, sőt Pancsován vagy Szabadkán is lehetett vagy lehetett volna székely társaságot alapítani, annyi katona, tisztviselő került ki közülök. Csak fu-

tólag jegyzem ide azt is, hogy benyomásom szerint a magyar színészek közül mindazok, akik nem voltak zsidók, legnagyobb százalékban székelyek, illetve erdélyiek voltak. Mindezt az erdélyi iskoláztatásnak lehet köszönni, amelynek legmonumentálisabb példája és a magyar művelődéstörténetnek legszebb objektuma Bethlen Gábor főiskolája volt. 14.000 hold föld, egy csomó vámjog, regáliák, cameraticumok birtokában rajokban eregette ez az áldott csodakaptár századokon át a magyar nemzeti művelődés vezérmunkáit. Bethlen Gábor mindazokat, akik az ő főiskolájának legmagasabb studiumát, a theologiát végzik, személyes és címeres nemességre emelte, törvényes örökösökkel egyben, mély emblémájú címerpajzzsal, amelynek jelmondata ez: *arte et marte dimicandum* (testi és szellemi fegyverekkel vitézkedjünk.) Ez a főiskola szakadatlanul pótolta a kiháló vagy legyilkolt erdélyi nemességet, mindig a legegészségesebb talajból: a népből és mindig a legkülönb kiválogatási módszerrel, szellemi cenzus alapján. Ezekben az iskolákban 8—12 esztendeig együtt lakott, együtt élt Erdély jövője nemzedéke. A papfiú mellett ott ült a harangozó fia, a kúrián együtt métázott vagy havazódott 15—20 mágnásgyerek a bokatekerős vagy cipőkös székely fiúkkal. Nem kerültek sohasem cimboraságba, de holtig bajtársakul érezték és becsülték egymást. Az arisztokráciában nem fejlődött ki a gög és a parasztgyerekekben az osztályirigység. Azt azonban mindnyájan tudták és sohasem felejtették el, hogy magyarok s »vitézkedésük fegyverei lelkiek.«

Nem sértek talán semmi érzékenysé-

gét, ha azt állítom, hogy Erdélyben a nemzeti érzés élesebb, fájóbb és öntudatosabb. Hiszen az is tudja, hogy van lába, aki Debrecenből Beregszászig gyalogol, de jobban tudja, hogy van lába, akinek tövis ment a talpába, még ha csak Kolozsvártól Fenesig gyalogol is. Így voltunk mi, erdélyiek, a nemzeti érzéssel. Tudom, hogy jobb magyar nincs a kúriánál, a jásznál, a hajdúnál, de ezek sohasem érezték nemzeti mi-voltukban azt a fenyegettetést, ami az erdélyi léleknek alapvonása. 4.000.000 magyarság lakik egy tömegben az ország közepén, elkeverve néhány tóttal és svábbal. Minden magyar érzi itt, hogy ezt a földet tőle el nem vehetik. De minden erdélyi ember érezte azt, hogyha Zámnál vagy Csucsánál elvágják az utat, az erdélyi medencében, mintegy óriás kövederben, véres törkölyé zúzhat minden magyart borzalmas erők kőkalapácsa. Nem lehetett kimenni úgy az utcára, hogy szembe ne találkozzunk egy földalatti óriás tömegerővel, a románság nacionális erejével. Egészen más az, ha valaki Pusztaszeren veti meg a lábát, vagy ha egy óriási tutajon áll, amelyet zavaros, ismeretlen áradat visz kiszámíthatatlan célok felé. A levegőben névtelen rettenések úsztak és a napot mindegyre eltakarta a sötét emlékek árnyéka. Óra és Kloska emléke nem mosódott el s hány, de hány olyan erdélyi ember volt aki a 48-i zendüléskor apját, anyját, atyjafiát vesztette el. Eötvös Károly is megírta, hogy Kemény István nagyapja miként fedezte fel az udvarháza mélyén egy korhadt koporsóban Kemény Simon porrészeit s mellette egy kardot, amire ez volt írva: *Simoni Kemény*. Ezzel a karddal védte Erdély

szimbólikus hőse Magyarország legnagyobb fiát: Hunyadi Jánost. Ez a kard az enyedi Kemény-múzeumba került s a 48-i dúlás után, hogy Kemény István szavait idézzem: patkószeget csinált belőle a római. Érthető tehát, hogy Erdélyben a nemzeti érzés kínos és mégis édes, tragikus szenvedély volt.

Erdély lelkének lényeges vonása az is, hogy e földön sokkal több a történelmi emlék és öntudatosabb a történelmi folytonosság érzése, mint Csonka-Magyarországon. A Tisza-Duna síkjára éppen úgy nem tudott egy ezerév történelmet írni, mint ahogy a tengerre nem tud. A nagy veszedelmek lemostak és elsöpörtek mindent. Széles, nagy mezővárosaik pár nap alatt leégtek, népük tovább szaladt s egy-egy téglakúnhalom beszél csupán a múltról, amelynek emlékezetében századok összefolynak és elkeverednek. Milyen története lehet egy tanyai háznak, amely száz év alatt magától összeomlik, a búzaföldeknek, amelyeknek tarlóját aratás után felszántják? De Erdélyben a templomokat kökerítés veszi körül, amelyre vér tapadt, belül a falakon történelmi családok ismerős nevei fenyekednek. Kolozsvárt minden háznak megvan a maga története, Erdélyben a magyarok olyanok, mint a régi freskófestmények, ha felszínükről le is kopik a kép, alatta mélyen ismét megtalálható. Erdélyben is átítatott mindent a múlt ezer jegye és írása, mint a nedves falat a festő ecsetje. Az Alföldön az akácfa is alig száz esztendő s én Erdélyben szedtem madárfészket olyan fáról, amelynek tövére a fenesi csatából menekülő II. Rákóczi György vére csurgott. Ki ne ismerné a nagyenyedi két fűzfa történetét, ki ne

tudná, hol volt az a fa, amelyik alatt Izabella sirva nézett vissza az elhagyott Erdélyre? S mintha láttuk volna a vérrózsáját azokon a cserjéken, amelyek közé Fráter György halott tetemét dobták a császár orgyilkosai.

Erdélynek ez az erős történetisége látszik irodalmában is. Erdélyben az epikának, a történetírásnak földjén járunk. A líra pillanat műve, nunc stansból születő mindig új világ. Erdély a krónikák, a mémoires, az essayisták klasszikus földje. Az emberi élet legmegrázóbb nyilvánulása, a tragikum, Erdélyben nem drámává lesz, mert a dráma is jelenvalóság, előttünk lepergő pillanat, hanem a múlt ablakán át tekint reánk, mint bástyaszobába a távoli hegy. A magyar költői tragikum két legcsodálatosabb formája: a székely népballada és Kemény Zsigmond regényírása az erdélyi epikai lélek szülötte. Magas nézőpontjából, egyetemes látókörénél fogva így lett összefoglalóvá az erdélyi lélek. Synthesiseket ad, mint a hegyrendszerek. A legnagyobb magyar essayisták erdélyiek s irodalmunkban a próza szinte erdélyi műforma lett.

Mondják, hogy az erdélyi ember eleven, mozgékony, bőbeszédű, míg az alföldi csöndes, nyugodt, szótalan. Valóban, az erdélyi embernek volt oka idegesnek lenni; a szeme úgy járt, mint az óraketyegő, mert sohasem tudta, honnan éri baj. Ezért ravasz, csavaros észjárásu, született diplomata. Az alföldi ember nyugodt, egyenes, ha durvább és keményebb is. Az erdélyi ember kénytelen volt sokat beszélni: ma egy köhajtásnyira vannak egymától a faluk s mindenik falunak más a lelke,

a története, mindeniknek megvannak a maga vidám vagy szomorú eseményei: ezt csak meg kell beszélni annál a csorgónál, ahol két falu népe találkozik. De az alföldi ember künn él a pusztán. Beláthatatlan messzeségben fehérlik egy ház, mozog egy szántóvető ember a maga liturgiális ünneplésével. Nincs kivel beszélni: szó-talan, zárkózott lesz, a sok egyedüllét-től megfontolt, tempós. Jobban összenőtt földjével, tehát naturalisabb. Olyan, mint egy fa a hegytetőn; a székely: mint a fa az erdőben.

Ezek az erdélyi lélek jellemvonásai s most azt kérdelem, mi ez az erdélyi lélek? Hitem szerint az örök magyar

lélek, amelyik keletről jött, itt gyökerezett meg a Tisza-Duna közén s mint egy szent banánfa, átnyúlt az erdélyi anyaföldre. Mikor itt Magyarországon idők viharjai letarolták az ősi törzset, ott virult fel, azon az áldott földön s 150 esztendeig benne élt a magyarság ősfaja. Most ott vetették gyökerére a fejszét. Ide menekült tehát az erdélyi lélek. Benne önnön lelkünket és saját programunkat kell felismernünk. A magyar történelmi folytonosság titka az, hogy Erdélynek ez a lelke, mint magyar lélek, itt nőjön tovább, míg újra véghezviszi azt a csodát, amit ezelőtt ezer esztendővel: az örök magyar lélek új honfoglalását.

Elhagyott szobában

*Alkony. A fényre rákusztak az árnyak,
Óreg butorokon fáradt csend pihen,
Régen tovaszállt dalt muzsikál szívem,
S kitárja fölém karjait a bánat.*

*A függöny lehullott. Fel már nem szalad.
Szemét a szoba aluvásra zárja,
S a szekrényből, mint régi lánynak álma,
Felém mosolyog a levendula-szag.*

*Növő homályában a vén szobának
Arcon cirógat az alkony lány keze,
És bent, szívemben száz színes mese,
Regél azokról, akik itten jártak.*

*A mult ölembe hajtja le ősz fejét,
Valami mozdul rég elfakult képen,
S a vén szobában homlokomon érzem
Egy rég elporlott nagyasszony kezét.*

Budapest.

Molnár Endre.

A DALLÁS

Darkó István

Terjedelmes előzmények után ment ki édesapja elé Andris az állomásra. Az abrakoltatást még kapkodva elvégezte, kimenő felöltőjét magára rántotta és fergetegesén rohant ki a kapun. Ott a strázsa megállította és az államnyelven keményen beszélt hozzá. Erre Andris cifra mondásban fejezte ki a türelmetlenségét. Az őrtálló katona enyhébbre fogta a hangját, de még így is bosszantóan komolyan vette hivatását. Nem akarta kiengedni Andrist. Így szólott hozzá:

— Hová rohansz úgy, marha? Hát te is magyar vagy? Csak rándulj vissza, mert így ki nem engedlek! A csizmának glancolnia kell, marha, annyit tudhatnál már!

— Ne haragíts, hanem erissz, csutalkoljanak meg! — próbálkozott Andris inkább haragos, mint kérlelő szóval.

— No mi van magyarok, fiúk? Gyeride! — kiáltotta most a régi lovas-kaszárnya kapuja alól egy harsány hang. Andris vigyázba állott és hallgatott. Az őr és az őrmester pár szót váltottak.

— No, nem pucolni, nem pucolni?! — harsogott az őrmester Andrisra. Még mondott valamit, amit Andris talán meg is értett, de a kényelem követelményeit az öthónapos begyakorlás eredményeképpen megtanulta szem előtt tartani. Rándult egyet a válla. Odabökött az őrmester elé és laposat pislantott az őrre:

— Hogy mit mond? Mond meg neki, hogy az Isten érti, de nem én! Megint elhangzott néhány idegen szó. Az őrmester mosolyogva nézte Andrist, akinél azonban a kedvesség viszonzásának lehetőségei ezúttal tökéletesen hiányoztak. Mérgesen mordult maga elé:

— És azt is megmondhatod, hogy ne vigyorogják, hanem erisszék!

Ezt ilyen magvasan az őr bizonyosan nem tudta, vagy nem akarta tolmácsolni, de valamit mégis szólt megint. A válasz nem volt kielégítő:

— Pucolni, vikszolni! Gyorsan!

Andris kipillantott az utcára. Szemében komisz tűz villant. Egy pillanatig állott csak így s a tűz ellobbant a szeméből. Arcán szép hullámokat vetett a megszületett gondolat. Megint rántott egyet a vállán és keményen tisztelgett. Elléptében hátraszólt:

— Mondd meg neki, ennek la, hogy kiglancolok hat párt is, ha ráérek és kedvem tartja. De nem most, azt a meghasadt jóegit a keservinek!

Mégegyszer visszakiáltott:

— Megálj, disznó, hogy magadtól nem bocsátottál!

Felrohant a lépcsőkön. Átszaladt a folyósókon és le a hátsó udvarra. Itt a kövér lovasörmester imbolygó alakját leste egy darabig. Átkerült a tulsó udvarra és kiugrott a kerítésen.

Igy jutott ki idejében az állomásra. A vonat már benn állott, de egy őszes fej, meg egy rámáscsizma egyszeribe odavillant Andrisnak a tarka tömegből.

— Édesapám! — kiáltotta és ráborult az öregemberre.

Ám az kotorászó kezekkel babrált a feje fölé, magához húzta s aztán kinyujtott karral tartotta el maga elől:

— Ládd, itt vagyok! Ládd, elgyűltem! Ládd, rászántam azt a háromszázat! Zsarolás, amennyit csak magára a vonatra rá kellett adni! Mondtam otthon anyádnak, hogy asszony, hallod-e, ha sok is, de én rászánom! És rászántam! Igaz, hogy messzebecskét gyűltem vele, mintha Beléndre rándulnék. Megijesztettél, gyerek! Anyád sírt, hogy belehal, ha nem szánom rá! Hát rászántam!

— Jól tette, édesapám! Hátha nem hijába!

— Hát azt már én se szeretném, fiú! Majd kiverem én belőled ezeket a bolondságokat! Vótam én is katona, csakúgy elvittek az Isten háta mögé, mint titeket! Tudom én, hogy milyen keserves gondolkozások származtak abból, hogy képzelni se tudtunk hazáig, olyan tengerút volt közöttünk. De hát kibírtam én is, pedig anyáddal el se jegyeződtem még akkor s nem tudtam, hogy mire megyek haza három év múlva! Három évre tudod-e? Nem koszos másfélre, mint te, bolond!

— Édesanyám megvárta édesapámat! A példaadás rossz volt, édesapám!

— Sok mindenről beszél rosszul véletlenből az ember, mégis helyesen van! De ne siessünk ezzel! Majd megbeszélgetjük, ha leülünk valahol. Reggelig van idő, akkor visszamegyek. Sok a dolog otthon!

— Egyet aludni kéne, édesapám! Nagyon kifárad, ha egyvégbe három éccakát nem alszik!

— Mit gondolsz te rólam, te koszos? Még annyit csak kibirok! Ugy látszik, hogy többet is kibirok, mint te koszos!

Igy beszélgetve tartottak befelé a város utcáin. A komoly ok, amiért Andrist meglátogatta itt a messzi idegenben az öregebbik Andris, többet nem került szóba. Andris azt irkálgatta haza, hogy elkeseredése minden mértéket fölülmúlt

s hogy ő olyan kárt tesz az életében, mint az a német gyerek, aki a multkor a szolgálatba sorakozásnál a strázsgolyóval úgy fejen tisztelkedett, mintha egész életében csak erre készülődött volna.

Andrisnak rossz hírek jöttek Juliskáról. A lány egy régi udvarlójával olyan vígan farsangolt, mintha Andris soha se világított volna hódító fénnel az életébe. A hírek szerint azt is kijelentette, hogy aki messze van, az hallgasson! Jobb ma egy veréb, mint holnap egy másik veréb! Fényképpel csak nem táncolhat, ahhoz még mindig élő ember kellett!

Andrisban a sértett férfiuság s a tehetetlenség érzése az istálló rugós-harapós lovai között töltött napok keservét előbb csak fantasztikusan szellemes káromkodásokká, később búskomor mogorvasággá, végül fekete tintával írt panaszos levelekké növelte. Legutolsó levelében szabályszerűen elbúcsuzott s azt is megírta, hogy a lány pedig ne merészeljen rozmaringot hozni a sírjára, mert még holtan is olyan módon fog tiltakozni ellene, hogy az majd a legcsúnyább gondolkozású emberek igényeit is kielégíti.

Hogy az öreget maga mellett látta baktatni, tarisznyájával a vállán, jó meleggel a közömbös szavaiban, Andris szívét sokfajta érzés dobogtatta meg. Némán hallgatta az apját s az öreg éles szemmel csodálta az idegen világot:

Ládd-e, ez már maradhatós dolog, hogy ilyen kalapos kis házakat lát itt az ember. Alatta sétálhatni, igaz-e? Itt szórakoztatok kézenfogva a hajlandós lányokkal, igaz-e?

— Én nem sétálok édesapám. Nem tudok velük beszélni.

— Majd megtanulsz! Én se tudtam annakidején, de azt a néhány szót hamar elsajátíthassa az ember.

— Hiszen nem is az akaraton mulik . . . !

— Ipp azon mulik, te koszos! Ládd-e, nézd csak, hogy idemozgatta felénk magát a fáintos!

Egy tovalépkedő nő nevetett feljük a szürkületből.

— No már csak te se mond nekem, hogy nem próbálkoztál ittend! Hát ez engem ismer-e, vagy téged?

— Annyira édesapámat is ismerheti, mint engem. Nevet az még anélkül is, hogy ismerné az ember!

Andris megvető arccal küldte a vágást a női nem könnyű hajlandóságú részének. Az öreg legyintett és vígan felelte!

— Hisz ez az egyetlen jó szokásuk, te koszos! Füles vagy te még ehhez, látom! Ülünk be valami jó kis korcsmába.

Andris bevezette az öreget az árkádok alá, ahol sok apró lebúj lapult a pincetorokhoz hasonló, sötét kapualjak alatt.

— Ismered erre a járást Andris! — mondotta az öreg elégedetten. — Pincébe megyünk-e? A jóegit, ne töresd ki sajátmagammal a nyakamat.

— Ez a Zlata Hviezda, az aranycsillag. Ugy hívják! Ide szoktak járni a fiuk.

— Hát ügyes kis leszállás esik belé, a fene a mélyrekerült csillagját ott egye meg!

Hanem bent nagyon tetszett a helyzet az öregnek. Otthonos kényelemmel illesztette magát egy jó kis asztal mögé. A tarisznyából keményen befalatoztak, aztán sört ittak, amit Andris rendelt. Az öregnek kérdés villant a szemén és Andris elolvasta a kérdést, de felelet nélkül hagyta.

Sok sört ittak és bizalmasan beszélgettek. A csendes otthoni dolgokról hangzó szavak az idegen világban mézes jóízüket fedezték fel előttük. Mintha kellemes ételeket izleltek volna, olyan mozdulatokkal forgatta nyelvük a falu apró eseményeit.

— Édesanyád jól van, éppen kenyeret dagasztott, mikor eljöttem. Ezt a lángost abból sütötte, — mondotta az öreg és világosság felé tartva, nézett át sűrűs üvegen. Fényes szemeiből a kérdés most erősebb fénnel gyult Andris felé.

— Hát ez bizony nem bor édesapám! — szánta meg az öreget, — de mindég ezt isszuk. Itt a bor borzasztó drága!

— Drága-e? Gondoltam!

— Negyven-ötven korona literje. Vinkó!

— Ha annyi, az már rettenetesen sok! Akkor a sörnél maradunk! Mert az már disznóság, ha annyi!

Tovább beszélgettek s közben nagy igyekezettel küldték magukba a sárga italt. Mindenki azt itta körülöttük. A tágas szoba lassan egészen megtelt emberekkel, katonák, nevetős lányok és zajos fiatal emberek ülték be a szapora kis asztalokat.

— Ángyod jól van, csak Józsival verekszik minden nap Vettem egy új szecs kavágót, régít odaadtam a csürjavításba úgy igen Anyád az őszön a térdit sokat fájlalta, de most, mikor eljöttem, már nem . . . Kender Károly levágatta a hatodik ujját a balkezéről, háromszázba került neki . . . úgy igen! — mesélgetett szórakozósan az öreg. Egyre lasubb ujságokat mesélt, az úgyigen pedig a kevésbedő törődés jeleképpen egyre sűrűbb lett a beszédében.

Egy darabig hallgattak. Andris torkát a sör és cigarettafüst mellett most egyszerre a keserűség is megint fojtotta. A sarokba lányok ültek a katonák

mellé és sokat nevettek. Egy csúf kövér asszony s egy vékony emberke szaladgált az asztalok között. Eloltották a villanyt s a falon egy égő csillag, meg egy felírás jelent meg.

— Most kezdődik! Tizenegy óra! — mondotta félrehuzott arccal. Andris is olyan mozdulatokat tett, mintha menni szeretne. Egy szép kislány, meg egy púpos ember jött be az ajtón. A kislány kezében citera, a púpos kezében harmónika sippantott. A villany megint felgyult, a katonák s a lányok kiáltozó kacagása még erősebb lett.

— A mulatás kezdődik most. Butaság! — mondotta Andris.

Az öreg a púpost nézte. Ennek az orrán egy csúf nagy bibircsók ült. Feje teteje kopasz volt, csak körben csomósodott kerek koponyáján tömött hajkoszorú. Kész szerzetesi tonzurát viselt. Vörös szemei, mintha állandó ijedelem lángja sütötte volna őket, szaporán pislogtak. Szünet nélkül a menyezetet nézte velük.

Egyik fiatalember szájharmónikával, a többiek énekkel kísérték a zenét. Egyik ismeretlen nótát a másik követte. Aztán egyik katona végigtámolygott az asztalok között s elmentében nagyot kiáltott:

— Azt halljam most, hogy „szánt az eke, vet a gép, csörög-csattog a járom...”

A kiáltozásból nehezen született meg a nóta, de a zavaros hangok, mintha a megrendszabályozott esőpatakok lettek volna, szép és egyenletes folyással aztán mégis egy irányba indultak. A katonák teli torokkal énekeltek és mosolygó arcukat Andrisék felé mozgatták. A kislány kezében a citera s a tonzurás púpos kezében a harmónika is odaszegődött, kissé bátortalanul ugyan, a dalhoz.

Az öreg rápillantott Andrisra:

— Mit lógatod az orrodát, te koszos? Ide nézz!!

Gyors mozdulattal intette magához az italthordozó, vékony emberkét. Két ujját fellökte a levegőbe és parancsolóan szólt Andrisra:

— Mond neki, hogy bort hozzék! Elsőbben kóstolónak, azért hát kétfajtát!

A cinege emberkéből kapzsiság vigyorgott elő:

— Bor? Igen, igen... fáj bor!

Andris türelmetlenül legyintett és ezt mondotta:

— Dva liter vino!

— Mennyit mondtál neki? Két félliter legyen! — szólt közbe az öreg.

Andris ezt is meg tudta mondani.

— Látom, hogy valamit mégis tanultál — vélekedett az öreg. Ellentmondást visszautasító hangon szólt így, mert észrevette, hogy Andris nem helyesli a legujabb fordulatot.

A bor megérkezett s ittak belőle. Elég jó bor volt, otthonos vidámsággal szaladt szét bennük. Az öreg mosolyogva hallgatott. Gyakorlott élvezettel engedte át magát a katonák énekeinek s a bor jó ízének.

A pohár gyorsan ürült előtte. Andris aggodalmas várakozással nézte az öreget. Sorra vizsgálgatta tömött, göndör haját, egyenes bajuszát, sötét arcbőrét. Arra gondolt, hogy az édesanyja két keze hogy tapogathatta szerelmes gyöngédséggel ezt a kedves orcát, amikor összeborulva hosszasan ölelték egymást. Szégyenkező ijedtséggel akarta elkapni a méltatlan gondolatról az esztét, de egyszerre észrevette, hogy nem is találja csunyának, már szépnek és gyönyörködtetőnek, megnyugtatónak és nagyon kedvesnek érzi.

A katonák éppen így énekeltek:

— Csehországban levágták a göndör hajamat, Hradec Kráľban nyergelik a kis pejlovamat . . .

— Ez derekas kis nóta! — mondotta az öreg és hátrasimítgatta hullámos haját. — Volt idő, amikor az enyimet is levágták Zágrábban!

Ujabb üveg bort rendelt. Odahajolt Andrishoz és rekedtesen szólt rá:

— Ne lógasd az orrodát, de koszos! Még azt hiszik, hogy semmi közünk egymáshoz s hogy fiam se vagy!

Hangosan nevetett s ökle alatt megzördültek a poharak. Andris a füstbe és zshivajba merült szobában most egyszerre csak az apját látta. Csodálkozva meresztette egész figyelmét a kipirult öregemberre, aki titkolózva fordult csillogó szemmel feléje:

— Mit értesz te ehhez, te kis koszos? . . .!

Elnézett a menyezet felé, ahová a púpos harmónikás pislogott. Más hangon szólt megint:

— Hogy megláttalak itt a garnizónba, Andriská! Hogy mégis megláttalak!

— Bizony édesapám, csuda, hogy eljött!

Rászántam fiam! Apám is így lépett utánam Zágrábba, mert egyszer egyvégtibe tíz hónapig nem bocsájtottak haza. De tudod, ott fáintos egy életünk volt! Tudod, példamód jóképű fehérszeméllyel adtam össze magamat. Mit mondok eggyel-e?! . . . Tudod, sok szó szegénység, de három év alatt vagy két tucatot elfogyasztottam belőlük!

— Ne igyék már édesapám!

— Ne mond?! Még hinni találom, hogy ittam már! Utóbb még azt találok hinni, ha annyira mondd! . . . Mit gondolsz te rólam, te koszos?!

— Reggel korán indul a vonat. Ne igyék már, édesapám!

— Két tucatot elfogyasztottam belőlük, hiszed-e? De milyeneket?! Hajj,

ha olyan csak egy is volna itt, mint azokból a legutolsó volt! Hajj! ha vóna!...
De nincs!!

— Ugye csak ezt isszuk meg és többet már nem rendel édesapám?
Kavargatott bor e!

— Hát mikor az angyalbőrből hazakerültem, nem megmutattam-e, hogy ki vagyok? Ki szerette el a tanító elől Kovács Zsuzsit? Megkérdezheted Farkas Pista bácsit is, hogy mért nem lett övé Simon Julis? Ki járt minden éjjel kizárólagosan csak az olyan lyányok kertjük alá, akik nappal a legrátartóbbak voltak?! Kit szeretett Botos Rózsi... és kinek nem kellett sokáig?

Andris sértett hangon szakította félbe az öreget:

— Az édesanyám? Mit beszél?!

— Semmit no! De tudod, az igazságot, ha már igazán az, akkor mindig meg lehet mondani! Tudod, én már csak olyan voltam világéletemben, akinek minden hétre más kellett... Ilyen volt a természetem, tudod! A multkor Árpás Ferenc kislánya, appedig jó ha van tizenöt éves, azt mondotta, hogy ő bizony Andris bácsihoz még most is szívesen eljönne. Hát tudod, este aztán megmarkoltam őt a ház előtt, tudod minek mondanám, ha igaz nem lett volna, de úgy nyögött a kezembe, de úgy, tudod, mint egy párjára talált kisgalamb. Hát tudod, így van! A vonaton egy formás asszonyka ült mellettem, ha beszélni tudtam volna vele, még szorosabbra került volna hozzám... Ígyis ipp eléggé dörzsölődött. Hát tudod, ezt csak azért mondom!... Mit gondolsz te rólam, te koszos?!

Rácsapott az asztalra. Elkomolyodva, jelentősen és nyomatékosan szólt egy kis idő múlva:

— Dallás készlet!

— Ugye mondtam, hogy ne igyék annyit, édesapám?!

— Ne butáskodj kölyök!... No ne zavarj az egyszeri kedvemet, Andriskám! Dallás készlet!... Rászántam a háromszázat, de jól tettem igaz-e? Igaz-e, te koszos?

Lehajtotta a fejét. Andris odahúzta a széket hozzá s egyetlen bajnak a világon azt kezdte tartani, hogy jó szülője beszszelt kissé.

Az öregebbik Andris legényesen kapta föl a vállát. Durcás szájjal vészesen ismételte:

Dallás készlet!

Felemelte az ujját s a cigaretta kisleány odaszaladt hozzá. A púpos harmónikás utánafordította pislogó szemeit és ő is odacammogott. Az öreg parancsolva intett a katonák felé:

— Várjatok! Dallás készlet!

Fejével kezdésre biztatta a kisleányt és kemény öblös hangon gyújtott rá:

— „Mit dalol a fecskemadár, mit csicsereg olyan búsan az ágon . . .“

Az ének úgy szavában, mint hangjában új és érdekes volt. Az őszes fej szomorkásan bólongott utána, de a vastag bajusz alól mégis legényesen jöttek elő az ének szavai.

— Dallás készlet! — mondotta magyarázó halkán az öreg. Néhányszor még így kijelentette, de aztán már csak a megvalósítás érdekében követett el minden elkövethetőt. A fecskemadár után következett a gólyamadár, a kénefelejs, a mandulafa, és ugyszólván az értelemmel átfogott világnak minden nótába szépségesített állat és növényegyede. Később a katonák is segítették az öreget. A púpos már nem harmónikázott, hanem fölfelé fordult szemekkel, két marokra fogott pohárból bort szopogatott. A kislány tapogó, ügyes ujjakkal, felbátorodott lábakkal ment az öreg nóták vezető kezén.

— Dallás készlet! — kiáltozta hatalmasan az öreg, amikor bonyodalmas egyezkedések után lefizette a cingár emberkének a borért járó súlyos válságdíjat. Andris követelte ki végül a fizetést és megrettenve nézte, hogy az öreg milyen könnyed mozdulattal fejezi ki a pénz eszkozvoltáról fennálló véleményét. Ugy tette le az újabb háromszázat, mintha három koronáról lett volna szó.

— Dallás készlet! sóhajtotta, amikor a szabad levegő friss csókja az arcába nedvesedett. Megtántorodott és sietve tett előre néhány lépést. A botjával belekanyarított és dörgedelmes hangján beleénekelt az árkádsor csendjébe.

— Jajj, csitt édesapám! — ijedt meg Andris. — Rendőr gyün és bevisz!

Az öreg nem hallotta a figyelmeztetést. Andris hiába csitítgatta, a fecskemadár zengve röppent a visszhangzó házak fölé. Végül csakugyan rendőr került elő, akinek erélyes figyelmeztetését egyidőre tényleg a dallás szüntetése követte.

A vonat reggeli öt órakor indult vissza. Az Elba hidján az öreg megtorpant és így szólt!

— Dallás készlet!

Andris a rendőr szerepét próbálta átvenni és kapott érte egy pofont. Most már egész igyekezete csak arra irányult, hogy még idejében s a lehetőséghez képest, minél csekélyebb kitérésekkel elérjék az állomást.

Kiizzadva jutott a vágyott célhoz. Megváltotta a jegyet, maradt még hat korona ötven. Két koronáért kolbászt vett, egyért négy darab mákos zsemlyét, azaz houszkit. Ezeket s az elcsendesült öreget gyorsan és aggódva feltette a várakozó vonatra. Arra is gondolt, hogy nem kéne-e, mint kisgyerekekről hallotta, egy táblát akasztani az öreg nyakába, amelyen meg volna írva, hogy hová utazik.

Ezt a méltatlan gondolatot gyorsan elvetette, helyette kézzel-lábbal a kalauznak magyarázott, aki aztán vállalta is a nehéz megbízást.

— Ezt édesanyámnak, ezt kendnek! Ezt kis Borcsánknak, ezt kendnek!
— mondotta Andris és mindannyiszor csókot nyomott a sarokban szuszogó öreg arcára. A vonat elejéről füttyszó hallatszott, le kellett ugrani róla.

Aggodalmasan nézegetett hátra és menni készült a kijárat felé. Drága, ijedt hang kiáltott utánna:

— Andris! Andriska!

Az öreg az ablaknál állott s megrándult arccal intett Andrisnak:

— Andriska . . . szerbuc! Vigyázz, édes fiam! Irj meg mindent! A lányról majd beszélünk, ha hazajössz! Ládd-e most erre nem is futott az időből!! Vigyázz magadra, Andriska!

Andris szemét boldog könny sütötte meg. Mig csendesen baktatott a kaszárnya felé, lelke fürdött a hála tiszta vizében. Már megint dalolva fogja csutakolni a lovakat, megint vidám cimborá lesz a vidám cimborák között. Itt volt az öreg, rászánt először is, másodszor is háromszázat. Megvígasztalta őt.

Ha Julis nem akar várni, ne várjon. Hűtlen szív nem érdemel hű szerelmet. Ha igazán elhagyja, egyszer-kétszer még keserűen jut eszébe, de aztán jönnek, mert vannak, mások, egy tucat, vagy két tucat is.

Már azt sem bánta Andris, hogy büntetést fog kapni, amiért a megengedett három óra helyett reggel fél hatkor megy vissza a kaszárnyába. Most is a hátsó udvar kökerítését választotta közlekedő útjának. Egészséges fiatal testtel ugrotta át.

(Kassa.)

A D u n a.

A Duna álma tovább lobban,
 Vizes, szenvedő földek tudják —
 Alföld felé ringatja egyre
 A mi halottunk koporsóját.

Egyszer vér után őt temette,
 Azóta még semmit sem látott:
 Nem érik el az apró tüzek,
 A mindennapos áldozások.

Olyan lassú minthogyha állna,
 Vagy mint a bölcső ringatása,
 Nincs kezdete itt, se bús vége
 S ködökben minden állomása.

A tiszta bánat nagy ködében
 Várakoznak a régi révek,
 A fel nem pattant koporsóján
 Kopogtatnak tünődő évek.

Apánk a földben azt kereste,
 Keressük tovább mi az égen —
 Csalódott öreg morájával
 Lázadoz már a Duna régen.

Örök arcával ránk merengi
 Azt a régi nagyitkú órát
 S Alföld felé ringatja egyre
 A mi hallottunk koporsóját.

GYEREK VAN A HÁZNÁL

Bodrogközy Zoltán

Ez bizony nagy dolog. Rendesen karöltve jár a cselédkérdéssel, mert amennyire egyszerű dolog az, hogy „gyerek van a háznál“, éppen annyira természetes, hogy cseléd is legyen a háznál. A világ azonban az emberi gonoszságok miatt nem úgy intézi a dolgokat, hogy minden természetesen förténjék. Erős a gyanúm, hogy ezek a jámbor háztartási alkalmazottak titkos kimenőjük alkalmával arra is gondolnak, hogy a gyerekes házak kapuját megvöröschrétázzák:

— Vigyázz! Gyerek van a háznál!

Részükre elrettentőbb jel ez, mint a tifuszt, sarlachot jelző cédulák.

Ez a sors érhetette az én házamat is, mert két hónap óta gyerek van a háznál cseléd nélkül. Az aggodalom jó eleve felébredt bennem s a kis pólyással járó funkciókra gondolván, permanes szolgálatra kértem fel Róza nénit, akitől egyébként magam is rettegetem, mert kardos hölgy hírében állott.

Róza néni időnap előtt be is robogott hozzánk, szigorúan tüzet okádva, kíméletlenül dorongolta a meggondolatlan fiatalságot, mert hogy még ráértünk volna. Az asszony maga is gyerek, én is fiatal vagyok és a többi, amit ilyenkor már mondani szoktak. Aggodalma már engem is kétségbeesés felé vitt:

— Mit tettem! Mit tettem! — amikor végre is kirukkolt Róza néni:

— Leány legyen! — mondotta kérlelhetetlen szigorúsággal.

— De Róza néni! Isten ments, mi fiút...

— Leány legyen! — ismételte most már könnyörtelenül.

A legnagyobb sajnálatunkra azonban nem teljesíthettük Róza néni kívánságát, mert fiunk lett. Ezt nem lehet csak úgy egyszerűen betűkkel elmondani: fiunk lett. Ehhez kótapapír és hangjegyek kellenek s mindez kevés volna, mert nincs olyan zeneszerző s muzsikus, aki érzésünket lekótázhatta, vagy a világ bármilyen hangszerén eljátszhatta volna...

Igy történt aztán, hogy Róza néni, amint jött, úgy el is távozott. Nekem sokáig az volt a gyanúm, söprűnyélen lovagolt el. Foghegyről meg is indokolta az ajtófélfánál röviden cselekedetét.

— Nem adok föbb katonát! — már mint ő. Megjegyzendő, hogy vénkisasszony volt s a legveszedelmesebb fajtából, aki a férfiakat messziről elkerülte, mert bennük a nők megrontóit látta.

Mit törődünk mi Róza nénivel! Kis fiúnk volt! Igen, a kis princ megérkezett. Mellé raktuk apró csipkés ingecskéit s nem tudtuk mit kellene csinálni, hogy a kis pólyás is észrevegye mérhetetlen szeretetünket s boldogságunkat. Mert ez a gyerek nem olyan volt mint a többi. Azok csúnya, szögletes fejű, vörösbőrű pukkantyúk. Gyerekszagúak, valahol egyszer olvastam, hogy mogyorószagúak, nyálasak, csúnyák. Ó, a mi kis fiúnk fehér bőri, arányostestű, kékszemű kis baba... hercegfí, egész más, mint a többi gyerekek. Jó kis fiú, nem sír, sokat alszik, édes, drága...

Két hónap múlva, éjjel 12 órakor.

— Édesem, nem alszik még a kisgyerek?

— Mingyjárt fiam... azonnal alszik, — válaszolt a feleségem. — Már alig bírja emelgetni drága kis pilláit. Nézd milyen édes!

Megnéztem. Lábujjhegyen közeledtem, nehogy a parkett ropogása széjjeltépje csendben szövődő édes álmát. Halkan sepegtem valami régi dajkamesét a kis tündérekről, törpékről és manókról, mire ő hálásan rámpislantott, amit szerfelett rossz jelnek tartottam.

— Aludj kis fiam. Aludj. Ne zavartasd magad!

Csöpp tejecke folyt le szájacskája szögletén, majd megszegte hátát s a szemei úgy kinyíltak, mint reggelre a hajnalinka. Harmatosan, üdén, törékenyen.

— Ez a gyerek nem fog elaludni — szóltam feleségemhez lemondóan. — Két hónapja, hogy nem aludtam... Még a háborúban sem bírtam ki ennyit.

— Ó igen, ő el fog aludni. Jó kis fiú ő, — válaszolta az anyja — s már a kisfiúnak szólt:

— Csicis... csicis... apuka fáradt... csicis... apuka egésznap dolgozik... apukának is aludnia kell.

Éjfél után 1 órakor.

Végig olvastam már az esti lapok közgazdasági rovatát is, — elmaradott ember vagyok, a tőzsde sosem érdekelt, — amikor egyre fokozódóbb idegességgel tapasztalom, hogy a gyerek még mindig nem alszik.

— Kérlek tedd le már azt a gyereket, — szóltam feleségemhez — aludjunk már. Hogy is bírod annyi ideig dajkálni. Hiszen nagy, nehéz fiú ő, már két-hónapos.

— Sírni fog, — válaszolt a feleségem s láttam, hogy lelkében már félelmet rejteget.

— Hadd sírjon! — mondtam én, — kibírjuk.

— Nem fogunk tudni aludni tőle.

— Megpróbáljuk.

Egy óra után tíz perccel elhatároztuk, hogy most már visszavonhataflanul aludni fogunk. Azonban ez nem így volt elrendelve. A gyermek szemei kinyíltak, mint az ajtószárnyak, mikor az erős léghuzat utat tör magának s velük, együtt kinyílt a toroka is.

— Sír a gyerek, — szólt a feleségem.

— Hallom, válaszoltam s teljes mértékben egy véleményen voltam vele.

Hosszú szünet következett, amelybe a csend éppen nem ütött tanyát, ellenben a chromatikus skála minden hangja harsogott a szobában.

Sírt a gyerek.

Félelmetes mennyiségben okádtá a hangokat s már-már azzal fenyegetett, hogy az egész gyerek szétreped, amitől ments Isten, hisz ő az édes, a drága és az egyetlen.

— Felveszem, — szólt a feleségem.

— Nem engedem, válaszoltam energikusan. Szokja meg, hogy ilyenkor már aludni kell.

Ezzel azt értem el, hogy már ketten sírtak. Nyugodtságot erőltettem magamra s elhatároztam, hogy elolvasom az esti lapok vezércikkeit is.

Éjfél után 2 órakor.

Kerek egy órája, szakadatlanul sír már a gyerek s egyre hangosabban szepeg a feleségem. Ilyen körülmények között, a kegyetlenséget nehéz már megőrizni. Ezek komoly jelenségek, mert egy óra hosszan át magam sem tudnék ordítani, tehát okának kell lenni, miért sír a gyerek.

— Ennek a gyereknek baja van, — szólaltam meg zordonan.

— Mi baja lehet? kapta fel a beszéd fonalát az anyja.

— Beteg, — válaszoltam dacos fájdalommal.

Ez a meggondolatlan kijelentésem éppen elegendő volt arra, hogy most már ketten ordítsanak. A feleségem a kezeit fördelte!

— Beteg az én kis fiam! — Beteg és én engedem őt sírni... Nem segítünk rajta... Rosszak vagyunk hozzád... Szegény kis fiam...

Oda akart rohanni a gyerekhez, de megelőztem. Karomra kaptam a kis elke= seredett teremtést s ezzel a cselekedetemmel teljesen helyreállítottam a családi békét. Két húsos könnycsepp rezgett kis fiam szemecskéjén, mint mutatványpéldányok:

— Látod apám, igazán sírtam ám...

Nagyon meg lehet sajnálni egy ilyen csöpp gyermeket, ha könnyes a szeme. Az elérzékenyült apa pátoszával vigasztaltam a gyermeket, amire úgy láttam, semmi szükség sem volt már, mert a legényke kiharcolta magának, amit akart.

— Aludj kis fiam, — kérleltem. — Aludj szépen. Látod édesanyád fáradt... egész nap dolgozik édesanyád... csicis... csicis... aludj el kis fiam... anyuká= nak is aludnia kell.

Valamit gögicsélt, talán ezt:

— Ha jó leszel, elalszom apám! S úgy tett, mintha aludna.

Fellelegzettem, ami a feleségemnél is hasonlóképp történhetett, mert megköny= nyebbülve kérdezte:

— Úgy=e nem beteg a gyerek?

— Haszontalan portéka... semmi baja, csak el van kényesztetve... rakon= cátlan gyerek... Jó éjszakát fiam... látod, én tudom elaltatni a gyereket. S büszke voltam, mert gyakori állításomat láttam beigazolva, hogy én többet értek a gyerekekhez mint ő, pedig eddig még közletről sohasem láttam kis pólyást.

Éjfél után 3 órakor.

A biztonság kedvéért a paplant a fülemre húztam s elhatároztam, hogy vissza= vonhatatlanul aludni fogok. Alig végeztem azonban el ezt a bebiztosítási műveletet, gyanús neszre lettem figyelmes. Sajátságos cuppogás zavarta hálószobám csendjét. A gyanú a gyermek felé irányult. Nyomban lámpát gyújtottam s megtekintettem. Úramfia! elrökönyödve láttam, hogy az éjszaka csendje csak pár pillanatra van még biztosítva, sőt a fiam ökle is veszélyben forog, mert mélyen a torkában járt. Mon= dani sem kell, hogy innét eredt a sajátságos éjszakai csendháborítás.

Éjfél után 3 órakor, álmatlanul már némi ingerültséget is meg lehet bocsájtani. Magamból kikelve kiáltottam:

— Éhes ez a gyerek! — Koplaltatod! — Az öklét eszi meg...

— Nem lehet kérlek, — szólt feleségem, — a doktor tudod...

— Nem tudok semmit... ha a gyerek éhes, adni kell neki! — Leharapdálja kinyájában az ujjait. Itt már rendet kell egyszer teremteni...

— Tudod, hogy az orvos rendelte így... négy óránként...

— Adni kell neki! — Ezt már nagyszigorúan mondtam.

Hajnali 4 órakor.

Kint már virradt. Fátyolos pír rezgett az égbolton. A szembenlevő ház egyik ablaka bevilágított hozzánk. A lámpa sugarai egyenesen a szemembe szúrtak. Talán ők is éjszakai álmatlanságomat akarták biztosítani.

— Alszol már fiam? — szóltam halkán a feleségemhez.

— Nem, — volt a válasz.

— Már virrad.

- Igen, virrad.
- Fáradt vagyok.
- Én is.
- Kik laknak ott szemben?
- Nem tudom.
- Ott is ég a lámpa.
- Biztosan beteg van a háznál — mondottam.
- Ó, nem, — válaszolt a feleségem, — kis babájuk van.

Közös sors, gondoltam. Az élet már az övék. Mi virrasztunk, mellettük ülünk, örködünk kis életükre s lassan elsomfordálunk, fokozatosan, ahogyan az élet tervszerűen előírja, hogy nekik adjunk mindent. Kinek mije van: nevet, ősöket, hírt, dicsőséget, becsületet, vagyont . . . éjszakát, álmot, pihenést . . . mindent.

- Hála Isten, a mi kis fiunk alszik már, — szóltam megkönnyebbülve.
- Jó kis fiú ő, — toldotta meg a feleségem.

Ebben a pillanatban, mintha kiszakították volna a gyerekből a hangot, belesivített csendes beszédünkbe. Elhült bennem a vér. A helyzet megdöbbentő volt. Mit kell ilyenkor csinálni?!

— Elrontottátok ezt a gyereket, — toporzékoltam mérgemben, — elkényesztettétek. Az éjszakát végig ordítja . . . kidülök, . . . nem tudok dolgozni, ha ez napról=napra így megy. Már az éjszakai nyugalomát is elrabolja . . . ez a komisz kölyök . . .

- De kérlek, az Istenért, csillapodj, hisz a te gyereked, — kérlelt a feleségem.
- Kiköltözöm a harmadik szobába . . . ez már képtelenség . . . álmatlanul megvirradni!

— De édesem elfelejted, hogy ez a gyerek az egész nappal végig alussza — válaszolt a feleségem. Tudod, hogy hajnalban született. Ez a szegény kis gyerek azt hiszi, hogy éjjel kell fennlennie s nappal aludnia . . . várj majd rászoktatjuk a rendre.

— Rossz sejtelmeim vannak erről a gyerekről, — mondottam lesújtva — korhely lesz, éjszakázó, lump, gazember. Szégyent hoz a fejünkre . . .

Feleségem egyre kérlelt, én pedig egyre jobban pukkadtam a méregtől, amit tetézett az is, hogy védelmébe meri még valaki venni azt a komisz kölyköt.

Hát az anyák nem húsból és vérből vannak? Ők tudnak éjt nappallá téve hétről=hétre, hónapról=hónapra virrasztani a gyermek mellett?

Így jöttem rá a nagy igazságra: az anyaszeretetre. Az anyáknak húsup is van, vérük is van, de mindennél több bennük a szív, az önzetlenség, az anyai szeretet.

Kínos, fáradt reggel volt már. Az uccán javában csilingeltek a villamosok. A szódavizes kocsi is eldübörgött már a házunk előtt. Fásult fáradság ülte meg az

egész valómat és ez butává tett. Megszelidített. Sebtében öltözködtem, miközben lemondóan szóltam:

— Leveszem a kezemet a gyerekről.

Az asszony pedig, — jól láttam — még görcsösebben ölelte magához. Biztos voltam benne, százszorta jobban szerette, mint még tegnap. Meredt érthetlenséggel néztem az asszonyt és a gyermeket s ebben a pillanatban fisztán láttam, hogy rejtett, mély titok ül minden anya lelkében. Valami ősi, lelki atavizmus, ami talán már az Istenre üt vissza. Titok ez, az asszonyok titka. A férfi szeme észreveszi, de soha meg nem érti.

Amint így néztem az asszonyt, új vonást vettem rajta észre. Ez tegnap még nem volt. Betekintettem a tükörbe s az én arcomba is bevészte ezt a barázdát az éjszaka. Tudtam, hogy ezt többé sosem fogja beboronálni az élet. Így követeli ezt az új vetés, friss élet, a gyerek.

— Haszontalan fickó! Rossz voltál az éjjel, — korholtam a kis gyermeket, — elraboltad a nyugalunkat . . .

Ebben a pillanatban váratlan dolog történt. Miközben szidalmaztam, egyre korholtam, ő talán azt hitte, hogy színészkedek, bohóckodok neki. Erre csöpp piros ajka szétnyílt s megjelent az arcán az első mosolygás. So'hsem láttam még ilyen gyönyörű, fiszta mosolyt. Aztán nevetett édesen, kiapadhatatlanul.

— Láttad? — kiáltottam fel túláradó boldogsággal. — Nevet a kisfiú . . . a mi kis gyermekünk . . .

Első mosoly és első nevetés!

Boldogságunk határtalan volt. Pillanatok alatt szétoszlott a bosszúság, eltűnt tagjaimból a fáradtság. Minden szép volt ismét: az élet, a sors, a gyerek, a fáradt éjszaka . . .

— Neved még, kis fiam! Neved! Sokat . . . hangosan . . . — Jó kis fiú . . . Szeret a te édesapád.

Boldogan futottam napi dolgom után. Megcsókoltam gyermekem csöpp kezecskéit s üdén, mintha mély álom pihentetett volna meg, ismét tele voltam munkakedvvel.

Csak a napi munka lázában öllött agyamba, hogy egyetlen gyermekmosoly acélozott meg s neki köszönhetem boldogságomat. Elgondolkoztam: milyen csodálatos is ez az élet! Megrakja a vállunkat kínokkal, szenvedéssel, fáradtsággal s amikor éppen összerogynánk, ránkmosolyogtat egy gyermeket s gerincünk ismét egyenes, izmunk erős s agyunk bírja a szédítő munkát.

Hogy is van az, hogy az élet rémítő szenvedéseivel felér egy kis polyásbaba mosolygása?

(Budapest.)

Áldott ez a föld!

Áldott ez a föld: szép aranyló búzatáblák,
Lankákon nap süt az érő gerezdre,
A völgyben szunyókáló kis faluk
S fenn örködik az ős klastrom keresztje.

Kastély, a parkban redves, százados fák,
Szökőkút, fáklyafüstös vén romok:
Rákóczi itt járt... szinte várom, egyszer
Egy kurucz dalia előrobog.

Halk, nagy fenyők, ott távol jegenyék,
Csendben kanyarog tova az Ipoly.
Igy bandukol a Küküllő is éppen,
De jaj be messze innen valahol...

Kék Küküllőtől szőke Ipolyig most
Minden cserjécskét, bokrot átölelnék,
Csiga=bigát, füvet, rőt pipacsot
Megcirógatnék, hogyha útrakelnék.

Béke csak itt virúl, másutt sehol már.
Hargita üzött fia az Ipolynál,
Bújdosó dalnok rajongón megállok:
Áldott ez a hely, százszor áldott!

MŰVÉSZETPOLITIKÁNK*

Szokolay Béla

Nyugati értelmű művészettermő kultúrát a magyarság csak a XIX. században bonthatott ki. A polgári társadalmi átrendezkedéshez az eszméket — fogadjuk el ezt a kissé önkényes megállapítást — az irodalmon át kaptuk nyugatról. Később, mikor már a politikai élet a kivivott szélesebb lehetőségek közé szabadult, megindult egész társadalmi életünk szerves átalakulása. »A vitézség csak a Nemzeti csinosodás által dicsőíti meg a Nemzetet« — írja a Tudományos Gyűjtemény. És a »csinosodás« érdekében politikai programot ad: sürgeti a magyar festőiskola felállítását, addig is tehetséges fiaknak Francia-, Angol-, Olaszországba küldését ajánlja a mecenásoknak... »ha akadna ilyen! De fájdalom! ezen egy pont aligha hideg vérrel nem nézetik édes Honunkban!!!« Mert »a képirók minden becsület nélkül élnek a Magyar Hazában...« Lelkesíteni igyekszik és bizonygatja, milyen véresen szükséges, »hogy egy nemzet (mint már p. o. a dicső Magyar Nemzet) a képirás és rajzolatok által pallérozódjon.« A művészet terén szomorító elmaradottságunk okait így látja: »1. azokat művelő társaságok nélkül-létünk. 2. Kép- és mű-galleriánknak fogvatkozása. 3. Kereskedésünknek szorongattatott állapotja, mely

által leginkább élesztetnek és jutalmaztatnak a szép mesterségek és tudományok.«

Ugyanennek a kornak egy másik művészetpolitikusa azt írja, hogy a művészet iránt »nincs még nálunk vonzalom... Járjátok meg a dúsgazdag gr. Károlyi György palotáját és az egész pompás teremszárnyakban, de még csak egyetlen egy olajfestményre sem bukantok... Nézzétek rendre nagyjaink, bár leglelkesebbjeinek is, szalonjait, magát Széchenyi Istvánét sem véve ki, hol fogtok olajfestményeket találni, ha csak nem családi arcképeket.«

A meglehetősen megelevenedett »gondolatbeli vetélkedések« között, melyek a XIX. század első felében magyar lapjainkban a művészetről folytak »a külföld csodálkozása és gúnyja« ellen azzal menti a magyarság elmaradottságát, hogy eddig a törökkel volt elfoglalva, »de most már megjött a fejlődés és a művelődés itt is folyik.«

A fejlődés csirái tényleg ütögetni kezdték fejeiket. Az ország területén szanaszét kóborló idegen művészek mellett egész csapatnyi magyar festő nevét és kis részben munkáit is ismerjük. Az egri Hesz János már 1820-ban elkészíti a magyar Képzőművészeti Akadémia tervezetét. De ezután még nagyon hosszú ideig kellett a ha-

* Ebben az írásomban inkább csak művészetpolitikánk múltbanyuló gyökereit igyekszem feltárni. A mai viszonyok részletes ismertetését más alkalommal kívánom adni.

zai művésznevelésnek Marastoni nagyhid uccai akadémiájában meghúzódnia. Trefort már 1838-ban felszólalt a képzőművészeti társulat alapítása érdekében és egy év múlva meg is alakult a Műegylet s 1840-ben megnyílt az első kiállítása a városi redout termében. Öt évvel később komoly művészetpolitikai kifogások estek a Műegylet vezetése ellen. Hazafiatlansággal s a külföldi művészek oktalan pártolásával vádolták. Az 1846 elején tartott választmányi gyűlés, hogy a bajokon segítsen, elhatározta, hogy ezentúl a vásárlásra szánt összeg egy negyede erejéig magyar festők munkáit veszi meg.

1846 elején megalakult a Nemzeti Muzeum képtára is. Magját a Széchenyi Ferenc gróf által ajándékozott könyvtár néhány kép-járuléka alkotta. Ehhez gyarapodott a Pyrker érsek 190 drb.-nyi ajándéka.

A szépen szélesedő művészeti életet a szabadságharc katasztrófája teljesen eltörölte. Utána a nagy változásban a bénult erők, a reménytelenség nehezen terelődtek új építésre. Még a meglevőt is nehéz volt megtartani. A társadalom több rétegében, több síkján esett jövőferdítő változás. A városok s így Budapest életének 48-at megelőző magyarosodása egyszerre visszahanyatlott. A tősgyökeres magyar elem vidékre húzódott vissza a közélettől, passzivitásba kényszerült s ez a magyarság általános kulturális érdeklődésébe hosszú ideig megmaradó negatívumot szorított. A városok régi lakossága, az idegenek, nagyrészen németek — miután nem volt kurzus a magyarság — elraktározták a dolmányt s a magyar szót. A Műegylet 1851-től

kezdvé rendez újfent kiállításokat, melyekre nézve jellemző, hogy a 7715 forintért eladott képek közül csak 1280 frt. árú volt hazai festőé.

A gyér kulturális érdeklődés a fajta kétségbeesett, passzivitásba nyomorított életösztonéből mélyen parázsló hazafiságban járt elő. Mint a költészetben az allegorikus versek, a pikturában a nemzeti multból felbukkanó szimbólikus történeti képek járták. Barabás Miklós, Kiss Bálint, Kovács Mihály, Thán Mór, Molnár József, Madarász Viktor történelmi képei, de mindenekfölött Székely Bertalan »II. Lajos holttestének megtalálása« mélyen tragikus szomorúságukkal adnak kifejezést a »Gólyához« írott vers gyászának. Az abszolutizmus korabeli magyarság ezekben a magyar festőkből feljajduló képekben kapta vissza éledező érdeklődését. S ahogy az abszolutizmus elejének vérengzése, a Bach-rendszer minden magyar megnyilatkozást kiméletlenül legázoló beolvasztási kísérletei elmaradtak s az irodalmi pörök ritkulása nyomán a tartózkodás a magyarságban is kiengedett, a köztudatban már mélyen beidegződve ott maradt a történelmi festészet — mint a festészet. Innen van az, hogy az abszolutizmusnak közel két évtizede alatt teljes passzivitásba szorított magyar erők a kiegyezés utáni időben — egészen a millenium lezajlásáig — szinte kizárólag a történelmi vagy legfennebb a népies zsánerképekben kerestek kielégülést. Természetes, hogy ez a művészet nyugatra vetett gyökerein át szívta a művészi készséget, Münchenből, Bécsből, a német városokból és csak igen-igen ritkán Párisból vagy Olaszországból. Azok a piktoraink, akik — mint Madarász, Szinyei stb. — nem

fogadták el német másodkézből a művészeti instrukciót, idehaza nem boldogulhattak. A magyarországi történelmi festészet és így az egész piktura a müncheni Piloty-iskola expozitívja lett. A német és egyben korlátozott iskolaszemmel látó kritika minden töle idegen új kísérletet, minden szabadulni akaró mozdulatot megbénított. Madarász és Szinyei elkedvetlenítette a pikturától, sokakat kivándorlásra kényszerített. Így az egész magyar élet bénító gazdasági nehézségek, a társadalmi élet szervezetlensége mellett, a kritika értetlensége is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar művészet veszteséglistája óriássá nőjön. Brocky, Markó kivándorlása óta több mint ötven művésznünk keresett idegenben boldogulást, vagy kedvetlenedett más pályára. Köztük olyan értékek is, mint Gyárfás Jenő, Munkácsy, Zichy, Hollósy stb.

A legsúlyosabb bajok pedig a társadalom belső egészségtelenségéből ütözköztek elő. Máig is kiheveretlen következményeket okozott az, hogy a nagy társadalmi átalakulás, a rendiségről a polgári formákra való áttérés, az abszolutizmus idejére esett. Itt szinte a magyarság kizárásával alakult ki a polgári társadalom. A többszáz éves gyarmati élet mesterséges leszűkítettége után, az abszolutizmus véres introdukciója mögött a teljes-tehetetlen mozdulatlanság elvágta a magyarságot attól, hogy a maga képére és hasonlóságára teremthessen sajátos polgári formákat. A hosszú századok alatt kötött kerékkal utazó magyar, most a két évtizedes mozdulatlanságtól elzibbadt tagokkal, teljesen irreális mozgással indult a fokozott ütemű polgári versenyben. Nem alakulhatott az új élet

ritmusához illeszkedő erkölcsisége, beidegződése, életfelfogása, magával hozta az úri tartózkodás, a fölényes arisztokratizmus és a keleti méltóság kényelmetlen és fürge mozgást lehetetlenítő viseletét. Ezzel szemben pedig az idegen városi polgárság a maga évszázados tradícióival s az ittragadt idegen betelepülők tömegével, olyan előnyökhöz jutott, hogy a magyar polgári élet színésében túlsúlyra juthatott. Az azóta eltelt hat évtized sem tudta elhozni a magyar sajtóságok, a tiszta magyar célok és érdekek megvalósítását. Azóta is mindig a nagytömegű magyarságnak kellett kompromisszumot tennie az idegen kisebbséggel szemben.

Ilyen heterogén elemekből cementezett társadalom nem tud olyan hirtelelenül pozitív, kemény belső formába kötni, hogy arra sajátos kulturát, sajátos művészetet építhessen. Így aztán a kiegyezést követő korszak (a magyar művészet »hőskora«) sok nagyerejű és igen jelentékeny intézménnyel tágitotta a művészeti élet medrét, nagy tehetségeket bukkantott fel, de szellemben itt még talán megalázóbb kompromisszumra kényszerült, mint a kulturális és politikai élet egyéb megnyilvánulásai-ban. Az irodalomnak voltak régi magyar tradíciói, melyekhez az új, magyarkodástól mentes magyar irodalom fordulhatott. Petőfi, Aranyon stbin át Adyban megvalósulhatott a magyar líra. Ady felfrissülhetett a XVI., XVII. század költőinek sajátos magyar zamatán, de a merőben új képzőművészetnek egyelőre semmi öröksége sem volt. A kor arisztokratikus demokráciája a művészetben a nagy, pompázatos aranzmákat, a rendiség látásából fakadó ünnepélyes kompozíciókat akarta rátuk-

malni a polgári társadalomra. A kiállítások (az 1885.-i országos és 1896.-i világiállítás) elég ürügyet adtak arra, hogy maga az állam mesterkedjék ennek az anakronisztikus művészetnek felszínén tartásában. Hogy pedig a polgári társadalomnak a nagy patétikus képek mennyire túlestek gazdasági erején és eleven érdeklődésén, bizonyítja az, hogy Székely Bertalan, a »legkiválóbb magyar történelmi festőnk«, mint par excellánsz történelmi festő, egészen haláláig szinte teljes ismeretlenségben dolgozott itthon, a magyar élet kellős közepén. Benczur Gyula, ez a mindenkivel, minden festőiránnyal szemben megértő, mélyen jó ember a polgári művészet forradalmi csapatainak céltablája, gúnyjának, ádázkodásának köszörűköve lett.

A hivatalosság féknek ült rá a fejlődésre s ezzel maga szította az elégtelenséget. 67 után az első alkotó és alapító miniszter, Trefort Ágoston 1872-től kezdve rövid idő alatt növeszti a magyar művészetnek várul szolgáló szerveket, intézményeket. Mintarajztanoda, mesteriskola, az Országos Képtár, Képzőművészeti Tanács, az Egyesület stb. mind az ő művészetpolitikai koncepciójából fakadtak. Általuk olyan keretek felépítését kereste, melyek mögött nyugati iskolákból hazatelepedő művészet és művészek megszervezett otthonossággal foghassanak a repatriáláshoz. Az ő művészetpolitikájának célja — hogy irodalmi analogiát mondjak — ugyanaz volt, mint a festői íróké, vagy azé a néhány magyar ifjúé, kik a 30-as évek táján arra szövetkeztek, hogy a magyar nyelvet a társaság nyelvévé emelik. Trefort hazafészteti a művészeket s különböző hi-

vatalok, majd állami megrendelések és vásárlások által megélhetést biztosít számukra. Az idegenből hozott művészet a folytonos gazdasági bajokkal küzködő társadalom nagyon más dimenziói között nem igen tud megotthonosodni. Egy-egy nagy történelmi aranzsma kétségtelenül lelkesedést gyújtogat a közönségben, de inkább az elevenen izzó nemzeti érzést lobbantja lángra, minthogy a művészet életfokozó melegét titkos vezetékeken sugározná. A közönségre alkalmazott szelíd nyomás igyekszik a bajokon segíteni. Székely Bertalan képeit — minden művészi csodájuk mellett is — inkább a patriotizmus véteti meg a br. Eötvös József, gr. Zichy Nándorné s az egri nők által kezdeményezett gyűjtés útján. A millenáris ünnepély alkalmából minden város, megye köteles volt a maga megrendelését leadni, a művészeket megbízásokkal halmozták el s a piktorok, akár tetszett nekik, akár nem, festették a hősi képeket, hiszen a pesti kiállítások nagyon gyengén listteltek s forgalmuk évről-évre vékonyabban csurgatta a megélhetést:

1893. téli tárlaton magánosok	22,490	frt.-ért	vettek	hazai	művésztől
1894. „ „ „	10,191	„	„	„	„
1895. „ „ „	7,270	„	„	„	„
1896. „ „ „	6,061	„	„	„	„

A történelmi képek konjunkturája rövid ideig tartott, de annál súlyosabb következményekkel járt. A tájékozatlan közönséget éppen a hazafiasságánál fogta meg és vezette arra a tévesztett álláspontra, hogy művészet csak az, ami szép. Persze a »szép« romantikus és erkölcsi színezésű meghatározása szerint. Tehát művészet csak az lehet, ami sem erkölcsi harmoniákat, sem polgári nyugalmat nem zavar meg. Ez a min-

den reális vagy történelmet alakító hatásától megfosztott művészet nem gyűjtötte fel az élet kritikáját a közönségben és nem adott a magyarság számára sem figyelmeztetést. Mindent belegyömöszölt a pillanatnyi jóérzésbe, az elpuhító, elgyalázó gyönyörködésbe és ebben elveszett a nagy, szélesebb horizontú élet és jólétakarás, a generációkon át minden egyesben folytonos és szívós akarat, megdolgozás, megszenvedés, mint a faj távolabbi érdekeit szolgáló kötelesség s a pillanatnyi jóérzések szüntelen mámorelta a keserű megismerésből, szánombánomból épülő jövődöt.

Ebben aztán meglepően egy hangja volt Tisza Istvánnak, Apponyi Albertnek és a Múcsarnok százfejű közepszerének. A Múcsarnokban meg éppen végletekig vitték az illedelmes, jófiúskodást. Parlaghy Vilmának Kossuth Lajos arcképét 1885-ben, Thorma János »Aradi vértanút« pedig a millenáris kiállításról utasították vissza, mert nem akartak az uralkodóháznak »rossz érzéseket« okozni.

Nem akarom ennek a két, önmagában még nem mindenek fölött nagy fontosságú esetnek jelentőségét meghangsúlyozni, de mint művészetpolitikai szimptomát, megsúlyosítja őket a fajta sorsának történetébe való beleállítás. Itt véres harakirinek látszik, amellyel a hivatalosság elvágja a fajt attól, hogy a maga legtermészetesebb lelkesedése, gyásza felöltésében bontsa ki művészi sajátosságait. A hiperlojális bürokratizmus elfojtja azt a hangot, amely öseréjében a legmagyarabb jalkiáltás rendítő drámaiságával figyelmeztetne 10—12 millió magyart a maga iránti kötelességre. Köröskörül Belgrádban, Zágráb-

ban, Karánsebesen, Kolosborsán stb. elégetik a magyar zászlót, Bécs, Bukarest tüntet a millenáris ünnepet ülő Magyarország ellen — és itthon hátrányt, megszegyenítést szenved az a festő, akinek 23 éves fiatalságában, tehetségében »lélekmegrázó, érzelmeket ébresztő« művészetté lobban a fajtája szeretete. Akik az elszigetelt esztétika eunuch nemével, a magyar élettől elvágott doktriner művészetpolitika álláspontjáról nézik a dolgot, még azoknak is tudniok kell, hogy igazi művész számára az ilyen legmélyebb ösztönből felvulkánózó alkalmak, a leküzdhetetlenül őszinte megnyilvánulás révén, biztosan kilobbantanák azt a sajátosan magyar művészi látás- és érzésmódot, ami a magyar művészetpolitika kizárólagos értelme és célja. Állandóan »magyar iskoláról«, »magyar stílusról« »magyar művészetéről« irtak, szónokoltak és pompás képeket festettek Vajk kereszteléséről, Szavojai Jenő magyar nemzeti hősről s más ilyesmiről. És közben az idegenből importált művészeteket nyakra-főre magyarrá argumentálták. Volt egy csoport, mely Benczurt és az iskoláját tartotta sajátosan magyarnak. Mások Margittay úri és Lotz Károly parasztsánerképeit, ismét mások Feszty vagy Munkácsy művészetét érezték különösen magyarnak. Olyanok is akadtak, akik a magyar festőgénusz körvonalait a Zichy Mihály művészetéből látták előcsillanni. A »nemzeti stílus« kérdése rettentően előtérbe került. Építészet, festészet s aránylag elhanyagoltan a szobrászat megmagyarosításának problémájához mindenki hozzászólt. Az aktualitást az adta meg, hogy a naturalizmus a nagybányaiak csoportjával Magyarországra is eljutott. 1897-es,

majd a következő években rendezett különkiállításuk nagy kavarodást okozott. Az addig mozdulatlan akadémikusok vérkeringését is megelevenítette s lassanként ők is olyan képeket festettek, melyek jól-rosszul mégis csak a polgári látás- és érzésmódot, a polgári igényeket szolgálták. A »Múcsarnok« c. szaklap meg is írta, hogy milyen képeket fessen a mai kor művésze. Méret, tárgy és festésmód közvetlensége és intimitása voltak a döntőek.

Abban az egyre mélyülő és erősödő kapcsolatban, melybe a magyar közönség és a művészet az ezredévi ünnepek után a naturalizmus révén került, egyre nőtt az érintkezés felülete is. Fokozatosan szaporodtak a kiállítások, a művészeti irodalom is nekilendült, műkereskedelem alakult s ebben a két századot összekapcsoló évtizedben tisztázódott a magyar művészetpolitika teljes szövege: A művészek számára meg kell adni a módját annak, hogy egyéniségüket itthon bontsák ki, idegen hatás nélkül. Tisztázódott az, hogy magyar stílus csak a magyar ég, föld, levegő színeinek megfigyeléséből, a magyar népművészet tanulmányozásából keletkezhetik. Sok szóbeszéd árán végre kiviláglott az is, hogy a magyar művészetpolitika éppen a fajta sajátos látás, érzésmódjának, karakterének, ösztönei, indulatai áramlásának a művészet eszközein való természetes kiteljesedését szolgálja. Olyan okos, messzi előrelátó adminisztrációt jelent, mely mellett a magyar tehetségek a legszelbben, legjobban, legmagyarabbul kialakulhatnak, jelenti azt a gondos ápolást, melyben ez a rengeteg termékenységű talaj legszebb virágot hozhat. Ez a horizont aztán a különböző lá-

tásokban a legkülönbözőbb színeket öltötte fel. Ferenczy Károly a legsötétebben látta, lehetetlennek tartotta. Már elkéstünk vele — mondotta. Egyik főhivatalos személy azt írta, hogy nehéz megvalósítani, mert a »magyar közéletnek nincs esztétikai tartalma.« Igaz, hogy egy pár év múlva ugyancsak ő a magyarság ázsiai adottságú művészi felkészültségéről írt, mely ezer év során változatlanul őrzi magát és kincseit és megvalósításra vár. Egyik legszélesebb látókörű esztétikusunk úgy vette észre, hogy a magyar életből csak éppen egy valami hiányzik a magyar stílus megteremtéséhez — a magyarság. Nincs egységes, egyöntetűen magyar közvélemény, ízlés, cél stb. A magyar életnek nincs olyan határozottan kialakult belső egyöntetősége, karaktere, mely a képzőművészetekben sajátos kifejezéshez juthatna. A magyarság városi polgári élete, melyben pedig kizárólag alakul művészet, alig 40—50 éves. Ez alatt a közéletben szereplő idegen elemek beolvasztása nem történhetett meg. És ilyen beolvasztanivalót rengeteget adott a sok száz éves telepítési politika és a nagynémet »Drang nach Osten!«

De ez a lebunkózóan nagy igazságú odaütés találás nélkül zuhant el a levegőben. A hivatalos művészeti adminisztráció forgatta tovább a maga művészetpolitikai kintornáját, a művészek festettek s a közönség megvette — ha megvette. De bizony nem nagy lelkesedéssel vette. A művészetpolitika egyetlen problémára zsugorodott: a termelés és a közönség felvevőképessége közötti egyensúly fenntartására. Ez volt a rugója annak az igyekezetnek, mely a közönség művészetszeretét tüdőn-vízen át fokozni akarta. Művészet-

pártoló generációt akartak nevelni az iskolai oktatás útján, a felnőtteket pedig vidéki turakiállítások, előadások, tárlati konferánszok, sétahangversenyek mézesmadzagjával csalogatták a művészet közelébe. A képeket, szobrokat részletfizetésre adták. S közben a lapok annyit irtak a műpártolásról, olyan mélyen megalázó kulturátlanságnak tüntették fel a kispolgár kép- és szobornélküli lakását, hogy alig mert valaki képet nem venni. Persze a komolyabb kulturájú, de vékony jövedelmű tisztviselőosztályt még ez a súlyos erkölcsi presszió sem vitte rá eféle könnyelműségre. A vidéki középbirtokosság ellen sok terv és fondorlat készült, de éppen a várostól távoli és idegen életük megközelíthetlenné tette őket. Főnemesünk, kikről a múlt század elei krónikás olyan lesújtóan írt, száz év után is maradtak, akik voltak. Tisza Kálmán 1874 őszén, a választóreform tárgyalása alkalmával megállapította, hogy »igen keveset tesznek a magyar nyelvért, művészetért, iparéért.« Most is — ha vásárolnak — idegen, nagy márkákat vesznek. Alig van két-három főúr, akinek számottevő magángyűjteménye volna s még kevesebb az olyan, kinek gyűjteményében a magyar művészet termése méltóan és kötelesen képviselve volna. Persze az uralkodótól kapott példát nem merik félretenni s az ő évi vásárlásai 7000 forint körül járnak Budapesten, míg ugyanakkor Bécsben 20 és 40 ezer frt. között.

Ilyenformán a magyar művészet tulajdonképpen a kereskedőkből és a nagyobb iparosokból álló osztály eltarására szorult. Ez az osztály pedig igen túlnyomó percentben honosodottakból áll, kik még olyan tiszteletreméltó jó-

szándék mellett sem tudtak egy emberöltőben a magyar faj magjával olyan abszolút beolvadásban eggyé válni, hogy »a magyar stílusnak«, mint az ő igényeik, izlésük számára dolgozó művészek tradíciójának, alapot adhattak volna. A »magyar stílus« mindaddig, míg a társadalmi konglomerátum nem egységesedik — ha nyomai, ígéretszámba menő előjelei mutatkoznak is — nyílt probléma marad. A háború után, mikor a régi nemzetiségi területeket elvesztettük, mikor igazán színmagyar Magyarországgá zsugorodtunk, a régi arány még inkább romlott, az iparos- és kereskedőosztály művészetfenntartó szerepe még kidomborodóbb lett. A hivatalnokosztály teljes tönkretétele, szintelen nyomorúsága, az arisztokrácia és a klérus politikai koncentráltsága minden terhet az ő vállukra rakott. Csak egyetlen példát említek: mikor a Képzőművészeti Főiskola az egész ország gazdasági krízisét nyögte, nem a főurak, nem a gazdag klérus, hanem kereskedőink nyújtottak neki életterhelő segítséget.

Visszatérve a század eleji művészetpolitikai viszonyokhoz: a művészeti élet spontán fellobbanása magával ragadta a hivatalos adminisztrációt is. A kultusztárca is történetesen olyan államférfiúhoz jutott, akiben volt belátás a művészet fejlődésének követelményei iránt és volt hajlandósága sürgős reformok keresztülvételére. Wlassics Gyula politikája a Mintarajztanodát főiskolává fejleszti s több oldalról megreformálja. Kisérletezik a Képzőművészeti Tanács átszervezésével is, de a nehéz, bürokratikus szervvel ő sem sokra megy. Próbálkozik a középiskolai művészetoktatással is, de itt sem éri el a kívánt

eredményt. Megvalósítja a Szépművészeti Múzeum felállítását is, melyet az 1890.-i törvényhozási határozat után tizenkét évvel az Orsz. Képtár s az Eszterházy képtár anyagából szerveznek.

Minden agilitása, szervező iniciatívája mellett is Wlassicsnak, utódaihoz képest, legáldásthozóbb értéke az volt, hogy nem igyekezett a modern művészet fejlődésének gátat vetni. Nem csinált mártírokat, nem »stilus« miniszter volt, meg tudta érteni azt a nagy alónyt, amit a fejlődésre nézve a sokrétegű és problémákban gazdag művészeti élet jelent.

Utódai már kevesebb megértéssel — sőt gyakran határozott averzióval — fordultak a modernebb művészetek felé. Egyik kultuszminiszter az Impresszionisták-Naturalisták Körének kiállításán az állami vásárlást azzal tagadta meg: »Ezt a művészetet nem pártolom.« Hollósy Simon egyik levelében leírja, hogy mikor iskolája számára a magyar kultuszminiszterhez folyamodott szubvencióért, »a gordonka orgánumi gróf« azt üzenete, hogy ad szubvenciót, ha megígéri, hogy iskolájával együtt kivándorol — Afrikába. Akkor pedig már teljességgel nyilvánvaló volt, hogy milyen törölhetetlen jelentősége van a Hollósy-iskolának a magyar művészeti élet számára. Hogy az ő iskolája jelentette a Piloty-iskola ígézetéből való szabadulást, az átmenetet a német művészeti gyarmatállapotból a franciák által propagált művészi szabadságon át az egyéni s így a kollektív egyéni, faji útra. Az ő fellépéséig nagyon kevés művésznünk jutott Bécs mögött Münchenen túl. A Hollósy-iskola növendékei, bár Münchenben ismerkednek meg a

párisi tanításokkal, de később egytől-egyig elnéztek a modern művészet fókuszába, mely — úgy látszott — a nemzetközi művészeti élet központjává alakul. Utánuk már csaknem kivétel nélkül Párisba járnak művészeink a legújabb törekvésekkel ismeretséget kötni, mint ahogy oda járnak Németország, Amerika, Ausztrália, Anglia, Oroszország, Japán stb. művészei is. Hiszen egészen természetes, hogy van a világnak egy ilyen művészeti centruma és senki sem akadhat fenn azon, hogy ez éppen Páris és hogy a magyar művészek is éppen ide járnak, mint a földkerekség többi művészei. De a magyarországi »Mitteleuropäer«-ek nem akartak ezzel a természetességgel összehangolódni s a művészetben is érvényesítették a német orientációt. Az egyik főúr tekintélyes ösztöndíjat alapít és az élvezetét ahhoz köti, hogy az ösztöndíjas bárhova mehet Németországba — de Párisba semmi esetre sem. Fraknoi Vilmos római ösztöndíja éppen ilyen időszerűtlen injekciós kísérlet a halódó »grand art« életbentartására — 1903-ban, a nagyon megkésett magyar naturalizmus hetedik évében.

Az oligarchikus művészetpártolás, művészeti adminisztráció mellett, mely nem a művészet útját egyengeti, hanem magát a művészetet alakítja, nyesi, belenyúl s a legbensőbb természetes alakulásán igyekszik változtatni — mondom — az önkényes irányítás, uniformizálás mellett szaporodnak az ösztöndíjak. Általában 600—2000 K között váltakoznak. Ennél nagyobb már alig van. A legnobilisabb alapító Munkácsy Mihály évi 6000 frankos ösztöndíj kitűzésével. Néhány ilyen kivételes bőkezűség mellett pedig sem az államnak,

sem a magános alapítóknak nem volt elég nekiszánkozásuk, hogy a tanulmányi ösztöndíjakat, művésztelepeknek nyújtott szubvenciót valamelyest reálisabb összegben állapították volna meg. A két legjelentékenyebb művésztelep, a nagybányai és a gödöllői teljesen állami támogatás nélkül alakult s később is csak a kultuszminiszterek teljesen egyéni rokonszenve vagy hivatalos utálatára szerint kapott, illetőleg nem kapott támogatást.

A háború utáni viszonyokban az állami támogatás és a békéből származó alapítványok hirtelen elolvadtak. A leromlott gazdasági életben még bontóbban kitágult a régi és modern művészek közötti ellentét, melyet a Műcsarnoknak a nagybányaiakkal szemben 1897-ben tanúsított elutasító merevsége óta államilag ápoltunk, növeltünk. A szélsőséges politikai ellentétek, az u. n. »sötétben bújkálások« korában — risum teneatis — titkos művésztársaságok játszadoztak művészpoltikát. Pro és contra küldöttségek, intrikák, háborúk taposták a kiégett ugart a külföldi kiállítások körül s a hivatalos adminisztráció egyetlen súlyos feladata volt a »konstruktív« és »destruktív« művészek ádázkodásainak levezetése. A harc most is a Műcsarnok körül folyik, míg a régi Miénk (Magy. Impresszionisták és Naturalisták Köre) magja körül ki nem alakul a Szinyei Merse Pál Társaság, ennek mintájára a Benczur-társaság, majd a legfiatalabb törekvések művészei a KUT-at (Képzőművészek Uj Társasága) meg nem alapítják. Mindenik csoport közemberei meg vannak győződve a maguk kizárólagos jogosultságáról. És ez művészebernél, akinek a látomást formáló szellemi me-

chanizmusát a művészi meggyőződés kemény kérge védi — egészen természetes is. Minden művész számára — hacsak nem fölényes intellektus — művészi meggyőződésén belül esik a művészet. Éppen ezért a stílustagozat fölött, az egyszersmindenkori művészi értékek életes elbírálására csak kivételesen képesek. Ha a Műcsarnok kiállításai kottériák, klikkek, stílus szerint széteső részletek fölött az egyetemes magyar művészet bemutatását tűzi ki célul, lehetetlen a zsüri összeállításánál ezt a szempontot figyelmen kívül hagyni.

Képtelen dolog a magyar művészet tradícióit egyik vagy másik stílustól féltetni. Hiszen u. n. autochton magyar stílus nincsen. A magyar művészet a nyugati nagy művészeti mozgalmak távoli hullámverése és elképzelni sem lehet, hogy olyan formanyelv, olyan stílus keletkezzék ebben a nyugati kultúrában, melyen a magyar lélek ne tudná magát kifejezni. Sehogy sem indokolható meg olyan művészetpolitika, mely stílusokat véd és propagál, magának a művészetnek fegyvertárán kívül eső eszközökkel. Nem lehet esztétikai értékelés alapjává tenni semmiféle erkölcsi, semmiféle »konstruktív« vagy »destruktív« szempontot. Hiszen a művészet az életből, a társadalom talajából nő. Hamisítás volna, ha egy erkölcsstelen társadalom erkölcsöt virágnak, mint ahogy lehetetlen dolog a vízvezetéki csap smirglizésével tisztítani a vizet, mikor a távoli tartály fertőzött.

A művészet és élet összefüggése és a magyar társadalom strukturájának képe értelmében az egyetlen helyes, jogosult és kötelező művészetpolitika az,

amely a magyar életben a magyar öncélúságot tudja megvalósítani. Meg kell találni a módját annak, hogy a színmagyarország aktiv művészetpolitikai tényezővé s ezen át, ne csak a termelésben, hanem a nagy tömegkészségben is színezője, irányítója lehessen művésztünk fejlődésének. Ehhez természetesen

a multhoz képest elfogulatlan, egészséges politikai látás s a magyarság magyarságával szemben a vér azonosságából buzogó megértés, jószándék szükséges, hogy minden idegen szemponttól mentesen téres szabadsággal áradhasson az egészséges magyar életösztön, élniakarás.

Puszták leánya

*Tűz ropja táncait ragyogó kedvvel:
sivatag pusztáink aranyhajú leánya.
Sötét hidegben egy testté bújunk és vigadunk
virágos udvarába.*

*Rongyokban, füvekben enyészünk hazátlanul, bitangul
maradék kurucok, bújdosó szegénylegények.
Rögös arcunkból tüzzel zuhogva teríti szárnyaló
fényes lombját az ének.*

*Így heverünk kacagó tűz körül mezők lehelletében,
örök testvérek, csillagos mennybolttal takarózva.
Puszták szűz lángjában idős sebeink virulnak:
csupa csipkerózsa.*

*Harcokban romolva, farkasos fagyokban, csóktalan
tartjuk hitünket: sosem csorbuló, hétpróbás fegyverünket.
Termő magul maradtunk s kedvesünk a lobogó tűz
csókolgat bennünket.*

*Lángod udvarában álmodunk aranyhajú leány,
puszták szép szüze: tűz, bolygó életünk vigasztalása:
Kigyúl a föld még s országot szabadít feldübörgő
sorsunknak fordulása.*

AZ ERDÉLYI MÓRICZ ZSIGMOND

Asztalos Miklós dr.

Erdély hegyei közül nem egy oly író szökkent égre az idők folyamán, aki túlragyogott az erdélyi medence peremén s kinek világító fénye elkápráztatta a magyarországiakat is. Jósika Miklós és Kemény Zsigmond a maguk idejében termővé ragyogták az akkor épp kietlen magyar rónát. Ady Endre, akit az erdélyi sors Magyarország legsajátabb költőjévé lökött ki s akit először Erdély ölelt vissza halála utáni kiátkozottságában megértő és felmentő keblére, szintén termékenyítő napsugár volt a már csak régi magokból tovább-vadvirágzó magyarországi lira ugara felett.

Az erdélyi szellem egyrészt így küldötte el a maga termékenyítő üzenetét a magyar szellemi életbe.

Maga Erdély is megbabonázta nem egy magyarhoni írónkat, kik pedig nem is voltak leszármazottjai az erdélyi légkörnek. Petőfi lelkesedése Erdélyért és a székelyekért, Jókai szép álomlátásai az erdélyi délibábosan feldiszipített múltból, mind Erdély babonázó erejének a gyümölcsei.

A magyarországi írók álmait szebbészövő erdélyi világ rajzolásában küldötte el másrészt a maga termékenyítő üzenetét Erdély szelleme a magyar szellemi életbe.

Harmadrészt pedig most kapjuk nap-nap után az üzenetet az újjáéledt s Magyarországot is mind jobban elárasztó tiszta, újszerű, eredeti erdélyi irodalomban.

Az erdélyi szellem most is termékenyítőleg izen, mert azt izeni, hogy nehezedjenek bár meg az idők az erdélyi magyarság felett, Erdélyben ma is él az a sajátos transzilván szellem, mely lombba serkentette annakidején a fejedelemség Magyarországot messze megelőző magyar társadalmi életét, lelki kultúrálságát.

Az erdélyi szellem Magyarországra küldött hármas üzenete hármas jellegű. Az elsőből Erdély szellemiségének termékenyítő, másodikból hódító, harmadikból eltiporhatatlan ereje beszél.

Petőfi, Jókai és mások után most egy újabb magyarhoni litterátort bővölt magáévá az erdélyi szellem. Móricz Zsigmond pár esztendő alatt — talán anélkül, hogy ő valaha is észrevette volna — elerdélyiesedett. Erdélyivé lett, olyannyira,

amennyire, csak azok tudnak, akik ott szívták magukba a világlátás legelemibb módjától a filozófiáig tisztult látás minden fokozatát. Móricz Zsigmond, a hajdúföld gyermeke úgy járt, mint sokan hajdanában a lüktető életű hajdúk népének férfiai közül, beleszálltak az erdélyi lángha s ott erdélyivé izzottak át. Móricz Zsigmond is addig járta multkereső és életet megoldani akaró igyekezettel elméjével az erdélyi multat, mignem ő is erdélyivé hasonult. Levetette hajdusági mivoltának a litteráriában megőrzött s itt-ott még látható emlékeit s a Báthoriak-Bethlenek nagyságos udvarában beleolvadt az ottani élet sajátságos levegőjébe, eszmekörébe, ideológiájába, világába, egyszóval Erdélybe!

Erdély nagyot gazdagodott általa s Magyarország sem lett szegényebb. A két el-elszakadó s össze-összeölelkező országrész pompás lelki uniója jött létre, a hajdusági magyar író megírta az erdélyi élet két legjellemzőbb fejezetének eddig még irodalmunkban nem is álmódott gyönyörűséges mását. A Tündérbert és a Nagy fejedelem, Bethlen Gábor regénye, irodalmunk legmélyebb erdélyiségű alkotásai közül valók.

Mikép jutott el Móricz Zsigmond addig, hogy megejthette őt az erdélyi levegő teremtmény, hódító és legyőzhetetlen hármass varázsa? miképen lett Móricz erdélyivé?

*

Minden írónak adatott egy mindenképpen felett álló téma. Téma, mely az illető művész karakterének kulcsa, egyénisége rejtélyének nyitja. Móricz Zsigmond a férfi és a nő örök egymás ellen való, nagy kegyetlen harcát kapta megoldandó titokképen, s amelynek megoldásában mindent megmagyarázhatónak vél, ami furcsaság és nem furcsaság csak szemé elé tárul az életben. Az egyesülésre hivatott örök ellentét, az egyenlőtlenségből felépítendő harmonia, az egymást marcangoló és mégis egy harmadik közös életet teremtő férfi és női egy-élet az a kérdés, amely Móricz Zsigmond írói pályáját elejétől kezdve végig alapproblémával látta el.

A Sáraranytól a Vadkanig, regényeken, elbeszéléseken, szindarabokon át, mindig ennek a mindent megoldó magyarázatát hajszolja Móricz. Súlyos a téma, annyira súlyos, hogy rendszerint széttöri a mai társadalmi élet megszokott formáit, hogy robosztus izomzata alatt szétpattannak a manapság divatának kényesen szabott formái. Sem a mai társadalmi élet rajza, sem a mai nyelv nem volt alkalmas anyag Móricznak a téma kifejezésére. Vissza kellett mennie abba a korba, ahol a szertelenségek, ahol az ösztönök szélsőséges előtérbe tolása hihetőbb, a mely kor nyelve, a maga még le nem csiszolt darabos erejében alkalmasabb azokra a súlyos szavakra, melyeket el akart mondani, el kellett mondania.

Igy fordult vissza Móricz Zsigmond — talán nem is érezte, hogy mi hajtja, kényszeríti erre — a XVI-XVII-ik század magyar világához. Egy-két előtanulmány után, mint aminő két a Nyugatban annak idején megjelent pompás egyfelvonásos volt, meg is született a Vadkan. A nagy kísérlet az örök téma megfelelő miliőben való megoldására. És eközben látta meg Móricz Zsigmond a legpompásabb magyar regényhőst, a hatalmasra hivatott, széptehetségű, szeretlen merészségű és akaratú s ezer asszony karja között semmivé romló fejedelem, Báthori Gábor regényre teremtett s regényesen megélt alakjában. A téma megtalálta a legpompásabb kiélést s megszületett mindnyájunk igaz gyönyörűségére a Tündérkert.

Móricz elsősorban azért lett erdélyivé, mert ott találta meg örök témájának legnagyobb demonstráló-leélőjét.

Azonban annak, hogy a Tündérkert megszületése után sem hagyta el Erdélyt Móricz, más magyarázata van.

Móricz — lehetnek ugyan mások egyéb szempontok által vezéreltetve akár ellenkező véleményen is, őket nem az igazság, hanem a szempontok vezérlik — kétségtelenül legerőteljesebb meglátója és megírója a magyar fajiség életproblémáinak. Móricz, témáin és minden egyében túl is, elsősorban magyar író s mint ilyen, annyira sajátosságosan magyar, hogy más faj humuszából nem teremhetett volna ki. Az ő másik örök szenvedélye, a megoldásra kapott probléma után, a magyar életnek a legmélyebb alapokig visszamenő meglátása, leírása. Azok az adottságok, mik származásánál és etnikai strukturájánál fogva, benne megvannak, minden más — az egy Szabó Dezsőt kivéve — kizárólagos prózáirónknál alkalmasabbá teszik őt erre. Ő nem átültetett és asszimilálódott, hanem évszázak által kitermelt virága a magyar termőföldnek.

A magyar-élet kereső, a magyar-élet látó Móricz Zsigmond, amikor belekerült az erdélyi élet belső átélésébe, meglátta azt, hogy igazi magyar szellem, magyar élet a mohácsi vést követő századokban egész napjainkig úgyszólván csak Erdélyben volt, ahol az életért való évszázados küzdés nem hagyott időt a tespedésre, hanem edzette, hajtotta, törtette felfelé.

Móricz azért lett másodsorban erdélyivé, mert ott találta meg a szűz magyar társadalmi élet és szellem legterebélyesebb virágzását.

Az író aki végre megtalálja a maga problémájának legfrappánsabb feldolgozását, a maga miliójének legalkalmasabb világot, az az író nem fogja azt a kört, amelyben ezt a két alapvetően fontos megoldást megtalálta, egyhamar elhagyni. Móriczot magához ölelte a hódító, termékenyítő és legyőzhetetlen szellem termőtalaja : Erdély !

Örüljünk mindnyájan rajta. Ne kívánjunk semmi mást, csak azt, hogy a második 25 év irodalmi termésében is ihlesse tovább Erdély Móricz Zsigmondot minél hathatósabban arra, hogy megtalálván a maga életmagyarázó kulcsához az igazi zárat, meglássa és elénk hozza onnan, az erdélyi medence múltjából, a hamisítatlan magyar világ, magyar etnosz képét!

Pécs.

Kibontott rügy

*A távoli hegyek azurkékek.
A tócsák lilák és hamvasok,
Hattyuprémüket vetközni kezdik
mogorva, néma havasok.
A Kőröspart alján illat kuszik,
májusok éretlen kora földszaga.
Leánymellü feszes rügyeket
ragyogtat az alkonyatban
az aranygalyú bükk
és a keserű nedvü orgona.
Titkot keresőn egy rügyet kibontok.
Bronzveretű ágyban, sötét leplek közt
zöldselymü és aranyhajú élet.
Millió és millió.
Alszik
és felette összeborul a sötétbarna,
bronzpáncélos ágy
és a megölhetetlen,
istenerejü élet éber szívével várja
kóborló tavaszok hűségeseen megtérő szavát.
Eldajkálom kezem fején
az élet parányi ágyát,
libegtetem a januárban az alvó rügylány
aranyhajának csillogó selyemszálát,
kiterítem a zöld levélke
leheletkönnyü fátylát
és eltakarom téli lelkem
ijesztő éjszakáját.*

JÖN AZ ESŐ

Sebesi Samu

Szent igaz, ^{sz} hogy Bokros Mihályné tisztességes és hűséges asszony, de mégis egyszer haragjában olyan dolgot szalasztott ki a szánján, ami a Mihálybá nyugodt természetét is megzavarta.

A baj abból kezdődött, hogy az asszony — mint rendesen minden asszony — ha csak módjával is, de szerette a pletykát. Mihálynak otthon akadt dolga s addig is, amig utána mehet, előre küldte az asszonyt a mezőre, hogy a szénát gyűjtögesse, nehogy megázzék a drága kóst, ha netalán eső találna lenni. Az asszonynak künn a mezőn eszébe jutott, hogy tegnap este Bándi Sándor és Sata Pista valami fehérnép-ügyében a korcsmában összebakolódtak; — furta az oldalát a dolog, annyibahagyta a szénagyűjtést és átsietett a harmadik szomszéd földre, ahol Halász Ráki, aki mindenről hitelesen értesült asszony, a kendert nyötte.

Az idő telt, mert Ráki sokat részletezett:

— El sem hinném, komámasszony, ha a két szömömmel nem láttam volna, fejezte be Ráki a pletykasort.

Bokros Mihályné pedig jól teleszedett beggyel, futva-futott vissza a szénagyűjtéshez. A sietés azért is szükségesnek látszott, mert a hegyek mögött valahol messze, tompa dörgés morajlott idáig. Mikor az asszony a kaszálóhoz ért, Mihályról — aki azalatt megérkezett — csak úgy csöpögött a verejték a szorgos munkától. Az asszony meghökkent egy kicsit, mert Mihály rá se nézett, csak úgy félvállról és félharaggal mondta:

— Hol bódorogsz? Nincs füled? Nem hallod, hogy jön az eső? Mégis itt hagyod a szénát?

— Nono! csak ehelyt valék a komámasszonynál. Mán itt vagyok. Azért nem fordul föl a világ...

— Mert zuvatolni kellett! Zuvat nélkül nem éltek meg!

— Jaj be nagyra fujja a kicsit!

— Fogd bé a lepcsőst!

De az asszony nem fogta bé! Mintha belébújt volna az ördög, úgy csörmpölt tovább, pedig az urának volt igaza, mert valószínűnek látszott, hogy jön az eső! Az igazát pedig — tanúk híján azzal bizonyította, — hogy a

gereblye nyelét az asszony hátával szelidebb módon ugyan, de érintkezésbe hozta. Attól bizony nem tört el a csontja, de annál inkább előntötte a keserűség.

Nagy sírásba tört ki és zokogva mondogatta:

— Hogy a sűj . . . Mind a két kezét, akivel megütött . . . kutyája vagyok én, vaj mi? . . .

Mihályból az ütéssel egyszerre ugrott ki a bosszuság. A gereblyével pedig, e rövid kitérés után, tovább is szorgalmasan húzta össze a szénát. Hanem az asszonyba ugyancsak megkapaszkodott a keserűség:

— Nem maradok egy szömpillantásig se ilyen cégér embörrel egy földél alatt. Itt hagyom! Tőlem fölfordulhat. Ingöm többet nem lát. Itt ögye mög a . . .

Már ment is. Mihály utána tekintett és azt gondolta:

— Netene! Csakugyan! . . .! Egy kicsit puzduri, de nem baj! Teljék kedve benne . . . Ámbátor Misit a szomszédasszonyra bízom, de jobb, ha az anyja ügyel reá. A gyermek mellett kifujja a mérgit. Legalább megfeji estefelé a tehenet és pulizskát főz . . . Igaz, hogy megbántam ezt a dolgot . . . de hogy éppen akkor hagyja itt a szénát, mikor jön az eső . . .

Hogy így kigondolkozta magát, még jókedve is lett. Füttyölve hordta boglyába a szénát. Olykor a nyugoti horizontra tekintett. A messzi hegyek mögül sötét felhő emelte fel tarajos fejét. Mintha a vidéket kémlelné, melyet el akar önteni. A fenyegető eső még szorgosabb munkára riasztotta Mihályt . . . De később a felhő, mintha mást gondolt volna, más irányba tért. Egy csepp nem sok, annyi se esett. Napnyugta előtt már készen állott a boglya. Szép, zöld színű, száraz, illatos széna. Mondta is az öreg Kerek Péterbá, mikor a mezőről Mihály kaszálóján ballagott hazafelé:

— E mán portéka Mihály!

— Olyan mint a kalács! felelte Mihály büszkén, egy marékkal kitépett a boglyából és beleszagolt a szénaillatba, aztán megkinálta Péterbát is.

— Fáin — mondja Péterbá és ráint a fejével.

Együtt beszélgetve indultak haza. Szó esett útközben szántásról, vetésről, kapálásról, esőről, szárazságról. Elég beszélni való ez ahoz, hogy haza érjen vele az ember. Mikor Mihály belépett a kapun, akkor lépett ki a házból az asszony. Nagy lepedőbe csomagolt holmiját a hátán cipelte és a három eszten-dős fiucskát, Misit, a kezénél fogva vezette. Mihály egy kicsit megdöbbsent és beborult hangon mondja:

— Hát te mit csinálsz?

— Csak azt, amit mondtam: Elhagyom kijedet!

A Mihály homloka ráncokba szalad. Köhint és rekedt a hangja.

— Csakhogy a gyermököt nem adom!

— Nem? Azt szeretném látni!

— Azt meg is látod!

— De az én gyermököm. Én szültem fájdalommal erre a világra.

— De az enyim is! Nem adom! Punktum!

Tudta az asszony, hogy Mihály, amire „punktum“-ot tesz, abból nem enged. És istentelen furfangosságot gondolt ki, amitől kukkraálljon a Mihály hajszála. Csufondárosan mosolygott az urára és így szólt:

— A kjedé is?! Hm! Vaj ki tudja?!

Mihálynak elakadt a lélekzete. Jó, hogy letette a gereblyét a kezéből. Csak a markát szorongatja. Valami nagy káromlás akar kitörni belőle, de visszanyeli és csak ennyit mond lassú, tompa hangon:

— Jó. Elmehettök.

Lopva tekint utánuk. Nem mennek messze, csak a harmadik szomszédba, ahol az asszony szülei laknak. Mihály egyideig abban a helyzetben marad és a földet nézi, — majd belép a házba. Sehol senki. Bántja a nagy csendesség. Aztán a kertbe megy. Azt se tudja miért. Visszatér az udvarra, onnan belép a pajtába. Így se jó, sehol se jó. Az eperfa alá lépeget, leül a padra. Megtömi a pipáját és rágyújt. Szippant egyet-kettőt.

— Nem esik jól — mondja. Köp és leteszi a pipát. Barna alkonyat terül a földre. E pillanatban csikorog a kapu és belép az asszony. Mihály úgy tesz, mintha nem látná. Az asszony közelébe megy és szinte alázatos hangon mondja:

— Csak a gyermek miatt jöttem. Nem magamért. Rólam gondolhat amit akar. De a gyermekért nem vöszöm a lelkemre, azt amit haragomban mondtam. Nem tudnék aludni olyan izével... olyan hazugsággal, hogy a gyermek... Én Istenem! ki vönné a lelkére, hogy miatta az édes apa a tulajdon gyermökét meggyűlölje, csak ezt akartam mondani.

Ezzel megfordult és elsietett.

Mihály nagyot lélekzett. Legördült a nagy kő, hanem még mindig nyomta valami búbánat. De azért méri a boltos a bort meg a pálinkát, hogy az ember elringassa vele a bánatát. Így gondolhatta mert nyomban indult is a boltos úrhoz. Az após kapuja előtt vitte el az útja. A félsötétben meglátta, hogy a Misi fiú a kapú előtt boldogan játszik a porban, sőt talán kostolgatta is, mert a szája végén és az arcán a sárrá ázott por kétségtelen nyomai látszottak.

— Te vagy hé? — kérdezte Mihály.

A gyermek az apjához szaladt, aki az ölébe kapta és megcsókolta maszatos arcát.

— Most elviszlek a bótos úrhoz és veszek neked nádmézsípot!

Meg is vette a nádmézsípot, de az italról lemondott, mert ismét kevesebb lett a bánata. Hazatértek és Mihály nekifogott elvégezni az asszony dolgát. Őreg este lett, mire a tejespulizskához ültek.

— Egyél sokat, — biztatta Mihály a kis fiát. Attól nő a gyermek. Majd mintha magához beszélne, hozzátette:

— Neköm kifordul a számból.

A gyermek kanalazza a vacsorát és kérdezi az anyját.

— Ne búsulj Misi, hazajön, ha megunja.

Ebbe aztán Misi úgy belenyugszik, hogy azon ültében elalszik. Mihály szépen fölöleli és az ágyba fekteti:

— Én is lefekünnék — mondogatja csendesen, — de nem vagyok álmos. Még csak nem is ásítottam ma este.

Alig mondotta ki az utolsó szót, nyílik az ajtó és betoppan az asszony. Megpillantja a gyereket és sírva lép az ágyhoz.

— Istenem, még az erőm is egészen elszakadt. Azt hittem, hogy valami rossz cigányok ellopták. Azt hittem, megbolondulok, amíg Gál Gyuri sógor nem mondta meg, hogy kieddel látta a bótba. Mért hozta vissza? Most elviszöm, mer nála nélkül a szemöm se tudnám behunyni.

— Van lelked fölkelteni az édes álmából? — Mondja Mihály szeliden.

— Csak nem hagyom itt!

— Legalább reggölig!

— Hogy lögyek el nála nélkül?

— Nem muszáj. Te is elférsz mellette.

— De nem férök el kieddel egy fődél alatt.

— Nem muszáj! Én a padra fekszöm az eperfa alá.

Hallgatnak. Az asszony az alvó gyermeket nézi:

— Lelkem . . .

Mihály lekasztja a condraját a szegről és kimegy az eperfa alá. Egy darabig pipázgat, aztán végig nyújtózik a padon. A tiszta égen keresgéli a fias-tyúkot, a göncölszekeret, belebámul a tejút csillagmilliárdjába és hallgatja a mezőről behangzó pitypalattyot. — Végre a karját a feje alá helyezi és szunyókálni kezd. De alig kezdi el, máris költögeti valaki:

— Keljen föl: Jön az eső.

— Nem a — mondja Mihály félálmosan.

— De biz a jön!

Még nem hallatszik a dörgés, de a nagy távolból villám hasítja át a sötét

éjszakát . . . Mihály szemei felpattannak és ebben a pillanatban erős villám cikázik messziről. Csak későre követi mély tompa dörgés.

— Ugy-e no?! — mondja az asszony. — Bőrig ázik.

— Nem baj — legyint Mihály lemondóan.

— Hogyne vóna baj! Én soha se leszek kieddel jóba, de még se nézhetem pogány lélekkel, hogy a gunyája elázzék s a teste meghüljön. Mer akármilyen rossz, mégis a gyermeköm apja . . .

— Hát szen azt mondtad, hogy egy fődél alatt . . .

— Akkor nem jött az eső . . . Most is csak azér . . .

Mihály felkászolódik a padról és lassan az asszony után kullog a házba, miközben halkán mondogatja ;

— Csakugyan jön az eső.

MÓZESKE NEM NYUGHATIK

Tamási Áron

Új magyar meseország

Hol volt, hol nem volt, valahol a hétnyelvű asszonyok országán is túl, volt egyszer egy szegényember. Valami száz esztendeig a bolhacsordát őrizte s megint százig a zsendülő leányok álmát. Ez alatt a szemét bé nem hunyhatta, félrepislantani nem tudott, egyszóval olyan kényes és gondokkal terhes volt a hivatala, hogy megölte volna magát a maszülettett pipét is. Gondolt is egyet a szegényember, háza elé leterített egy rózsalevelet s azon süttette magát a nappal kerek száz esztendeig. Aztán felugrott nagyfrissen s abbahelybe vett egy egykövű malmot.

De, hogy szavamat ne vétsem, volt neki három fia is. Akkorák voltak, hogy ha véletlenül jó szeme nincs az apjoknak, meg sem látja őket. Mondom, megveszi az ember a malmot, felönt száz köből búzát rögtön, s a mákszem kerékre ráereszti a zúgó vizet. Meghallja a rettentő zakatolást a három fiú, hamar futnak a malomhoz s egyszeribe belészöknek a rengeteg vízbe s alája merülnek.

Leül az ember a víz partjára, nézi nagybúsan a malomjárását s várja, hogy mikor búnak elé a fiai. De azok csak nem jönnek. Vár tíz esztendőt, vár ötvenet, vár nyolcvant, de nem mutatkozik semmi. Már éppen fel akarja keservében hörpinteni a tengervizet, amikor elébuvik Péterke, a legnagyobbik. De szép s nagy a legény, hogy káprázik tőle a szem. Elé a középső is, aki még szebb s utána Mózeske is, aki tündöklök valósággal, mint a csillag. Tált egyet a szegényember s ahajt örömeiben hanyatág esik s meghal.

— Ugyan járánk — búsúl a nagyobbik — jertek, torozzuk el.

Melléje telepednek, búcsúztatják, siratják. Nézik az eget, hallgatják a malomzúgást s egyszer elalusznak. De úgy előlte őket az álom, hogy ember olyant nem látott. Egyszer felebred a legkisebbik, néz körül s hát az apja sehol sincs, de a helyén akkora fenyőfa nőtt, hogy a hegye veri a csillagokat. Nézi magát s hát fiszta csórén van, ügyeli a bátyjait s hát azok ugyanvalóst. Hamar pallani kezd rájuk:

— Kelj fel Péter, te is Jóska, mert megváltozott a világ.

Felülnek azok helyből, de észreveszik hogylétüket s kuporodnak össze szégyenletükben, de tisztahiába, mert ha nincs gunya, nincs gunya.

éjszakát . . . Mihály szemei felpattannak és ebben a pillanatban erős villám cikázik messziről. Csak későre követi mély tompa dörgés.

— Ugy-e no?! — mondja az asszony. — Bőrig ázik.

— Nem baj — legyint Mihály lemondóan.

— Hogyne vóna baj! Én soha se leszek kieddel jóba, de még se nézhetem pogány lélekkel, hogy a gunyája elázzék s a teste meghüljön. Mer akármilyen rossz, mégis a gyermeköm apja . . .

— Hát szen azt mondtad, hogy egy földél alatt . . .

— Akkor nem jött az eső . . . Most is csak azér . . .

Mihály felkászolódik a padról és lassan az asszony után kullog a házba, miközben halkán mondogatja ;

— Csakugyan jön az eső.

MÓZESKE NEM NYUGHATIK

Tamási Áron

Új magyar meseország

Hol volt, hol nem volt, valahol a hétnyelvű asszonyok országán is túl, volt egyszer egy szegényember. Valami száz esztendeig a bolhacsordát őrizte s megint százig a zsendülő leányok álmát. Ez alatt a szemét bé nem hunyhatta, félrepislantani nem tudott, egyszóval olyan kényes és gondokkal terhes volt a hivatala, hogy megölte volna magát a maszületett pipét is. Gondolt is egyet a szegényember, háza elé leterített egy rózsalevelet s azon süttette magát a nappal kerek száz esztendeig. Aztán felugrott nagyfrissen s abbahelybe vett egy egykövű malmot.

De, hogy szavamat ne vétsem, volt neki három fia is. Akkorák voltak, hogy ha véletlenül jó szeme nincs az apjoknak, meg sem látja őket. Mondom, megveszi az ember a malmot, felönt száz köből búzát rögtön, s a mákszem kerékre ráereszti a zúgó vizet. Meghallja a rettentő zakatolást a három fiú, hamar futnak a malomhoz s egyszeribe belészöknek a rengeteg vízbe s alá merülnek.

Leül az ember a víz partjára, nézi nagybúsan a malomjárását s várja, hogy mikor búnak elé a fiai. De azok csak nem jönnek. Vár tíz esztendőt, vár ötvenet, vár nyolcvant, de nem mutatkozik semmi. Már éppen fel akarja keservében hörpinteni a tengervízet, amikor elébuvik Péterke, a legnagyobb. De szép s nagy a legény, hogy káprázik tőle a szem. Elé a középső is, aki még szebb s utána Mózeske is, aki tündöklök valósággal, mint a csillag. Tált egyet a szegényember s ahajt örömeiben hanyatág esik s meghal.

— Ugyan járánk — búsul a nagyobbik — jertek, torozzuk el.

Melléje telepednek, búcsúztatják, siratják. Nézik az eget, hallgatják a malomzúgást s egyszer elalusznak. De úgy előlte őket az álom, hogy ember olyant nem látott. Egyszer felebred a legkisebbik, néz körül s hát az apja sehol sincs, de a helyén akkora fenyőfa nőtt, hogy a hegye veri a csillagokat. Nézi magát s hát tiszta csórén van, ügyeli a bátyjait s hát azok ugyanvalóst. Hamar pallani kezd rájuk:

— Kelj fel Péter, te is Jóska, mert megváltozott a világ.

Felülnek azok helyből, de észreveszik hogylétüket s kuporodnak össze szégyenletükben, de tisztahiába, mert ha nincs gunya, nincs gunya.

Arra jön egy szép leány. Ahogy meglátja őket, lángot vet az arca rögvest s elég egy pillanat alatt s a hamvát elviszi a szél. Jön egy vén asszony s hát az olyan fiatal lesz, mint a rózsabimbó. Jön egy pap is s ahogy rájuk pillant, felakad a szeme s bálvánnyá változik.

— Ez így nem jól megyen — mondja a nagyobbik.

Erre felugrik Mózeske, gondol egyet s serényen tova lesz. Hát egyszer csak jön s hoz egy akkora narancsot, mint egy ház.

— Jertek hántani! — mondja.

Nekikészülődnek mind s fejteni kezdik a narancshéját, hogy a verejték csurog róluk. Ahogy készen vannak vele, Mózeske kiteríti a rengeteg mezőbe s addig kerüli, nézi s dolgozik rajta, amíg egyszer hát három gyönyörű vitézi gunya áll a szemük előtt. Hamar felvesznek egyet-egyet, körülnéznek az égtájak felé s hát kelet felől fényesség lobog fel.

Összenéz a három legény s táncolni kezd.

— Jertek, ne döglődjünk tovább — mondja Mózeske s megindul s utána a a másik kettő.

Mennek, medegélnek. Egyik országból ki, a másikba bé, teméntelen nagy erdőkön keresztül, vizek folyásával egyszint, majd szembe véle s csak mennek, mendegélnek. Egyszer elérnek az Operenciás tengerhez, minek csupa ezüst a vize, mintha egyenesen a holdból föltölték volna alá. Megáll a három legény a parton, elnéz a temérdek víz felett egyenes vonalban előre s hát még a levegő színe se olyan, mintha parttal biztatna.

— Hallgassátok meg — tekergeti a fejét a nagyobbik — jól megszorulánk, mert ez olyan viznek látszik, ami szárazföldet túlfelől nem ismer.

— Olyan nincs, mert annak partja van valahol — tüzel Mózeske.

— Leülnek s tanácskoznak. Egyik ezt mondja, a másik azt mondja. Szóra szó jön, összevesznek, kibékülnek, bölcsködnek, szidják a rusnya nagy vizet, amely ilyen egyszerre újukba áll. Egyszer felugrik a legkisebbik s elkiáltja magát:

— Ki jó vélem?

Látják, hogy villog a szeme s előnti Mózeskét a bátorság s hogy feszül erejében.

— Hova, te?

— Hát neki ennek a csepp kis viznek. Tán azt hiszitek, hogy egyszeribe hozzátok jó a túlsó partja, ha furt csak nézitek, ahelyett, hogy nekivágnónk? Fogadni mernék, hogy szinaranyból vagyon túlfelől minden s nagy jövőendő várakozik ott reánk. Jötök-é, vagy nem jötök?

Rögtön tüzet fogott a máskettő is, hamar felugrottak, s hát vetik le a vitézi ruhát, hogy szökhessenek a tengerbe.

— Nem úgy, nem! — pattan oda a kisebbik — ésszel él a székelly ember, mert ha nem, nyuvadás lesz a vége. Csónakot szerkesztünk s avval usztatunk által.

— Nono... — tér észre a két nagyobbik — jobb is lesz az úgy.

Erre bedugja Mózeske az egyik fülét s féllábra áll, mint a liba s vakkant egyet s hát Uram=isten, egy csónak lesz az orruk előtt a vizre. Belészöknek ahajt, Mózeske meglegyinti a csónak orrát s azzal neki a végtelen viznek s vágják a tejét úgy, mint a sebes szél de még annál is jobban: úgy, mintha veszett sárkány vinné, aki hét világot jár bé egy pillanat alatt. Alig dobbant hármat a szivük, hát tünevezik a part, de mire észbe vennék ezt, hát nagyfrissen ott állanak már a szárazon. Dörgölik a szemeiket s a csoda öli meg őket, mert hamarjában azt sem tudják, hogy álom vala=é az egész, vagy létezett csakugyan.

— Né te, ugy=é mondtam!? — kiált fel Mózeske s hát egy nagy palota meredezik a látóhatáron. Félrecepják kalapjukat s megindulnak arra. Ahogy köze=lítnek, mindjobban vakít a fény, de bögnék is egybe valamifélek úgy, hogy az ember szive alig állja, hogy meg ne hasadjon.

Egyszer alája érnek, megállnak s hát abba helybe három patak szakad a magasból s mossa lábaikat.

— E midolog? — ámul Józsi — tám vizzel akar elpusztítani valaki?

— A hirtelen beszédet nem szeretem — komolykodik Mózeske s elnéz fel a palota hegye felé s mint a csillag az égre, valahová odaragad az ő szeme is s reszket belé az örömtől s szólni nem tud, csak mutogat felazon. Nézik a nagyobb testvérek is s szinte megkucorodnak a nagy látványosságtól, mert az óriási aranypalotának három legfelső ablakában három gyönyörű királykisasszony vagyon kihajolva tiszta ruha nélkül, csak nagy aranyhajuk takarja vállaikat s sirnak kegyetlenül s szemeikből bugyog a három patak.

— Mi baj, szép leányok? — kiáltott fel Mózeske.

— Jaj, nagy a félelmünk, mert halálnak vagyon szánva nagy országunk, népünk s mimagunk.

— Egyet se bögnenek, ha csak ez a baj — vitézkedik most mindahárom legény, — eddigelé éppen hetvenhét királyt húztunk vissza a halál torkából s innét is úgy kihányunk minden búbánatot, hogy a búze se marad meg.

Alig fejezte be a szót, hát odalesz a három patak, felragyog a fényesség, illatos szellő creszkedik s a szellő hátán a három királykisasszony illegeti magát aranykacagással s egy pillanat alatt hát leány van a három legény nyakában. Lehengerednek az ezüst fűbe s mire ébredveznek, hát Mózsi lett Mózeskéből is.

— Ezt megszolgáljuk — fogadkoznak a legények s mindjárt a király elé vezettetik magukat. Az is bögnve adja elé nekik, hogy nagy ellenség közeledik az

országgra s vagyon igaz három aranyszőrű paripa, amelyeken le lehetne tapodni az egész sereget, de nincs aki megülje azokat, mert úgy levetik valahány próbálja, hogy talpára nem áll föbbet, csak mászik, mint a béka.

— Elé a lovakat! parancsolja Mózsi.

A palota elé vezetik a három aranyszőrű paripát. Odagyül mind a királyi népség s csak nézi, hogy a három legény megkerüli a három lovat, aztán meg-simogatja ki=ki a magáét, felpattan rá s ül, mint a király a trónuson.

Egyszerre örömkialtásba tör ki a fényes udvari népség, csillogó szemekkel kacag a három királyleány. Mózsi pedig megsarkantyuzza a paripát s odaszól a királynak.

— Ha jövünk, kérőbe jövünk.

Azzal elnyargalnak hárman s nyomukban aranypor száll fel az ég felé.

Telik, múlik az idő s a legények csak nem jönnek. Éjjel=nappal imádkoznak a leányok s a királyt a hideg rázza, emésztí a félelem, hogy zörögnek a csontjai.

— Odavesztek — kescrednek.

Telik, múlik az idő.

Az egyik hajnalon aztán éktelen lárma hallatszott az ablak alól. Kinéz a király s hát a nagy ellenség rettentő seregét látja hullámsani a végtelen mezőkön, de fegyver egynek sincs a kezében, hanem valamennyi pityereg s búvik össze, mintha igen félne valamitől. Ahogy nézi, egyszerre három lovas vitéz vág utat a seregben s egyenesen feléje tart. Aranyszőrű paripáit megismeri s meg a legényeket is rajtok.

— Itt vannak, felséges király, mind egy szálíg, jelenti Mózsi. Láttunk mi is ellenséget, de ilyen latrot, mint ez, nem találtunk soha életünkben.

Hét napig ettek, ittak. Akkor pedig elé hivatta a három legényt a király, elé=adta, hogy országából három részt hasított nekik s a behajtott sereget szolgálakul rendelí, hogy míveljék a rengeteg földet, ami aranybúzáat termik.

— Hát jó lesz=e így? kérdi végül.

— Megjárja — szól a nagyobbik s hümmögtet a másik kettő is. Nem tettek azért ellenvetést, de elvárták volna, hogy a király találja ki fiszta magától, hogy nem=csak föld, hanem fehérség is kell a legényembernek. De nem találta ki, az esze is egyében járt s csak legyintett a kezével, hogy elmehetnek.

Ahogy kiérnek az ajtó elé, hát éppen ott celleng egy udvari ember. Mózsi odalépik s a francos kabátnak meghuzza a farkát:

— Cifra felséged nem látta=e, hol vannak a királykisasszonyok?

— Azok zár alatt.

— Hát felséged nem menyen oda?

— Én nem.

— Pedig a marasztalástól elmehetne.

— Hova?

— Zár alá.

Egy percre megdühödött a cifra úr s bajuszát felkunkorította, mint a kutya a farkát.

— Jelentést teszek — mondotta csipőre tett kezekkel.

— Azt biza tegyen, de jó nagy legyen — kacagta szembe Mózsi s ezzel eldobogtattak hárman tova a nagy ég alatt s a kiosztott országos birtokukon letelepedtek. A rettentő nagy sereget egyszeribe művelésre fogták s inkább számba se vették a királyt, mintha nem is volna.

Egész őszön s tavaszon dolgoztattak serényen, de nyár derekán mégis olyan volt a rengeteg föld, mint a kopasz ember fejeteteje.

— No még egyet próbálunk — határozták el.

El is jött megint a nyár, de ugyancsak nem lett semmi.

— Valaki megígézte ezt a sok drága földet — véli Józsi.

A kisebbik legény nem szól semmit, csak ellesz valahova. Estefelé búbánatos arccal jó és így szól:

— Mindent tudok: a dolgozó seregnek furt szakad a nagy rabságban a könny a szeméből s mossa a rögöket, mint a záporosó — ezért nem termik a föld.

— Akkor ne kinozzuk tovább őket — szól a másik kettő.

Mózsi kürtöst parancsol oda rögtön s rendeli, hogy fujja meg istenesen. Amaz meg is zengeti úgy, hogy remegnek az aranymezők belé s tódul nagy lármával a sereg. Ahogy mind odagyülnének, Mózsi mosolyogva int, mire nagy csend ül az ég alá s harsan a szó:

— Mindenki országába hazamehet.

A királynak fülébe jutott hamar a megszabadítás híre s szörnyű haragra gyúlt s mindjárt maga elejébe hozatta a három legényt.

— Zárjátok tömlöcbe őket! — parancsolta villámló szemekkel.

Röktön bé is zárták őket.

Lesz még jó világ — mondogatta Mózsi, de a legnagyobbik testvért nem lehetett reménykedéssel eltartani. Falást sem evett, aludni nem tudott, nyugta nem volt s folyton csak a királyleány után sóvárgott.

Egy reggel aztán halva feküdt a rablegény.

Három nagyorru ember jött s elvitték s a tengerbe belévetették.

A következő éjjel különös álmot látott Mózsi. Remegett, ahogy eláradta:

— Álmomban egy fehér hajszálam vala. Kihuzám azt s úgy verém le véle a királyi palotát, mint egy fészkenyéllel a legyet.

Józsi magábaesik erre, majd a másik pillanatban felkapja a fejét s mint a bolond, matarászni kezd a Mózsi haja között.

— Itt van! — kiált fel s a kezébe adja a fehér hajszálat, mire kigyúl Mózsi-
nak az arca, az erő megszállja, suhint egyet s hát rezegnek a palota falai, suhint
még egyet s hát recsegve omlik minden össze.

— Most jere — szól akkor lángszóró szemekkel s megindulnak s másznak a
romokon keresztül.

Mennek, mendegélnek.

Hét hosszú esztendőn, annak minden napján s minden éjjelén szakadatlan
csak mennek, mendegélnek. Egyszer aztán egy égisz fekete falhoz érnek.

— Hol a hajsza? — kérdi Józsi nagybüszkén.

Keresni kezdik s nem kapják. Keresik tovább, mégsem kapják. Búnak ered-
nek erre mindaketten, de kiváltképpen a nagyobbik, aki lefekszik, felkel, idemenyen,
odamenyen, arcája napszámra fehéredik, ereje csendesedik. Egyszer sóhajt egy na-
gyot s a rémítő fekete fal tövében kiadja a lelkét.

— Egyedül maradék — szomorkodik Mózsi. Ráhajlik a bátyja tetemére, elkezd
sirni keservesen s így siratja hét álló esztendeig. Akkor megdörgöli a két szemét,
pislant egyet s hát a Józsi fülén észreveszi a fehér hajszálat. Hamar megragadja,
melegibe megcsapja véle a fekete falat, ami ijesztő égisz zörgés között leomlik s
megette egy végtelen világ kitárul. Mózsi térdre esik s véghetetlen áhitattal nézi az
Isten nagy országának megnyílását, a föld nélküli világot, ahol csak fényesség van,
boldogság áradása és millió gyönyörű csillag.

Gondol egyet s nagy istenbizalommal ráugrik egy csillagra, onnét a másra,
ismét a másra s végtelen tereken így halad keresztül.

Egyszer egy szakállas, nagy ember lépik kozzá.

— Állj meg!

Mózsi megáll.

— Én az Isten vagyok — szól a szakállas.

— Nagy szó — feleli Mózsi.

Az Isten mosolyogva vállára teszi a kezét.

— Erős hited volt örökké — szól — neked adom ezt a csillagot s élj
boldogságban.

Mózsi lehajtja a fejét, mintha elcsüggedne.

— Mi bánt, fiam? — kérdi az Isten.

— Hát én egyszer összekaptam volt egy királyleánnyal s az jó volna most
ide, mert kopogó egyfejemre hosszúk lesznek itt a napok.

Az őszinte szavakra megbólogatta az Isten a fejét, aztán kinyújtotta az egyik

ujját s a másik pillanatban, mint a galamb, reászállott arra a királyleány. Ott mosolygott egyet s szerelmes bégással a Mózsi vállára repült.

— Jól találtok — mondta az Isten.

— Megtalálunk — jegyezte meg Mózsi s hunyorított egyet a királykisasszonynak s táncra perdült véle helyben.

Ma is élnek, meg is módosodtak, mert Göncöltől is megvették azt a nagy szekeret, amivel minden éjjel bejárják a magos eget.

Kolozsvár.

BÁNÁTI SVERÁK:

RÉGI TEMETŐ (Múcsarnok)

ETHIKAI SZÉLJEGYZETEK*

Ajtay Miklós dr.

A magyarság nem öncél. De vigyázat! E kijelentés kétélű fegyver, öngyilkosság eszköze lehet avatatlan gyermekkézben; rátermett marokban felhasogatója annak a sűrű és sötét semminek, ami a magyarság lelki korlátjait alkotja. — Egy embrió alakuló agyának sejtjei hasztalan tudhatnák, hogy egyéb valóság, egy világegyetem létezik az embrión kívül. Az ő számukra csupán egyetlen zárt világnak van jelentősége. Egy boldog, mert organikus izoláltság ez; a fejlődésben levő organizmus várakozó solipsismusa. Egy embrió még nem lehet szociális lény. A gyermek már, a táplálkozás fegyverszüneteiben, tulpillant önmagán. A férfinek pedig tudnia kell: egy ép és erős egyéniség életének egyetlen értelme az egyéni-tüli.

Hol tartasz Magyarországot, hol szabad állanod, élettanod megzavarhatatlan ritmusa értelmében? A magyarság történelmi énjének időpontját egy megszületendő magyar kollektív tudat (filozófia) fogja önmagáról megállapítani. Egy nép filozófiája végeredményben mindig ez időpont-kérdésre adott válasz is. Pillanatnyilag csupán, ismerjük fel: vannak (és a születő tudat vidékein is vannak) sokan, akiknek úgy kell ajkaikhoz illeszteniük, mint az anyaemlőt, e hitet: a politikai magyarság végső ethika s Herczeg Ferenc a legnagyobb magyar; mert hogyan is adhatnók szá-

jukba a kiszélesült-sorsú felnőttek bonyolult táplálékait? S hiszen az Atyaisten sem haragudhatik azért, hogy a hegylakó számára az orthodox pópa babonája a legfőbb vallásosság; be-kalkulálta ő kozmikus programjába a vadak és gyermekek elhatárolt hozzáhajlásait is. Minderre szükség van, mindennek értelme van s egy organizmus különféle elemei nagyönis különféle síkokon rétegeződnek. A fő, hogy a végső síkon állók megértsék szabadságukat. S most ismételhethetjük: a magyarság nem öncél; de befelé autonóm élőtest, s egyéni csak mint az organizmus egészének symbolikus hordozói léphetnek túl e test határain.

Valahányszor egy faj öntudata egy fokkal magasabb szabadság régióiba jutott, valahányszor egy faj igazán önmagára pillantott, mindannyiszor egy-egy új szál szövődött a népek-feletti lelki organizmus hálószövedékébe. Ez óriás élőlény, a földi élet »hominizációjának« eredője, már fejlett és már mozdul (talán közeledik öntudatraébredéséhez, a szabadság egy Föld-feletti fokához, ahol maga a humanum is megszűnik öncél lenni) s egy nemzet csak úgy adhat hírt e tudatban önmagáról, elszigetelt s hétszárral elzárt életéről, ha művészei s valamennyi alkotói, megszólalásuk előtt, fajtájuk tudatának symbolikus vizeibe buktak alá, ha nem

* H. Bergson *Evolution Créatrice*-ének 31-ik kiadása és 20-ik évfordulója (1907—1927) alkalmából.

csupán vagy érzelmileg, vagy morálisan, vagy intellektuálisan, hanem érzelmileg, morálisan s értelmileg egyszerre élik át fajtájuk teljes történelmi ritmusát, ha egyszóval a magyar alkotó egyéniségének alapja: filozófiai lesz. Lehetnek, s mindig is lesznek sokan, akiknek tettei csak a magyarság belső gondolatkerengését szolgálják, az öntudatlanság fokain; s szükségesek ők. De az egész gondolatkerengésnek magának értelme az emberiség felé nyílik ki: nincs más igazság, mint az önmagafelé kerülő magyarság.

Minden biológiai bölcelet lényege s minden az Életen épülő ethika alapja: ez önmaga-főlé emelkedés, az egyéniség maga-legyőzése. Az élet olyasvalami, aminek föléje kell kerülni. Nietzsche embere maga ez önmagafőlé kerülő élet. Simmel alapképe az emberi egyéniségről: der geborene Grenzüberschreiter, der keine Grenze hat. Ezek mintegy előbeszédék voltak az első módszeres ismerettani határátlépéshez. Bergsonban értelmi téren túllépte önnön határait az egyén: a kollektív egyén, a francia faj. (Hogy ehhez a túllépéshez, e nemzetfeletti erőfeszítéshez a francia szellem egy maximális erkölcsiségű sémitával keresztezte önmagát, ennek történelmi jelentéséről itt nem szólhatunk. Külön tanulmányt kívánna az is, hogy Bergson antiintellektuális tétele voltaképpen superintellektuális. S ha az intellektus sokat vitatott bergsoni definitiója ebbe a szellemes negációba foglalható is össze: la faculté de ne pas comprendre la mobilité (Brunschwick) a bergsoni intuitio maga viszont csak e formulának pozitív domborulása, egy felsőbb intellectió.) Az emberi is-

merés, ha minden szociális és praktikus formát el tud felejteni, szemben találja magát a dolgok igazi lényegével, a tiszta tartalommal, amely önmagát rétegezve és önmagát teremtve hömpölyög. Az intuitio látja, közvetlen ismeréssel átéli e folyamatot. A bergsonismus alapjában cognitio. Ez újfajta cognitiót egy nagy negatív művelet előzte meg, az értelmi formák analizise, az ismeret praktikus és szociális elemeit felbontó kritikai tett, amelynek világtörténelmi emlékműve az »Essai sur les données immédiates de la conscience.« (Hogy mennyire él s mennyire egyetlen erőforrás a francia szellem legfelső alkotó rétege számára ma is ez a mű, a vásári zenebonás bergsondivat teljes elülte után, a lehiggadt értékelésnek immár objektív »utókorában«, azt csak futólag említhetem.) Egy neme volt ez a legmagasabb értelmi önmegtagadásnak. A tett súlypontja ismerettani s nem ethikai volt.

A bergsoni filozófia e tettét, mely az ismeret síkján mozog, ethikai téren végrehajtani, — ehhez mindennek előtt is a szociális cselekvésformák, az átélt és mindennapi praktikus ethika, a megvalósított akarat életének olyatén felbontása, analizise, feláldozása kell, amely párját alkossa az Essai fentemlített nagy negatív értelmi művének. Ezen az úton csak egy igazi előd van: Nietzsche. Kísérlete igazolja, hogy az ethikai sík legkisebb elferdülése is intellektuális visszahatásában az örültséghez vezet. A magyarság e negatív prélimináris tett végrehajtásához egy különösen alkalmas szociális milieut szolgáltat, egy élő milieut: egy generációt. Egy évezred óta a politikai és szellemi kormányzás funkcióját végző

s e funkciók formái között kifejlődött nemzet utolsó generációja hirtelen, egy történelmi vihar örvényében kisodortatik mindenből, ami keretnek és formának, biztonságnak és cselekvés-alapnak, általában: történelmi szokás-rendszernek nevezhető. Ami az ethikai emberből egy pillanatnyi-életet élő társadalomé, egy történelmi hic et nunc-é volt, az megsemmisült, ami a cselekvő karakterben a vágyak és tendenciák történelmi eredetű rendszeréhez tartozott, mint élő fáról felesleges galyrendszer, lehullott. Egy nagy gyöngyház-héjas csiga a történelem markában: néhány kalapácsütés s a héj lepattan. A lágy csiga a történelmi tényérben marad szabadon. A lágy csiga? De hát így van-e? A prehistorikus tengerek nyomán gyakran találni mészkőrétegekben óriáskagylókat. A héj már letörhet, belsejét a lágy állat helyett kökemény szikla tölti ki, megőrizvén plasztikus lenyomatban a héj valamennyi csigavonalát. A kagyló alatti szikla, ez-e a magyar ethika alapja, a történelem meglepetése, az új filozófia kiindulása?

A hasonlat egy ponton végképpen tökéletlen. A merev héj alatt az Élet hullámozó ethikai alapanyagát, a kagylók önállósága s elszigeteltsége mögött az egysodru folyam központi irányát föllelni, — egy áramét, melyben értelme van az egyéni mozgás feloldásának, — ez az egyetlen lehető útja egy, a történelem adott pillanatában várt és születő magyar ethikának. (Itt a hasonlatnyelv szerepe éppen a szilárdság helyett és alatt a Heraklitos-Bergsoni *παντα ρει*^β suggerálása lesz.) Ez bizonyos értelemben a bergsoni gnoseologia ethikai párját alkotná. Az Evolution Créatrice

viziót adott; époszi abszolútba-merülés volt, egy kollektív — ha úgy tetszik isteni — önszemlélet első aktusa. Sikja nem a cselekvésé. A kollektív cselekvésrendszerről pedig anticipálni, némi bizonyossággal (azt mondhatnók, az Istenben rejlő belső determináltság egy megpillantásával), csupán ennyit lehet: az egyénentúli »izommozgás«, az Isten, aki megmozdul, Dieu qui se fait helyett Dieu qui se meut, ez valami mélységesen matematikai, pontosabban: geometriai esemény. Egy eljövendő ethika ismételten csak a matematika bölcséletéből eredhet. Matematika és kozmikus cselekvés voltaképpen synonymok. S maga az antik nem látta-e már tulajdon panmatematicizmusának ethikus reflexét? A marburgi-szellemű jelenkor nem így határozza-e meg Platon mennyiség-tani funkcionalizmusát: az egyén önfeláldozásának, az egyén túlmutató nagylelkűségének bölcsellete. S a kollektív-én első újkori derengése a cselekvés felé nemde Leibnitz infinitézimális gondolatán át világolt fel. S emlitsük-e az Amsterdami Ethicáját? Végül az ifjabb Bolyaival megindult geometria-alkotás egy egyénfeletti mozgás tisztán formális rendszerét hozta létre (minden filozófiától disszociáltan), a XIX. században. A jelenkor fizikájának s matematikájának bölcsellete kezd e centrális kérdés körül forogni: lehet-e egyéni megjelenítés tárgya a nem-euklidesi, a többdimenziós tér a »hyperespace«, amelynek elméleti alkalmazása az utolsó évtized természettudományában olyan meglepő eredményeket hozott. Aminek csak másféle megformulázása e másik: lehet-e egyéni mozgás, — cselekvés, — a felsőbbrendű térben? Ko-

runk egyik legnagyobb matematikai lángelméje az egyéni képzelet megfeszítésével vélte a »hyperespace«-t csaknem a testmozgás síkjára vetithetni. De Poincaré óta a fejlődés inkább egy negatív válasz felé vezet. Mindenesetre világos, hogy a természettudomány bölcsellete saját eszközeivel képtelen ki-elégítő választ adni e kérdésre, sőt talán probléma fölvetése magábanvéve helytelen. Renan volt az első (s a jelen természettudománytól milyen roppant távolságban), aki zseniális sejtéssel állította, hogy a »hyperespace« problémaköre biológiai természetű. Az Élet kompetenciája alá tartozik. S úgy látszik, hogy a megoldás a matematikának s az élettudományok legmagasabbjának, az etikának érintkezési pontján keresendő.

Az Evolution Créatrice itt mindenesetre irányjelző s történelmi útbaigazító lehet. Az egyéni lélekben a perceptív funkció, a tudatosulás, a cognitív megelőzi a cselekvést, előkészíti azt. S amilyen világos a tudat, olyan szabad, olyan tudatos és erkölcsi a cselekvés. Tudat és tett szigorúan korrelatívok: a választás alapján. A humanumnak, e nagy egyéniségnek lélektanában a tudattények: a filozófiák. Bergson, e kozmikus lény, tudatfejlődésének történelmileg utolsó fázisát je-

lőli. Mint említettük: cognitív s nem ethikai stádium. A következő állomás, a lelki fejlődés ritmushullámzásából következethetőleg, cselekvési, ethikai lesz. S tudat és tett egymást tükröző viszonyának alapján elkerülhetetlen, hogy az emberiség születő cselekvérendszer ne az Evolution Créatrice ismereti élményének korrelativuma legyen. A merev és felszíni formák mögött hömpölygő egységes Élet, a durée, ha kollektív cselekvésbe megy át, a történelmi és faji formák felett, de e formák ritmusából merítvén erőit s rajtuk át születve meg, egy esztétikai alkotásrendszer egységében személyné emeli az emberiség izolált nemzeti énjait. Ez alkotásrendszer alapja bizonyára matematikai lesz, — *αι δεος γεωμετριει* az Isten mindig geometriát csinál. De e személyiségbe olvadó nemzeti-ének számára a matematika csak ennyit jelent majd: egy architektúra egysége organizálja hivatást-végzővé a legtávolabbi, legdekoratívabbnak látszó, legnemzetibb motívumokat. S ez architektúrában minden motívum, — minden nemzet, — egyéniségének legmélyebb öntudatával mondhatja el önmagáról azt, amit a magyarság számára tanulmányunk elején így formuláztunk: a magyarság nem öncél, de egy történelmi élőtest autonómiája.

Paris.

KÓS KÁROLY:

VARJU-NEMZETSEG

KRÓNIKA

IV. FEJEZET.

Az idő azért csak telik és megint végit járta az ősz. A Vlegyásán már régen ült a hó és a völgyi falukon is elpihent a földdel való örökös tusakodás egyidőre. Az emberek megszusszantak egy kicsit és megkeresték egymást, hogy bor mellett egy kicsit elfelejtkezzenek magukról.

Azon az őszen Fehérvárról indult el a hírmadár és sebesen, mint a szélvész, suhogott el a republika felett: meghalt a fejedelem őnagysága. Így a hír és nyomában az emberek között nyughatatlanság: Mi lesz?

De nem sokáig, erre nincsen ideje a kisembereknek. Mert jön a hó és vele az erdei munka. Aztán az az urak dolga; az ilyen kurtanemeseket a kutya kérdi úgyis.

Karácsony táján már csak az öregek, a fehérhajúak gondoltak vele és el-elemlegették Gábor vajda nyughatatlan idejét, meg ama Mihály vajdát, de Bocskai uram és Básta generális dolgait is el-elmesélték.

Újesztendőre a nagyobb nemesurak, mint a Gyerőffyek, Mikolák, Kabósok készülődtek Fehérvárra, fejedelem temetni.

És tavasz alig nyílt, lám csak, gyűltekgyülekeztek a katonák Váradon és az emberek számlálgatták, hány zászló haladt el már a nagy úton kifelé, Magyarországra.

Aztán almási emberek mesélték, hogy Csáky István uram egy éccaka csak megérkezett a várba egynehány fegyveres szolgáljával. De hajnalban már futott tovább kincses szekereivel a Meszes útja felé. A várba aztán kék darabontok telepedtek.

Zavarodnak a dolgok, azt már az utolsó ember is észrevehette.

Basa Tamás úr kérdezte egyszer Gyerőffy Antal úrtól, aki pedig udvari ember. Azt kérdezte, hogy:

— Most igazán szeretném tudni, ki hát a fejedelem?

Mire Gyerőffy uram megvakarta kopasz fejét:

— Azt tudom, hogy Katharina nem az már, azt is tudom, hogy a pataki úr nem az még. A buzogány öreg Bethlen István uram markában vagy, de az meg futna ki Ecsedre, ha már ki nem futott. Hát már most, hogy ki a fejedelem, azt a mindentudó Atyaúrsten talán tudja, de én nem...

Télire aztán bizonyos híre jött a segesvári gyűlésnek, ahol Patak ura, Rákóczi György uram, a fejére tette a süveget. Mondják, hogy Zólyomi úr és az országos főkapitány is segítettek, hogy minél erősebben üljön a süveg a fején.

Csóválták a fejüket sokan és csak nagyobb nyughatatlanság kelt a hír nyomán. Mint zivatar előtt szokott kelni a szél. De azután csak annál nagyobb lett a csend, mert: »ha majd zászlót bont az öreg úr, akkor is ráérünk nyergelni.«

Így telt el a tél.

Húsvétkor Ebeni Miklós érkezett familiástul apósához:

— Baj van, apámuram!

— Na-na. Mi történt?

Egy szót mondott erre csak Ebeni Miklós:

— Nota!

És váltott lovakon, nyargalton-nyargalt a szilágysági hegyeken át Ecsedre. És sokan tettek hasonlóképpen; lám öreg Prépósváry Zsigó úr is, meg szegény Székely Mózses, ama fejedelem fia.

Ebeni uram módos ember volt és széltében járta a mondás: »Szamos, Maros anynyit nem hozhat, amennyit Patak emészt.«

De tudta akkor már azt is mindenki, hogy a főkapitány és Zólyomi uram összekaptak Rákóczival.

Voltak mégis, és sokan voltak, akik oda-

állottak a magyarországi úr mellé. Mint Mikola uramék is. Mint ahogy a napraforgó virág is a nap felé fordul örökké. És a nád is, amerre a szél fúj, arra hajlik; s ha más, erősebb szél indul máshonnan, akkor rögtön megfordul.

De hát melyik az igazi nap? Melyik az erősebb szél?

...Egy kerek esztendő ismét csak lepergett. És a pataki úr, mintha megmelegedett volna a fejedelmi székben. Igaz, hogy a török császártól hiába kérte a botot és a kaftánt, de az is igaz, hogy a padisáh eddigelé egy szál katonát se mozdított meg Erdély új ura ellen.

Öreg Bethlen István Ecseden gunnyaszt és hallgat, hallgat. Belényugodott talán? Az öreg emberek, a sokat látott, sokat ért vének nem bíztak ebben a nagy csendességben. Nem lehet, hogy így maradjon! Mert igaz ugyan, amit Kabos Dániel úr mondogat: »Kutya ugat, pénz beszél és Patak ma tele van pénzzel.« De az is igaz ám, amit erre Gyerőffy uram válaszolt: »Az idvezül mégis, akinek Krisztus a barátja.«

Értette ezt a beszédet akkori időben minden ember Erdélyországában.

Varju János kevés beszédű ember, de ha szólt ritkán, annál nagyobb súllyal esett latba a szava. Ő pedig egyszer, — tél volt megint, — azt mondotta: »Várjunk csak! A lobogókra még ne írjunk hattyu helyett sast.«

...Mint az istennyila, csapott le éppen tél közepén a hír: ifjú Bethlen István, az ország főkapitánya meghalt. És a hír nyomán a suttogás, mint fekete árnyék: a fejedelem étette meg.

Most, most! Muszáj valaminek történni! Olyan a reszpublika, mint a kifeszített ijj. Ember kell csak, aki a húrt elpattantsa, a többi aztán a nyíl dolga.

De hiába figyel a szem Ecsed felé, onnan semmi se látszik, ott semmi sem akar mozdulni. Az öreg úr néma, az öreg úr csak sír. Még nem jött el az időknek teljessége.

Pedig a pór nép is nyughatatlankodik és a mokányság beszél, sugdos. Szájról-szájra jár a néző embernek, az agg Iliának mondanása:

— Majd ha a pást zöldül...

A templomokba sűrűbben jár a nép. Mind sűrűbben.

*

Az Úristen nehéz keze Erdély fölé ereszkedőben...

1633. esztendő, Szentgyörgy napja és csatakos, lucskos, borzongató tavaszidő. Sír a napnyugati szél és csapja a vékony, sűrű, hideg esőt; zúgva omlik a duzzadt Szamoson a piszkos, sárga hólé, hogy nyög és csikorog belé a gyalui nagy tornácos híd. Szuroksötét éccaka, ablak nem világít, kutya sem vakkant, csak a városház ablaka világos: ott Bethlen Péter úr katonái virrasztanak és ügyelik a kolozsvári utat.

1633. esztendő és Szentgyörgy éccakája; Péter úrfinak nyughatatlan álmái vannak. Alig három hónapja, hogy a vitézek szemefénye, az ország főkapitánya meghalt. Meghalt hirtelenül, mint ahogy az eb felfordul, ha megégetik. Zúg a Szamos vize, sűrűn vág az eső, suhogva sír a napnyugati szél. A rosszak éjszakája ez és Zólyomi Dávid, a bolondos sógor most traktál Vásárhelyt Patak urával. Árulják, kínálják a becsületet, a vagyont, emberek boldogságát, nyugodalmát, árulják, adják-vevőzik Erdélyt. Héj!...

A rosszak éccakája ez és vaksi ablakok mögül ijedt, álmos szemek vizsgálnak ki néha a kísértetes, halott éccakába.

A nagy országúton fekete sár; a városházon túl Kolozsvár felé csak egyhelyütt pislog félénk sárga világ a véghetetlen feketességben: a lónai fogadó ablaka. Ott emberek virrasztanak. A kis szegelletszobában; a nagyívó üres és sötét. A vásáros népek a szín alá tolt szekereken, gyékény alatt, vagy a pajtában alusznak régen.

Három ember virraszt a kis szobában, a kemence mellett: Basa Tamás uram, meg az unokája és a fogadós. Kis Anna a padláda szegletébe kuporodott fel és a fejét ölébe hajtotta: olyan fáradt és olyan kimondhatatlanul álmos. Mellette ül nagyapó és szemben a fogadós, az asztalon kanta, meleg, párologó, fűszeres itallal. Egy-egy kortyot iszik hol az egyik, hol a másik; nagyritkán egy-egy szót is ejtenek.

A rosszak éccakája ez ma. A szél úgy sír, mint álmában felzokogó gyermek, úgy jajgat. Valami nagy nyughatatlanság jajgat

ott kinn a kietlen, sáros világban, valami vajudik, valami lesz ma még. Ha! hogy csikorog, ropog a jegenyefa ott kinn az ablak előtt.

— Meglátja, nemzetes uram, amit mondtam, úgy lesz. Itt sok ember megfordul, mindenféle beszédet hallok. És most sokan járnak fegyverrel. Igen sokan.

— Rebbelióra gondolsz?

— Nem tudom; de hallok, hogy Zólyomi úr zászlót bontott.

— Még talán nem! De a havason fegyvereket osztanak ki és a falukon idegen emberek járnak-kelnek. És a kovácsok nyilat kovácsolnak.

— A várba katonák jöttek: talpasok és Zólyomi kopják. A tisztek sánchanni, kertfonni, falrakni hajtják a szegénységet...

Ha! egyszerre, hogy vonítanak a kutyák. Nehéz idő, nehéz éccaka ez a mai. Ijedten riad fel kis Anna.

— Mi baj, nagyapó?

— Semmi fiam, semmi! Csak a kutyák. El is hallgattak már. Hogy annak az átkozott rúdnak is most kellett eltörni.

— Nehéz az utazás ilyen időben.

— A leányoméért, Erzséért. Hogy a vöm elpusztult szegény.

— Tudom, tudom. Ennek is a pataki úr az oka, lám.

— Az Isten akarta.

— És a birtok?

— Nem tudom, mi lesz avval is.

— Ha, te, ha! Megint! Nem nyughatnak azok a dögök se ma!

Felkél a fogadós és indul kifelé. Meglobban a gyertya lángja, ahogy az ajtót nyitja és dörren, amint a szél bevágja utána.

Kis Anna újra csak felriad:

— Nem jött vissza János bá?

— Nem még, de talán most jön. Éjfél után lesz egy kis holdvilágunk, addig alhatnál, ha tudnál bár egy cseppet.

Nyílt az ajtó és újra bevágódott a szél és lobbant a gyertya. A fogadós jött vissza.

— Mi az, Péter? Tán Varju Jankó jött vissza?

— Nem, de azt hiszem, lovasok jönnek Lóna felől. Kutyának való idő. Lassan jönnek, káromkodnak. Gondolom három-négy ló. Megkötöttem a kutyákat.

Fát vetett a tűzre és ivott egy korty

bort.

— Ha! Hallja, nemzetes uram?

Jól hallatszott a lódobogás is, a sár cupogása is.

— Megállanak! Befordulnak.

Fegyvercsörgés, káromkodás. Aztán hal-
kan, töredezve:

— A tornáchoz kössétek a lovakat, a haslót eresszétek meg. Csak szusszanunk. Küldök egy ital bort.

Megint lobban a gyertyaláng, ahogy nyílik és csattanva csapódik az ajtó. Szálas, sáros, feketeképű, kardos katona toppan a kis szobába. Megáll. Szemügyre veszi a három virrasztó embert.

Csak elmosolyodik:

— No nézd! Nemzetes uram és kis Anna! Jó estét adjon Isten!

Közelebb jön a tűzhöz. Orcája sáros és véres is, de jól látszik mégis egy csunya, veres barázda homlokától álláig.

— Varju Gáspár!

— Az a! — Két kezét a leány felé tartotta. Úgy szólt hátra:

— Péter bátyám, három kopjának bort és nekem is.

Basa Tamás úrhoz fordult aztán:

— Honnan, hová, nemzetes Uram, ilyen ítéletidőben?

— Hazulról; Kolozsvárra igyekeztünk, Ebeni Miklós meghalt. Megyünk a leányomhoz. Eltört a kocsirúd s iderekedtünk.

— Baj mindenképpen, — de Gáspár csak kis Annát nézte, aki ott kuporodott a padszegletben és tágra nyitott ijedt szemmel nézett reá...

— Pizkos vagyok, úgye?

— Az, Gáspár! És rongyos vagy és sáros. És az inged, Gáspár, az inged!

A fiú a nyakához kapott.

— Elszakadt? Talán véres is?

— Fekete.

— Véres. Aludtvér. Megvágta. Nem lehet nagyobb baj.

A fogadós hozta a bort és Gáspár egy hajtásra kiitta a csuprot.

— Jól esett.

Leült.

— Apád is itt van, — mondta Basa Tamás.

— Itt! Hol?

— Lónára ment a cseléddel. A rudat re-

állottak a magyarországi úr mellé. Mint Mikola uramék is. Mint ahogy a napra-forgó virág is a nap felé fordul örökké. És a nád is, amerre a szél fúj, arra hajlik; s ha más, erősebb szél indul máshonnan, akkor rögtön megfordul.

De hát melyik az igazi nap? Melyik az erősebb szél?

...Egy kerek esztendő ismét csak lepergett. És a pataki úr, mintha megmelegedett volna a fejedelmi székben. Igaz, hogy a török császártól hiába kérte a botot és a kaftánt, de az is igaz, hogy a padisáh eddigelé egy szál katonát se mozdított meg Erdély új ura ellen.

Öreg Bethlen István Ecseden gunnyaszt és hallgat, hallgat. Belényugodott talán? Az öreg emberek, a sokat látott, sokat ért vének nem bíztak ebben a nagy csendességben. Nem lehet, hogy így maradjon! Mert igaz ugyan, amit Kabos Dániel úr mondogat: »Kutya ugat, pénz beszél és Patak ma tele van pénzzel.« De az is igaz ám, amit erre Gyerőffy uram válaszolt: »Az idvezül mégis, akinek Krisztus a barátja.«

Értette ezt a beszédet akkori időben minden ember Erdélyországában.

Varju János kevés beszédű ember, de ha szólt ritkán, annál nagyobb súllyal esett latba a szava. Ő pedig egyszer, — tél volt megint, — azt mondotta: »Várjunk csak! A lobogókra még ne írjunk hattyu helyett sast.«

...Mint az istennyila, csapott le éppen tél közepén a hír: ifjú Bethlen István, az ország főkapitánya meghalt. És a hír nyomán a suttogás, mint fekete árnyék: a fejedelem étette meg.

Most, most! Muszáj valaminek történni! Olyan a republika, mint a kifeszített íj. Ember kell csak, aki a húrt elpattantsa, a többi aztán a nyíl dolga.

De hiába figyel a szem Ecsed felé, onnan semmi se látszik, ott semmi sem akar mozdulni. Az öreg úr néma, az öreg úr csak sír. Még nem jött el az időknek teljessége.

Pedig a pór nép is nyughatatlankodik és a mokányság beszél, sugdos. Szájról-szájra jár a néző embernek, az agg Iliának mondanása:

— Majd ha a pást zöldül...

A templomokba sűrűbben jár a nép. Mind sűrűbben.

*

Az Úristen nehéz keze Erdély fölé ereszkedőben...

1633. esztendő, Szentgyörgy napja és csatakos, lucskos, borzongató tavaszidő. Sír a napnyugati szél és csapja a vékony, sűrű, hideg esőt; zúgva omlik a duzzadt Szamoson a piszkos, sárga hólé, hogy nyög és csikorog belé a gyalui nagy tornácok híd. Szuroksötét éccaka, ablak nem világít, kutya sem vakkant, csak a városház ablaka világos: ott Bethlen Péter úr katonái virrasztanak és ügyelik a kolozsvári utat.

1633. esztendő és Szentgyörgy éccakája; Péter úrfinak nyughatatlan álmái vannak. Alig három hónapja, hogy a vitézek szemefénye, az ország főkapitánya meghalt. Meghalt hirtelenül, mint ahogy az eb felfordul, ha megéti. Zúg a Szamos vize, sűrűn vág az eső, suhogva sír a napnyugati szél. A rosszak éjszakája ez és Zólyomi Dávid, a bolondos sógor most traktál Vásárhelyt Patak urával. Árulják, kínálják a becsületet, a vagyont, emberek boldogságát, nyugodalmát, árulják, adják-veszik Erdélyt. Héj!...

A rosszak éccakája ez és vaksi ablakok mögül ijedt, álmos szemek vizsgálják ki néha a kísértetes, halott éccakába.

A nagy országúton fekete sár; a vámosházon túl Kolozsvár felé csak egyhelyütt pislog félénk sárga világ a véghetetlen feketeségben: a lónai fogadó ablaka. Ott emberek virrasztanak. A kis szegelletszobában; a nagyjívó üres és sötét. A vásáros népek a szín alá tolt szekereken, gyékény alatt, vagy a pajtában alusznak régen.

Három ember virraszt a kis szobában, a kemence mellett: Basa Tamás uram, meg az unokája és a fogadós. Kis Anna a padláda szegletébe kuporodott fel és a fejét ölébe hajtotta: olyan fáradt és olyan kimondhatatlanul álmos. Mellette ül nagyapó és szemben a fogadós, az asztalon kanta, meleg, párolgó, fűszeres itallal. Egy-egy kortyot iszik hol az egyik, hol a másik; nagyritkán egy-egy szót is ejtenek.

A rosszak éccakája ez ma. A szél úgy sír, mint álmában felzokogó gyermek, úgy jajgat. Valami nagy nyughatatlanság jajgat

ott kinn a kietlen, sáros világban, valami vajudik, valami lesz ma még. Ha! hogy csikorog, ropog a jegenyefa ott kinn az ablak előtt.

— Meglátja, nemzetes uram, amit mondtam, úgy lesz. Itt sok ember megfordul, mindenféle beszédet hallok. És most sokan járnak fegyverrel. Igen sokan.

— Rebbelióra gondolsz?

— Nem tudom; de hallok, hogy Zólyomi úr zászlót bontott.

— Még talán nem! De a havason fegyvereket osztanak ki és a falukon idegen emberek járnak-kelnek. És a kovácsok nyilat kovácsolnak.

— A várba katonák jöttek: talpasok és Zólyomi kopják. A tiszték sánchánni, kertfonni, falrakni hajtják a szegénységet...

Ha! egyszerre, hogy vonítanak a kutyák. Nehéz idő, nehéz éccaka ez a mai. Ijedten riad fel kis Anna.

— Mi baj, nagyapó?

— Semmi fiam, semmi! Csak a kutyák. El is hallgattak már. Hogy annak az átkozott rúdnak is most kellett eltörni.

— Nehéz az utazás ilyen időben.

— A leányomért, Erziéért. Hogy a vöm elpusztult szegény.

— Tudom, tudom. Ennek is a pataki úr az oka, lám.

— Az Isten akarta.

— És a birtok?

— Nem tudom, mi lesz avval is.

— Ha, te, ha! Megint! Nem nyughatnak azok a dögök se ma!

Felkél a fogadós és indul kifelé. Meglobban a gyertya lángja, ahogy az ajtót nyitja és dörren, amint a szél bevágja utána.

Kis Anna újra csak felriad:

— Nem jött vissza János bá?

— Nem még, de talán most jön. Éjfél után lesz egy kis holdvilágunk, addig alhatnál, ha tudnál bár egy cseppet.

Nyílt az ajtó és újra bevágódott a szél és lobbant a gyertya. A fogadós jött vissza.

— Mi az, Péter? Tán Varju Jankó jött vissza?

— Nem, de azt hiszem, lovasok jönnek Lóna felől. Kutyának való idő. Lassan jönnek, káromkodnak. Gondolom három-négy ló. Megkötöttem a kutyákat.

Fát vetett a tűzre és ivott egy korty

bort.

— Ha! Hallja, nemzetes uram?

Jól hallatszott a lódobogás is, a sár cupogása is.

— Megállanak! Befordulnak.

Fegyvercsörgés, káromkodás. Aztán hal-
kan, töredezve:

— A tornáchoz kössétek a lovakat, a haslót eresszétek meg. Csak szusszanunk. Küldök egy ital bort.

Megint lobban a gyertyaláng, ahogy nyílik és csattanva csapódik az ajtó. Szálas, sáros, feketeképű, kardos katona toppan a kis szobába. Megáll. Szemügyre veszi a három virrasztó embert.

Csak elmosolyodik:

— No nézd! Nemzetes uram és kis Anna! Jó estét adjon Isten!

Közelebb jön a tűzhöz. Orcája sáros és véres is, de jól látszik mégis egy csunya, veres barázda homlokától álláig.

— Varju Gáspár!

— Az a! — Két kezét a leány felé tartotta. Úgy szólt hátra:

— Péter bátyám, három kopjának bort és nekem is.

Basa Tamás úrhoz fordult aztán:

— Honnan, hová, nemzetes Uram, ilyen ítéletidőben?

— Hazulról; Kolozsvárra igyekeztünk, Ebeni Miklós meghalt. Megyünk a leányomhoz. Eltört a kocsirúd s iderekedtünk.

— Baj mindenképpen, — de Gáspár csak kis Annát nézte, aki ott kuporodott a padszegletben és tágra nyitott ijedt szemmel nézett reá...

— Piszkos vagyok, ügye?

— Az, Gáspár! És rongyos vagy és sáros. És az inged, Gáspár, az inged!

A fiú a nyakához kapott.

— Elszakadt? Talán véres is?

— Fekete.

— Véres. Aludtvér. Megvágtak. Nem lehet nagyobb baj.

A fogadós hozta a bort és Gáspár egy hajtásra kiitta a csuprot.

— Jól esett.

Leült.

— Apád is itt van, — mondta Basa Tamás.

— Itt! Hol?

— Lónára ment a cseléddel. A rudat re-

perálni. Várjuk vissza minden percen.

— Kolozsvárra megy ő is?

— Nem a! Onnan jött. Gabonát hoz.

— Régen láttam. Talán megvárhatnám.

Nyugtalanul pillantott széjjel.

— Talán megvárhatom, — mondta még egyszer. Felugrott és kiszólt az ajtón:

— Pokrócot vessetek a lovakra.

Ujra leült a padra az asztal mellé.

— Honnan jössz most, Gáspár?

— Marosvásárhelyről.

— Nagy út.

— Gyaluban van Péter úr?

— Ott.

— Hozzá igyekszel?

— Hozzá.

Hallgattak egy ideig. Aztán Gáspár hirtelen kihúzta a kardját és a pengét az asztalra tette. Szembekönyökölt Basa Tamással, a kard éppen közöttük.

— Véres.

Az öreg úr kézbe vette a kardot és ujját végig futtatta az élén.

— Csorbás is, — dünnyögte.

— Az a!

— Verekedtetek?

— Vásárhelytől Gyéresig.

Az öreg úr letette a kardot.

— Hát áll már a háború?

— Az a baj, hogy még nem áll!

Merőn nézett maga elé, amíg mondta:

— Kergettek. Nyomtak erősen.

Csend. Nehéz kérdezni ilyenkor, mert fél az ember a nehéz szótól, aki a kérdésre jöhet.

A katona kis Annát nézte, keményen, hogy szúrta a szemével.

Hirtelen kezébe markolta a kardot, nagyot kacagott és kardos öklét az asztalra feszítette:

— Kérdezd, kis Anna, ki kergetett? Találd ki!

A leány orcájából lefutott a vér. A fogadós kérdezte:

— Ki?

— Toldalagi-székelyek. Előttük Maksai.

— Az-é?

— Az. Az új urat szolgálja most.

Öreg Basa Tamás dörmögte:

— Az is.

— Sokan már, — morgott a fogadós.

A katona folytatta. Kis Annának beszélt:

— Az. Vásárhelytől Gyéresig kergetett.

Ott megcsaltam. Két kopjám után Kolozsvár felé fut, én meg az Aranyos torkába kaptam bé.

Egy katona dugta be a fejét az ajtón:

— Az úton lovasok jönnek.

— Merről?

— Kolozsvár felől. Vágtatva.

Akkor már rántotta fel az ajtót Gáspár:

— Nyeregbe!

Az ajtó bezuhant, elaludt a gyertya és már az udvarról hallatszott a kiáltás, tom-pán, szakadozottan, ahogy a szél el-el-kapta:

— A kapuhoz... Vágjatok belé!...

És harsant a régi, szilaj katonaordítás:

— Üsd, vágd!...

Zavaros láрма, ordítás, csattogás, összekavarodva; aztán halkabban, távolabbról. A szél zúgott.

A fogadós a gyertyát elfujta és a kis házban most már csak a tűz világított. Az imbolygó fénynél a három ember riadt orcája furcsán sárga, vigyorgó, mintha holt-emberek kacagnának.

A zúgó csendbe belefürödik egy erős hang:

— Megállj! le a kardot, Gáspár!

Éppen az ablak alatt.

Lövés; utána dühös, halálos ordítás. Ember-é, vagy állat? Vágtató ló csattogása. És mintha valami puffanna a sáros földre. Éppen az ablak alatt:

— Jézus, segíts!

Éppen az ablak alatt. És hallatszik a dulakodás, ahogy emberek kapaszkodnak össze és szorítják egymás torkát és harapnak egymás orcájába. És az ökölben kard és kés és ölnek, ölnek...

Aztán vége. Csend. Csak a szél muzsikál.

Rettenetes éjszaka ez. Reszketve, didegelve, vacogó fogakkal áll kis Anna. És áll öreg Basa Tamás és a fogadós is áll,

kezében a kialudt gyertya.

Csend, csend. Csak a kutyák vonítanak, hosszú, nyúlós, fájdalmas ordítással. És a szél zúg, rázza az ablakot és suhog az eső.

— Én Uram, jó Istenem!...

Végre! Lovak és emberek hangja az udvaron; aztán nehéz patkós lépések a tornácon és nyílik a nagyívó ajtója.

A fogadós sietve gyújtja lángra a gyertyát és viszi oda.

— Bort, fogadós, — fogadja egy rekedt hang.

Katonák összekötözött kezü embert tuszkolnak be: Varju Gáspárt.

— Itt van!

— Nem is erősen sebes.

Az asztal mellé telepszik a hadnagy: Maksai László. Előtte tépett ruhával, összekötött kezekkel Varju Gáspár.

Egymást nézik.

— Ül le, Gáspár!

Az asztal közepén lobogó gyertya és szemben egymással ül a két katona: süveggel fejében Maksai László, a fal mellett hajadonfővel Varju Gáspár. Az ajtónál meztelen karddal székely kopjás.

Gáspár nehezen lélezkzik; homlokára csapzottan csüng haja és arcán végig lassan szivárog hajából a fekete vér.

Csend.

Jön a fogadós és Maksai elé magas ónkupát tesz. A hadnagy iszik.

Megszólal Gáspár:

— Ihatnék én is.

Szó nélkül tolja eléje a kupát Maksai.

Aztán némán könyökölnek egymással szemközt.

Gáspár vállán széles szijjon tarsoly; a hadnagy azt nézi.

— Irások vannak a tarsolyban?

— Irások.

— Gondolom, azért kergettelek.

— Úgy lehet, azért.

— Ecsedbe akartad vinni, az öreg úrnak?

— Csak ide, Gyaluba, eccer.

— Add ide a tarsolyt.

— Vedd ki a nyakamból. Aztán bontsd is ki és olvasd el bár azt, aki legfejül van.

Maksai úgy tesz. Összehajtott levél az. Kibontja: alul Rákóczi-pecsét és a pataki úr manupropriája.

— Olvasd csak, olvasd! Az én uramnak szólott, láthatod a címezésiről: »Méltóságos Zólyomi Dávid úrnak, a váradi kapitánynak.«

Zólyomi Dávid oltalomlevele volt az...

Maksai olvasott; a katona az ajtó mellett a falhoz támaszkodva szundított.

...Csendesen nyílik a kis ivó ajtaja. A küszöbön Varju János, kezében ijj. Gáspárral éppen szemben, háttal a hadnagy-

nak. A fogoly megmarkolja az ólomkupát. Varju János vesszőt fektet az ijjra.

Ebben a percben riad fel az ajtónálló katona.

— Vigyázz!

Maksai felpillant: Gáspár áli, magasra emelt két markában az ólomkupa. A katona rohan az asztal felé.

— Jézus!

Sóhajtvá bukik hanyatt a hadnagy a

padon keresztül, ahogy a nehéz edény éppen a szeme közé zuhant.

A katona sujtani akar. De csak megtorpan, a szeméhez kap, csörrenve hull a kardja a köpadlóra, éppen a szemébe fúrta magát a nyíl. Rezgett a tollás vége még. Aztán megperdült és levágódott a földre.

Varju János a tornáca nyíló ajtóhoz ment és a reteszt előretolta. Azután fiához lépett és a szijjakat lebontotta kezéről. Csak most szólalt meg halkán dörmögve.

— Jó mesterség az ijj is jó kézben. A hadnagyhoz léptek.

— El kell igazítani, mert ha az élet viszszabújik belé, még lármát csap.

— Nem. Kössük meg.

Eligazították ezt is és a száját felpecskelték.

— Igy.

Gáspár a kardját vette el és felkötötte a derekára.

— Jó lesz nekem; az enyém eltört ügyis.

Apjához fordult.

— Szökjünk?

— Három emberünk van itt. Csendesen elvégezhetjük a többivel is. Gyere csak velem.

A kis ivóba mentek. Varju János vitte a gyertyát.

— Ne üljenek sötétben, nemzetes uram, — dörmögte és letette az asztalra a gyertyát.

— Láttunk mindent, — motyogta az öreg úr.

— Megölték? — kérdezte kis Anna.

— Nem még.

— Istenem, — sóhajtott a lány és a nagyapja mellére rejtette arcát. Az öreg úr megsimogatta a fejét.

— Csendben üljenek, nemzetes uram, — mondta Varju János. — Nincs baj, itt maradjanak.

És a hátulsó ajtón kiléptek az éjszakába.

— Mi lesz még? — kérdezte sugva kis Anna nagyapjától.

— Halál, gyilkolás, édes madaram, — súgta az vissza.

...Csend, halottas csend, sokáig.

Egyszer aztán valaki nagyot, ijesztőt ordított, mire a kutyák csunyán vonítani kezdtek. Egy kis lárma még, aztán újra csak csend.

Nyílt az ajtó és Varju János belépett. Vele a fogadós és két condrás ember, karjukon hosszúnyelű balta. Átal a kishozobán a nagyivóba, az ajtó nyitva maradt utánuk.

— Az ott, a pad mellett, aki össze van kötve. A szájából kivehetitek a pecket. Ki kell vinni.

Talpra állították. Élt már, de tántorgott.

Varju János Basa Tamáshoz fordult:

— Nemzetes Uram! a kocsi áll, mehetnek tovább.

Erre felriadtak.

— Hallod, Anna? Mehetünk. Készülj.

Gáspár jött be.

— Tiszta az út; hámban a lovak. Az idő is megállott, egy kis holdvilág is van. Másfél óra alatt Kolozsvártt lehetnek. Hajnalra éppen.

A nagyivó ajtajában összekötözött kezekkel állott Maksai, megette a két baltás.

— No, élsz-e, hadnagy? — kiáltott rá

Gáspár.

— Te vagy itt, Annuska? Istenem!

Az nem felelt, de kutatva nézett körül és kis Annán akadt meg a szeme.

Mintha oda akart volna menni, de csak lehajtotta fejét.

Az egyik ember baltája nyelével hátba-döfte:

— Előre!

És Maksai maga elé meredve ment a szobán keresztül.

Nehéz, hideglelés álom. Kis Annának alig forog a nyelve, toroka száraz:

— Gáspár, hová viszik Maksait?

— Gyaluba.

— Gáspár! — és csak most kezdett eszébe jutni minden sorjában, ahogy az éccaka történt.

— Gáspár, mi lesz ott vele?

— Nem tudom, de lehet, hogy lógni fog.

— Gáspár, nem szabad. Ereszd el, Gáspár.

— Nem lehet, — felelt kurtán a fiú.

— Megver téged akkor az Isten! És engem is. Gyilkos leszel, Gáspár!

És a véres, kemény fiú, ahogy a leány most a szemébe nézett, reszketni kezdett. A hátán végigfutott a hideg.

— Add vissza az életét, Gáspár. Elég halál volt már. Elég vér.

A fiú nagyokat lélegzett.

— Nem lehet, kis Anna; igen nagyot kérsz. Ha apám nem jön, holnap talán vasban vinnének valahová. Így fordult, ez az igazság.

Öreg Basa Tamás szava hallik:

— Gyere Anna, siess!

Az udvaron három-négy fáklya lobogva bolyongott ide-oda, mintha lidérc járna. A tornácon fetregő embertestek. Gáspár elrúgott egyet az útból:

— Dögök.

A nagy kocsi állott már és a kapu nyitva. Szó nélkül kapaszkodott fel Basa Tamás úr a kocsiba, kis Anna utána.

— Ereszd el, Gáspár, — hallatszott a kocsiból, — ne vidd halálra. Elég volt.

Gáspár odaugrott és behajolt a kocsiba: — Neked kell ez az ember? Neked odaadom.

Kis Anna nem gondolkozott; élet-halálról van szó. Azt mondta:

— Add nekem hát!

A kocsi zökkenve indult. Gáspár állott abban a helyben. Aztán öklével belevágott a levegőbe:

— Héjj!

Meglódult és megrázta magát:

— A kocsi álljon meg!

Aztán az embereknek kiáltott:

— Vigyétek a hadnagyot és dobjátok a kocsiba.

Az emberek belódították a kocsiba Mak-sait és Gáspár mintha hallotta volna, hogy ott valaki felzokog. De lehet, hogy a füle csalt, amikor síró hangon a nevét is hallotta: »Gáspár«...

Aztán elindult a kocsi...

*

1633. esztendő, Szentgyörgy éccakája, a rosszak éccakája. A szélzúgásban valami sír, az esőzúgásban valami jajgat. Ha! hogy csikorognak, ropognak a kopasz vén fák a várkertben, ha, hogy vonítanak a kutyák egyszerre. Nehéz idő, nehéz éccaka ez a mai. Jó ilyenkor fedél alatt, meleg ágyban. És jó, ha az ember nem lát sokat és nem tud sokmindent. Nyugodalmasabb úgy. És mégis, vaksi ablakok mögül sok ijedt szem vizsgál a vak éjszakába, ahol nyihogva, jajgatva kergetőznek láthatatlan gonoszok.

Csak azok a dögök ne vonítanak olyan csúnyán. Olyan halálos-keservesen. Hátha éreznek valamit? Hátha kószál valami kinn? Egy cseppcskét ki lehetne nyitni a táblát, úgyse lát ide be senki. Huh! hogy vág be a szél az ablakon! Vacogtató hideg eső. Vak, halálos éccaka.

Lassan, lassan csendesedik az idő. Persze közeledik a hajnal. Lám, a fellegek oszladoznak és a hold is, ha apadóban is, de feljött.

Csak a kutyák vonítanak és ha! ha! Nem patkó csattog Kolozsvár felől? Jobban kell kinyitni a táblát! Lám csak; a vámosháznál lámpások mozognak, fegyver csörög; és dühödten ugatnak most az ebek. Hallod-é, hallod? Mi zörög, mi csikorog? Bizony mondom, a sorompó lánc az; az ám, húzzák fel a sorompót.

A bakter gyáván erőlteti szemét: de a vámosházig ő se megy; az már Bethlenké, ő meg csak a város baktere. De csattog a patkó és ügyel a bakter: három

lovas kopog az utcán felfelé.

Három lovas és két vezeték és sárosok nyakig és lógatják a fejüket a lovak és botorkálva cuppognak a sárban.

A bakter szeme jó, lát a sötétben is. És a lovak oldalán csörög a kard: katonák bizony.

De kik lehetnek? Honnan jönnek?

A kertek árnyékában utánuk lehet lopakodni.

A várig.

Ott megállanak. Az alsó kapunál, ahonnan a várba felkanyarodik az út. Zörög a kapu, üti az egyik.

— Hó, hajhó!

— Ki az?

— A váradi kapitány deákja. Nyisd a kaput.

Bólogat a bakter: úgy, úgy, a váradi kapitány deákja hát. Nyikorogva nyílik a sötét kaputorok és bebotorkál rajta három lovas. Csikorog és dörren a nagykapu.

Kietlen, hideg csend ül a városra. Egy-két ablaktáblát csendes félelemmel csuknak be leselkedő polgárok és aztán csak a lankadó szél az úr és kergeti a rongyos fellegeket. Eccer-eccer a hold is előbukkan haloványan.

Napkelet felől pedig mintha oszladozna a sötétség. Napkelet felől nemsokára érkezik a megváltó hajnal.

*

Lobogó fáklyafénynél, nehéz karosszékben, álmatlan, sárga orcával ül Péter úr. Szemben vele, az otromba cserfaasztal másik végén sárosan, mosdatlanul, izzadtságos, véres, esőszagú katona: Varju Gáspár. Odább, a cserepeshez támaszkodva fehérszakállú, vénséges Zámbó Mátyás, a vári porkoláb.

Az úr kérdez: kurtán, mogorván és felel a katona rekedtes hangon, fáradtan. A fali karikában füstölve lobog a szurokfáklya és pattog a tűz a tűzhelyen.

— Úgy volt, úgy, — meséli Gáspár. — Csak látom, hogy jönnek a kékek és az urak ugranak fel sorban az asztal mellől. Csak hallom ám a Toldalagi uram hangját: »Tedd le a kardot, Dávid, hiába úgyis.«

— Toldalagi?

— Az! A székely kapitány. Az!

— Úgy! Tovább!

— Kurjant az én uram: »Lássuk, Rákóczi-ebek, tudtok-é harapni, ha ugatni tudtok!« És beléjük vágott.

Megtörölte homlokát Varju Gáspár. Fejéből még mindig szivárgott a vastag, fekete vér. Péter úrfi eléjetoalta az ónkupát.

— Igyál, deák!

— Igy történt, így. Ahogy mondtam, éppen így. Ordítok én is: Üsd, vágd és kést vágtam egy darabont oldalába. És kinn is, a hátsó házban, meg a tornácban a mi legényeink, hogy hallották a lármat, kardra, csákányra és nyomakodtak bé a palotába. Aztán, ahol a legsűrűbben voltak a kékek, beléjük. De az urak közül, aki ott volt, egy se állott a mi urunk mellé. Egyetlenben egy se.

Gáspár húzott egyet a kupából.

És kérdezte Péter úr:

— Csáki István ott volt-é?

— Ott.

— Hát Bánffy Ferenc bátyám?

— Az is ott.

— Hát Barcsay Tamás úr?

— Azt nem láttam.

Péter úr arca sárga, szeme álmatlanul veres, üstöke szöke és két öklére támasztotta fejét és nézett a füstösen lobogó fáklyalángba.

— Tovább, deák.

— Aztán elnyomtak. Csak elnyomtak mégis. Sokan voltak, erőssen sokan. Kiszorultunk lassan az ajtón, ki a tornácra. De urunk szegény, az ott maradt. Elesett. Láttam még, hogy teszük kezére-lábára a vasat. A kékek. Láncot a váradi kapitány kezére. Békót a lábára is...

— Akivel nádort szalasztott a Tiszánál,

— morogta a várnagy.

— Akivel Rákóczit beültette a fejedelmi székbe!...

— Tovább!

— Úgy volt, úgy! Még egyszer hallottam a hangját, nekem kiáltotta: »Vágd ki magad, Gáspár fiam. Gyaluba fuss. Add oda tarsolyodat Péter sógornak és mondd el, amit láttál. Aztán gyertek vissza érettem.« Hát kivágtuk magunkat tizen. Ideérkeztünk hárman. A többi elmaradt; eltévelyedett, megfogták, levágták. Vásárhelytől idáig egyet futottunk és nyomunkban Toldalagikopók, előttük Maksai László, a gyalui

vice. Az. A lónai fogadóig győztük. Ott beértek. Mi négyen voltunk, ők nyolcan. Hát elnyomtak négyünket. Ma éccaka.

Gáspár izzadt és izzadsága összekeveredett a fekete vérrel. Koponyájára mutatott Gáspár:

— Látja Méltóságod? Ezt ma kaptam. Kaddal ütöttek fejbe. Leestem; megfogtak.

Megállott a beszédben és megtörölte izzadságos homlokát.

Szemben vele meredt szemmel, nyitott szájjal Péter úr. Két ökle az asztalon. És lépett egyet Zámbó uram is, a fehérszakállú, vénséges porkoláb.

Dadogva kérdi Péter úr:

— A lónai fogadónál? Igy mondd? Az uradalom fogadójáig nyújtotta kezét a pataki úr? Igy vagyunk már?

Halkan, morogva mondja a vén ember:

— Maksai László, az én vicém?

— Ahogy mondtam, úgy igaz.

Bethlen Péter felállott és az ablakhoz lépett. Künn fujt még a szél, de az eső elállott és lám csak, lám, napkelet felől, nagymessze még, de jött már a hajnal.

Péter úrfi kinyitotta az ablakot és kihajolt rajta. Hátra se nézett, úgy szólt csak vissza:

— Tovább, deák!

— Nincsen tovább, uram. Itt vége...

Az úr nem szólt, csak nézett napkelet felé, ahol éppen Kolozsvár felől, fényes, aranyos csík nőtt, növekedett az égboltozat alján.

Aztán hirtelen visszafordult:

— Tegnap egyik portám Kolozsvárról jött haza. Ezt a levelet hozta.

És pecsétes írást vetett az asztalra.

— Zámbó bátya, látod? Rákóczi-pecsét és az ő manupropriája.

Gáspár odapillantott, aztán az asztalra csapta tarsolyát.

— Itt a mása, Méltóságos uram! Kettő is. Az egyik az én uramé, a másik István úré. Rám bízták, hogy ide hozzam. Hát itt van.

— Jól van, deák! A másik portám Váradról jött vissza. Az semmit sem hozott. Hírt se.

A várnagyhoz lépett Péter úrfi és vállára tette kezét:

— Innen elmegyek, Muszáj. Lehet, hol-

nap már itt lesz a pataki úr. Csak azt tudnám, merre menjek?

A tövig égett fáklya kialudt most és a szobában homályos szürkesség. Gáspár felállott és rezes kardja nagy koppanással ütődött a köpadlóhoz, hogy megrezzent a másik két ember.

— Az én uram, tudom, Kolozsvárra menne! — mondta Gáspár és most ő lépett az ablakhoz. — Holnap miénk volna a város és holnapután az ország — talán.

De Zámbo uram, a fehérszajú vén ember, megsimogatta szakállát:

— Méltóságos uram! Egyik portád pecsétetes ótalomlevelet hozott, a másik semmit. Ha az a másik bár ezer jó lovas kopját hozott volna, akkor én is azt mondanám: Gyerünk uram, bé Kolozsvárra, ki-

bontott hattyus lobogókkal. De így azt mondom: Szatmár felé még nyitva az útd Szilágyságon keresztül, az ótalomlevelet pedig tedd el, mert avval Te is úgy járnál, mint bátyád és sógorod. Így mondom. De most Te parancsolj.

Csend, nagy néma csend. Péter úr lehajtottá fejét. Az ablakon keresztül pedig egyszerre aranyos sugár tört be és fényességgel táncolt a szemben való falon.

Hajnal van, szép piros hajnal.

És íme, friss, élő lárma hangja szűrődik az udvar felől bé a szobába: lovak nyeritenek, férfiak káromkodnak. Kukorikol egy kakas és valami fehérszajú vihog. Mert hajnal van, tavaszi, napsugaras hajnal.

Péter úr kinyitotta az ajtót. Kilépett a tornácra. Az ajtó utána bevágódott.

Folytatjuk.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET

Az erdélyi próza Magyarországon *

I.

Ravasz László

Mikor arra vállalkoztam, hogy a mai erdélyi szépprózának Magyarországon élő művelőiről szóljak: megvaliomb, a feladatot kissé önkényesen fogtam fel, amennyiben a magyar földön kivirágzott legfrissebb erdélyi prózát két emberi arcban kívántam bemutatni: a Ravasz László és a Szabó Dezső arcában.

Igaz, vannak még e kettőn kívül mások, kik méltán tarthatnak számot a megemlézésre ott, ahol erről a prózáról szó esik, de ez a két arc, dacára a köztük fennálló legszélsőbb különbségnek, mégis olyan gyforma hűséggel mintázza a közös egy, örök anyai arcot, az erdélyi lélek arcát és éppen a különbözőség folytán annyira ki-merít minden látószöveget, amelyből ez arcot nézni és meglátni lehet, hogy egy harmadik, negyedik, további képmás vagy csak ismétlést jelentene, vagy elrontaná a tisztalátást.

S megmondom azt is, hogy engem a feladat megoldásában nem is maga a tétel, nem az erdélyi próza érdekel, hanem a természet akaratának, végzetes rendelkezésének misztikuma, mely benne rejlik egy anyai arcnak két antipódikusan különböző megöröklésében.

Ebbe az ősi titokzatosságba akarok belelátni, mialatt az erdélyi prózát vizsgálom. Meg akarom győzni magamat arról, hogy kétarcú és kétidejű igazság nincs, igazság csak egy van: nincs Ravasz László és nincs Szabó Dezső, csak erdélyi lélek.

*

Ravasz Lászlót útnak az erdélyi kollégium indította el. Úgy, amint hatodik osztályos korában ott ült az első padban történelemórán.

Az ezer és ezer gyermekarcot végig tapogatott vén falak meg se várták, hogy legalább leérettségizzék a csendes, törékeny, beszélőszemű diáklegény. »Menjen, — hányták meg egymás közt a dolgot, — nem volt ez soha gyermek.« A tanári szoba, akinek a vaskalap egy kicsit mindég nyomta a fejét, de a szive a falunkban maradt anyánk aggódó arcáig látott, csak hümmögött egy kicsit: »Keskeny a válla, most van növésben, anyás is az úrfi, ne váránk hátha sorjára véle?« De a kapu, aki az élet minden dolgát színire s visszajára ismerte, felnyílt előtte magától, pedig a kulcsa örökké ott lógott a pedellus ágya felett: »Ébredj fiam, ha hívnak.«

S pedig őt hívták. Nem harcok, nem táncok, hanem csak az egyszerű megismerés. Ő a kutató volt, aki elé az élet minden dolga — a darab rögtől a temetőig — kérdésképpen tudott odaállni; a kutató volt, aki semmiféle felmerülő kérdésre nem várt és nem kért feleletet senki mástól, mint csak magától; aki a követ könek addig el nem fogadta, míg súlyát és keménységét le nem mérte, eredetével és rendeltetésével tisztába nem jött. A kutató volt, aki megnyilatkozni kényszerítette az ismeretlent és az elrejtőzöttet, akinek kezében beszélni kezdett az oligocén kagylókövület, aki elé a föld színére jött fel a bűvő patak, akiben szeb-bik orcáját pillanthatta meg a szeplős és torz emberi lélek. A kutató volt, aki az egész életet kereste s az úton szembejött vele Krisztus.

Vele találkozott, a legnagyobb kérdéssel, amelyet éppen úgy kényszerült megfejtetni, mint eladdig minden kérdést. És vívott Vele bizonyosan, mintahogy vívott Vele

* Felolvastam az erdélyi ifjuság 1925 tavaszán rendezett irodalmi előadássorozatán.

eleintén minden hozzászegődő: »Hagyj menni engem, Uram, nekem még sok és nagy dolgaim vannak...« — s maga sem vette észre: mióta jár már a Mester nyomában.

Ez volt élete egyetlen háborúja. Az esztétikus küzdelme az Úr szolgájával. Mert mindnyájan, akik testből is állunk, mielőtt megadnók magunkat, ki akarunk térni a hívás elől. Minden öblös pipájú, szalommás hasú, rozsdás pengéjű elődünk ösztönös védekezése ez fizikumunkban, ez az utolsó éjszaka a Getsemáné-kertben.

Ebben a háborúban aztán el is dőlt örökre minden. Eldőlt, hogy Krisztusnál nagyobb kérdést neki az élet fel nem adhat, hogy erre a kérdésre a felelet maga az élet, mert aki erre megfelelt, az mindenre megfelelt.

Ravasz László a felelet az egyetlen kérdésre, melyet Isten a Krisztus képében az embernek tett fel: Megtalálhatja-e az életet életében az ember?

Ő megtalálta.

Boldog, aki egyenlő önmagával. Ravasz Lászlót akárhonnan és akárhogy nézzük, beszédeiben és írásaiban, életében és művészetében, a papban és az emberben őt magát kapjuk. Ő a mérleg, melynek karakterisztikuma, értelme, hogy egyensúlyt álljon. A világharmónia ő, a nagy szintézis, mely a legzűrösebb emberi káoszban is ott tudja az örök és végtelen Rendet, ő a meggyőződés arról, hogy ez a föld Isten világa: »És látá Isten, hogy jó.«

Vigyünk és vessünk akármekkora panaszt, fájdalmat, meghasonlást, lázadást, terhet lelkének sima, tiszta tótükörébe: mire az első felvert hullámgyűrű eléri a partot, melyen állunk; elsimul és megtisztul bennünk is minden. Ő a sátor, mely alá valamennyien odaférünk és ő az őt kenyér.

Ő az ember, aki út és igazság és élet.

Vajjon mit adott ő hozzá Krisztushoz, hogy ma a keresztyénség és az emberi hitetlenség huszadik századában Krisztusnak előttünk akkora bizonyága tud lenni?

Ravasz László Krisztushoz Erdély lelkét adta, sőt még szorosabban véve a dolgot, Udvarhely és Marósszék lelkét.

Az erdélyi protestántizmus minden időben más és több, mert más és nagyobb

feladatokat tűz hívói elé, mint a világ minden más protestántizmusa. Sőt azt is hozzátehetjük, hogy mivel a protestántizmus éppen a fajok egyéni arcának újra való megképzését, kialakulását szabadította fel: a protestántizmus az erdélyi léleknek kardja és pajzsa, háza és szállója lett, de lett mindenekfelett a fiait véren tartó pelikán, amelyet címerébe írt.

Az erdélyi protestántizmus volt az a májusi eső, ami Ravasz László lelkét a gyakorlati keresztyénség megfogható földjévé tette. Az erdélyi protestántizmus, mely egyénileg nagy tisztaságot, világosságot, szabadságot, felekezetiileg minden harcot álló erősségét, de minden szándékkal békét, fajilag, nemzetileg erős várat, szolidaritást és egyetemesen emberit jelentett minden időkben.

Az erdélyi protestántizmus lelkével vitte előbb Ravasz László Krisztus szomorú és iemondó keresztyénségének kálvini hitvallását. Apostolává lett a gyakorlati keresztyénségnek, mely az ő szavai szerint: »...józan, erős, észszerű. Munkás és szabad, vidám és természetes, mint maga az élet. Nincsen tanhoz, dogmához, patentírozott metódushoz kötve, hanem szuverén és autonóm, mint maga az élet. Nem érzélgés, hanem csupa akarat. A gyakorlati keresztyénség a jövő kálvinizmusa s egyzersmind a kálvinizmus jövője.«

Mikor a gyakorlati keresztyénségben megtalálta az igét, melyet hirdetni elhivatott: mint minden reformátor, harcot vállalt. Vállalt egy a szó képes értelmében is vér nélküli harcot, melynek zászlójára azt írta: »A meliorizmusért.« Ami azt jelenti: »Legyünk lélekben különbek, mint mások. A magyarság, mely eddig csak politikai jelentés volt, legyen ezután erkölcsi jelentés, hogy nemzeti lehessen. Mert az igazi politikum az etikum függvénye.«

Cikkének, melyben erről a Református Szemlében, »A nép« címen írt, tárgya a magyarság erkölcsi romlása a háború után.

»Az igazi próba az elvesztett háború, — mondja. — Leveretéskor derül ki: kiben van erő, ki őrzi meg becsületét, méltóságát, ideáljait; ki tud szenvedni nemesen, tiszteletet parancsolóan. Itt ért engem az a keserves csalódás, hogy a lejtőn való

megindulás pillanatától kezdve egyre gyöngébb, kisebb, szánalmasabb és züllöttebb lett az én népem.« S ezzel a mondattal végzi: »Soha, soha nem volt olyan nagy dolog ígéhírdetőnek és pásztornak lenni, mint most.«

Ravasz László a nemzeti reneszánsz csatamezőjén harcot vállalt. De ez a harc úgy a vállalkozás tervét, mint a harc természetét és az elérendő eredményeket illetően egészen különálló az összes hasonló vállalkozásoktól. Az ő háborújának karakterisztikuma, hogy az a világháború nélkül is bekövetkezett volna, mert nem a világháború okozta, mert a világháború legfeljebb közvetlen impulzusa volt, siettetta, alkalmat adott rá, mintahogy Erdély ügyis elveszett volna, ha nincs világháború.

Erdély akkor is elveszett volna, ha nincs világháború. Mert Erdélyt nem az ellenség vette meg, hanem mi veszítettük el. Ravasz László akkor is háborút üzen, ha nincs világháború, mert a magyar lélek és erkölcsiség krízise, a nagy dezorganizáció már a háború előtt bekövetkezett.

Ő akkor még nem állott azon a helyen, amelyen ma áll, s neki az akkori teológiai tanárnak mindenekelőtt közvetlen környezetével, az erdélyi papsággal kellett felvennie a harcot a gyakorlatibb teológiai tanításért, s végső célban az emberi lélek igazabbá tételéért.

Ő meglátta, hogy az idők meddőségében a keresztyénség, az élet van veszélyeztetve, hogy egyiket a másikért és a másik által kell megmenteni. Az életet kell keresztyéníbbé tenni; s gyakorlativá, az élet számára alkalmasabbá a keresztyénséget: realizálni kell az ideálokat.

A magyar püspökség az erdélyi tanár számára az arcvonalt sok-sok kilométerrel való megnyúlását, a mind nagyobb és nagyobb felelősséget, a mind több és több áldozatot és erőfeszítést jelentette. De jelentette egyúttal a seregek és diadalok szaporodását, a megvett várakat és városokat.

Ravasz László ebben a harcban be van rendezve az idők végtelenjére, arra, hogy ez a harc, mint harc éi túl őt s a végső célhoz képest ő csak kevés eredményt ér meg. Ezt legélénkebben példázza az, hogy

hányszor áll meg beszédében úgyszólván mondat közepén: — De erről ma még korai lenne szólni. Majd, ha az idők és lelkek megteljesednek.

Próféta nem törődik azzal, ha vajjon megéri-e még életében az idők teljességét. Ő csak épít. S van egy-egy dóm, amelyet századok építenek fel, de mikor ott áll készen: annak az építésznek szelleme harangoz benne, aki alapját letette.

Valaki, aki soha Ravasz László kezében fegyvert nem látott, most talán csodálkozik azon, hogy én itt harcról beszélek. De hát nem harc-e, amit a székely ember ekeszarvával a kezében egy tenyérnyi mostoha hegyoldalban elkövet avégre, hogy az neki kenyeret adjon. Nem harc-e, ahogy Ravasz László ezt a hol szikes, hol ingoványos magyar ugart törli, ahogy fáraó lelke ősi, drága búzaszemeit rábizza erre a türelmetlenséggel, elfogultsággal, daccal, tunyasággal terhes földre. Ahogy sokszor egy-egy jégverés után megszámolja a lábán maradt kalászokat: hát csak ennyi maradt, hát ezért volt minden!

De ő Isten zsellérje, nem az embereké. Az embervilág csúf és szomorú dolgai ha megcsalják és ha fájnak, de kedvét nem szegik, erejét nem gátolják, hitében meg nem mozdítják. Ezekből a megcsalódásokból és megütközésekből nem lesz soha tragédia, mintahogy Krisztusból nem lett tragikus hős, mert az az ország, az az igazság, mely benne felépült, csak nőtt és erősödött, de hozzáférhetetlen volt és megingathatatlan, mert nem volt e világról való.

Vannak emberek, akiken nem lehet győzelmet venni. Hiába, ha porig aláznók őket, hiába vennők el mindenüket: ők a legnagyobb próbákon is királyok maradnak. Nem mintha ők nem tudnák, mi a jaj, nem mintha ők óhajtának a szenvedést, de hanem arcuk és lelkük teli van írva már az elhivatottak mosolyával.

Ravasz Lászlónak minden napja harc, de minden estéje békekötés. Ő mindég kétszer győz. Egyszer, amikor elveszi mindenünket, másszor mikor mindenünket visszaadja. S valóban igazi békét csak így lehet megharcolni.

Mindég épít. Örökké csepp kis kunyhót

épít — váltig csodálkozunk felette, hogy egyszerre mindég mind beleférünk, — de az a kunyhó sziklára van építve, de azt a kunyhót örökké éri a nap, abban tisztaság, világosság és jóakarát lakik, olyan az a kunyhó, mint ama korondi falusi ház.

Sohase rombol. És hogyha rombolnia kell, hogy építhessen: rombol úgy, hogy akkor is épít. Úgy gyomlál, hogy a nemes palántát ápolja és neveli, míg maga a megterebélyesedett jó öli el a gazt. És nem égő ostorral, hanem magában a bűnben viselt bűnhődéssel büntet. Ő a reformátor, aki mindég a meglévőkkel számol, tehát reálisan számol, mindent megtart, amiből még ígérkezik lenni valami, aki nem eltörlni jött a törvényt, hanem bétölteni azt.

Mindég tanít. Neki beszélni valakivel — gyermekkel, vagy öreg emberrel, szántóvetővel, vagy királlyal — annyit jelent, mint megmagyarázni annak valamit. S mert aki magyaráz, az a katedra fokával nálunk magasabban áll: az ő székely középtermete mindenkinek és minden gyülekezetnek feleje magasul. Ravasz László álló alak.

Maga a példabeszéd. Egész élete, életének minden ténye fel van téve biztosítékul, s bizonyosságul mindenegy szóra, melyet kiejt. (Istenem, hány ilyen ember van még rajta kívül ebben az országban?) Az az élet, amelyet hirdet, ugyanaz, mint amit él, s a kettő közötti kapcsolatnak, az azonosan egyenlőségnek titka: a Misszió, a küldetésesség. Micsoda lenyűgöző, megbabonázó erkölcsi erő az, hogy van ilyen ember, van ilyen élet, nem iskolakönyv frázis, hogy elérhető egy ilyen élet és szép és kívánatos.

Ravasz Lászlónak determinánsai az erdélyi földben gyökereznek, becés és féltett gyermekségének nem voltak irtózatossá, meg-rázó, véres emlékei, ő nem tántorgott, meg nem hasonlott, nem nyomorgott és nem ütközött. Az ő egész élete egyenes út, egész élete folytonosan család, család és család, fején a nagyanyjai kéz, szemében az anyai arc, mögötte, előtte, körülötte feleség, gyermek, mind, mind női arcok, vére emlékezéseiben nehéz, meleg udvarhelyi rögök és szelid maroszei tájak.

Az ő élete annyira egysínű és annyira nem regény, hogy nincs mit mondanunk róla. Pedig ugyanaz a föld, éppen csak

egy vármegyével nyugatabbra, ugyanaz a vér, azonos tradíciók, más értelmű, de azonos súlyú megterhelések, ősök, kik az ismert rendben ismétlik a két ösfoglalkozást: pap, szántóvető, pap, szántóvető, — mint Szabó Dezsőnél és mekkora különbség mégis!

Világérzése ez: az élet áldozat és felelősségvállalás. Áldozat, mit nem a lemondás nehéz szívével, de a termőfa mosolyával hozunk, felelőség, amelyet nem gondtól felhős homlokkal, de erőnk érzésében, virtusaink bővérű jókedvével vállalunk. Ravasz László egy felfoghatatlanul nagy mosolygás, amit mintha az emberiség gyermekkorából felejtett volna itt egy játszó óriás, s amit azóta minden időben kell viselni valakinek.

Mosolygás, mely az embereken nyert szánalomból, a Dolgok szeretetéből fakad, az élet értéséből, mosolygás, mely megfogja a gyilkos kezében a kést és Dániel próféta előtt bárányokká szelidíti az oroszlanokat. Mely ha széttört cserepekre ráhull: azok ismét egészé forrnak, mely szétoldja meggyült bajainkat, mely gyógyít és holtakat támaszt fel.

Ez a mosolygás a világharmónia, az örök béke. A Ravasz László világa egyetlen óriási pajzsa az emberiségnek. Ő fegyvert nem visel, nem támad és nem büntet. Őt nem lehet támadni, mert az életnek, a legnagyobb úrnak szolgája ő: az öntudatos Alázatosság.

Az optimizmus ő, melynek még eddig mindég igaza volt az emberiség történetében, mert hódított, mely mindég győzött, mert hitt és mert.

Volt az ő koráig a kálvinista prédikátornak valami jellegzetes siráms hangja és siráms mondanivalója, aminek gyökere talán még a XVII. század gályarabságos idejébe ér. Ez a tónus, hogy úgy mondjam, külön iskolát teremtett magának, ezt a tónust az ember már a kollégium első osztályában, a préceseken tanulta, mikor még nem is álmodott a teológiáról. Másfelől az erdélyi magyar kálvinista papság erősen együtt járt a szegénység fogadalmával. Ha nagy családja volt a székely gazdának: az egyik fiút, a legtehetségesebbet papnak szánta. Úgyszólván egyetlen útja volt ez

akkoriban az evolúciónak s bizony csak keskeny útja, amelyen hányszor elfogyott pénzkérdéssé válva a másfelé, a magasabbra való hivatottság. Kicsi faluk parókiái így temettek el sok tudóst, művészt, vagy államférfiút, neveltek fantasztát, meghasonlott, megvakult lelkeket.

Ami sirámos hang és mondanivaló a szegénységé is volt. Istennek koldús színészei a teltebb házat, a tágasabb színpadot élték meg abban, a nagyobb bombaszt, a cifrább körmondat, a jobban csepegő páthosz, a csattanóbb tendencia mind az élet elmaradt tapsait és koszorúit csábította.

Erdélyi kálvinista papnak nagy dolog volt papnál többnek lenni s kiérdemelni a »nagytudományú«, vagy »kiváló szónok« elismerést.

Ravasz László az a kivételes egyéniség, aki tudós, művész, szónok és prédikátor. »Schopenhauer esztetikája« című munkája, vagy az »Aesthesis« tisztán tudományos mű. Vannak esszéi: Tisza Istvánról, Madáchról, Petőfiről, Jókairól stb. Amit a »Műalkotás és műélvezet«-ről, a »Nevelés«-ről, »Széchényi«-ről, a prófétáról, a »Mars lakó«-ról, stb.-ről ír, abban tisztán műalkotó. Úgy mondhatnám, hogy Ravasz László a vallás lírikusa. Sokszor már szinte zsoltár. De akármennyire székel, akkora székel lenni sohase tud, hogy ne az egyetemes ember zenéje legyen ő. Mindezekon felül pedig a beszéd művésze, kinek birtokában van az emberi élet egyik uralkodó jelvénye: a szó hatalma.

Mindent és mindenkit ismer. A dolgok lelkéhez nem állott senki még közelebb, a dolgokat még nem szerette úgy soha senki, mint ő. Az a kozmo-analitikus oldat ő, melyben a minden dolgok benne vannak. Úgy vissza visz minket a dolgok genézisére, mintha ott lett volna a teremtés lábai előtt, mikor mindenk születtek s minden alkotása csak fellapozása lenne a visszaemlékezések könyvének. Ezért, hogy ő egyike a legkiválóbb magyar essayistáknak. Minden tárgyhöz van egy ősi, originális képe, hasonlata, emléke, miáltal, mint egy kulcsal megnyílik a meglátás ajtaja. Minden tárgyhöz hozzá mer nyulni, legyen az a vallás lélektana, a szociálizmus, a

zsidókérdés, vagy a királykérdés, a divat vagy a gyermek. S mert benne a Fogalom abszolút és szent, mert benne megvan a fogalom tisztelete: minden tárgy nemcsak-hogy megmarad saját tárgyi értékében, de túlemelkedik azon, minthogyha Midás király kezenyomán válnék arannyá.

Ravasz László minden műve erős, biztos kötésű koncepción épül, s tele van pompás, színes, élő példákkal, képekkel, hasonlatokkal. Beszéde, stílusa egyszerű, világos és komoly, masszív, mint Attila fapalotája. A mindennapi érintkezés közvetlen nyelvét avatja az orgonák vox humanájává. Puha és gyöngye, mintegy hangszekrény nélküli, kunyhóra és családra teremtet orgánum, de amelyet a tárgy igazságáról való meggyőződés, a tárggyal való legbensőbb rokonság, s a fészekmeleg közösség vállalás a hallgatóval, dómot betöltő teljességüvé erősít. Végtelen nyugalmat és megnyugtató sugárzó hang, mely egymagában is, mintegy artikulálatlanul is tudna vigasztalás lenni. Humora derűs és őszinte gyermek s nagy fegyelmezettségére jellemző, hogy csak ritkán rugaszkodik szatirakedvű síhederré s inkább csak érezzük, hogy tud lenni az is, hogyha kell. Ez a humor Erdély örök ifjúsága, mely úgy illik kedélyébe, mint legénykori virág a feleséges ember kalapja mellé. Az öntudat és az emlékezés a legintuitivebb pillanatokban is társa marad s talán ennyin múlik, hogy nem író és költő. A költő alanyisága örök első személy, Ravasz László pedig minden szubjektivitása mellett is: személytelenség ez örök harmadik személy nevében.

De hogy ő művész és alkotó, azt bizonyítja az, hogy ő nemcsak tudás, nemcsak intellektus, hanem ő intuíció is. Az intuíció, melynek hijján a tudós csak tud és tanít, de semmi újat fel nem fedez, mely a művészen meg van esetleg intelligencia, vagy éppen tudás hijján is.

Benne valóban a tudás csak erősíti a hitet, s a kettő együtt teszi őt a reális élet ideálistájává. Mekkora világosságban, mekkora tisztaságban kell neki élnie.

Mint az orvos.

Aki a kezében tartott műszer által magáévá teszi a beteg testét. S a saját egészségét önti a meggyöngyült szervezetbe.

Kézen fog s elvisz minket az élet nagy, szürke infernójába, az ő betegei közé, az emberek közé. És meg-megáll velünk a múltó élet kicsiny dolgainál és ő, aki olvassa a hegyek üzenetét, ismeri a madarak és fák nyelvét, aki táltos a bordacsontokban és a csillagok közé írt rendelésben — krisztusi erejével rámutat a mindenben láthatóvá váló örökkévalóra. És mi egyszerre egy külön világba érkezünk, minket egyszerre tisztelet tölt el a gyermek iránt, nem irtózunk már a leprás betegről, könnyünk felszikkad a haldokló ágya mellett, lélek leszünk és átlátszó jóság, pihenünk, ringunk és belékapaszkodunk atlasz kezébe: Uram úgy, úgy van végtelenség, van örökélet?!

És mennénk hozzá határtalanul közelebb.

De mint Magdolna karja letörik az Úr szomorú-hűvös tekintete előtt, egyszer csak nem visz tovább a lábunk. Mert ő nem korhol, nem haragszik és nem büntet, ő csak a jóság, mindenben, örökké, mindenek iránt változatlan és végtelen jóság, amiben nem tudunk társává magasulni. És így a mindenek szeretetének rengetege az ő magányossága. Mert aki mindenkit szeret, az nem szeret senkit és akit mindenki szeret, azt nem szereti senki.

Virágos, hímes, dús sziget a magyar ingovány közepében, melyen örökké érik a termés, melyen mindennap örül az ünnep, szüntelenül sugárzik a derű. Boldog sziget, amelyen minden van és nincs szüksége senkire, semmire.

Csanády György

Kritika csodabogarai

Az erdélyi irodalom után most már a kritika is eljutott oda, hogy bírálat tárgyává lehet, sőt kell is végre tennünk. Művelői érezzék magukat kötelezve a noblesse oblige által ugyanarra a figyelmes meghallgatásra, amilyen noblesse oblige-al az írók kénytelenek elkönyvelni minden esetben az ő bírálataikat. Nem »égett emberek« kiáltoznak itt, hanem őszinte, haladó szándékú munkásai az erdélyi irodalomnak, akik magasabb célok előtt való hódolásuknak ép elég bizonyítékát adták már akkor, amidőn — kijátások és kecsegtető remények nélkül — az erdélyi kultúra ügyével magukat eljegyzték.

Az erdélyi irodalmi és kritikai viszonyok képét már föltártam. Rámutattam a kritikusok könnyen ellenőrizhető hibáira is. De nem maradhatok adós annak kifejtésével sem, hogy mik fogyatékoságai magának a kritikának.

Első kifogásom az erdélyi műbírálat ellen annak tónusát illeti. A műbírálat maga is irodalmi műfaj s mint ilyen, megköveteli ugyanazt a stílusbeli előkelőséget, ugyanazt a műgondot, csiszoltságot, mint bármely más komoly, számbavételre igényttartó írásmunka. Aki valaha például francia lapokat forgatott, ugyancsak megütközhet rajta,

hogy milyen más a hangja ezeknek a műbírálatoknak, mint a mieinknek. A legmészszebbmenő udvariasság, nyájasságig előzőkeny façon de parler-ok jellemzik őket. S azokat a kifogásokat is, melyeket esetenként felhoznak, a legérzékenyebb figyelemmel úgy öntik szövegbe, hogy még a legelvetőbb bírálat se érinthesse az író személyében. Száz százalékos, úgynevezett »lecsepülés« kizárt fogalom a francia sajtóban. Ezzel szemben az erdélyi műbírálat mintha éppen a levantei nyerseséget tüzte volna ki elérendő céljának. Igen gyakoriak az íróval szemben elkövetett tiszteletlenségek, sőt gorombáskodások, de nem egyszer került már kezem közé olyan kritika is, melyből ordított a célzat: az író személyét az olvasóközönség előtt gúnytárgyává tenni.

Hát kérem! Az az író, aki — még legkevésbé jól sikerült művével is — komoly szellemi munkát végez, s aki — tegyük hozzá — igen kevésse kecsegtető anyagi javakért, inkább morális és etikai kötelességérzettől hajtva végzi ezt a munkát: mindenre inkább rászolgál, minthogy viszonzásul meghurcolják, pellengérré állítsák, vagy köznevetség tárgyává tegyék. Egy valamire való kritikának minimális kelléke az, hogy a megbírált személyétől teljesen elvonatko-

zott legyen. Nézzük ennek az alapvető elvnek nálunk való gyakorlati alkalmazását.

Egy műbírálót, melynek szerzőjét s szenvedő alanyát elhallgatom, többek közt a következő kitételeket tartalmazta:

»— — — (a műben) található minden, mint a jó boltban: magánfilozófiálás, sajtóhiba, (?) színészötlet, szuggeszció, székelgyűlés és zsenialitás.«

»A bűn után bög — — — ha talán nem is azon arcátlan formában, mint ahogyan Anatole France (?) teszi.«

»Témája és tendenciája izléstelen. Stílusa... csapnivaló. A könyvben kétségkívül a papiros a legkifogástalanabb« stb.

Ime a kritika, az erdélyi kritika, mely elvesztette lába alól a talajt, mely felbírálatlanságában, megnyesetlenségében az önkényességig burjánzott! Ime a tiszteletlenségek és brutalitások halmaza, mely ma az erdélyi műbírálóknak — sajna — zömét jellemzi! Szabad-e ezt a hangot irodalmi munkában használni? És vajjon mit szólnának a kritikusok akkor, ha megbíráltjuk merne munkájában ilyen tónussal élni. Megengedett dolog-e, egy verejtékes termelő munkával, talán az éjszakai pihenő megvámolásával, nyugós anyagi gondok terhe mellett készült művet a sarki vegyeskereskedés komolytalan hasonlatával méltóságában ilyen mélyen megalázni? És hol itt a tárgyilagos igazság? Mióta vezetendő az író művészeti teherszámlájára a könyvében — bizonyly legnagyobb bosszúságára — mások technikai munkája, illetőleg gondatlansága folytán becsúsztott sajtóhiba? S aztán szabad-e kritikusnak olyan homálythagyó kifejezéseket használnia, mint amilyen a: »színészötlet?« Mi az, hogy »színészötlet?« S mióta különbözik meg az ötlet, az embergondolat: foglalkozási ágak szerint? S a tehetségtszteletről ugyan milyen fogalmi lehetnek annak, aki a zsenialitást a székelgyűléssel fogja egy kalap alá? »Bűn után bög«, »Arcátlan...« Azt hiszem, a durva kifejezések kommentálják eléggé önmagukat. Még csak az a kérdés, hogy lehet-e bármely téma »izléstelen«.

Alig hiszem, hogy ellentmondással találkozom, mikor azt hangoztatom, hogy a művész számára a témaválasztás teljesen

szabad. Nincs izléstelen téma, legfeljebb izléstelen kidolgozási mód, ordító erotika lehet, megfélemlítő stíluskivitellel. Ez esetben azonban a munka ponyvára való, nem pedig komoly műbíráló méltató tollára. (Hozzátehetem, hogy a fölvetett munkával és írójával kapcsolatban arról szó sem lehet.) A felhozott példa nem áll elszigetelten. Napról-napra hemzseg a sajtó hasonló »bírálati« kiruccanásoktól, melyeket persze a terítékre került írónak — ha fogcsikorgatva is, de — illik némán, zokszó nélkül túrni, különben abba a látzatba keveredik, mintha kapálózna a bírálat verdiktje ellen.

Van azonban más szempont is, amelyből nézve az erdélyi kritika bírálat tárgyát képezheti. S ez az érthetőség szempontja. A műbírálóknak elemi kötelessége a világos érthetőség, áttekinthető és szabatos mondatok. Ezzel szemben a kritika nem ritkán termel ki ilyen csodabogarakat:

»az erdélyi kétségkívül okos, világos mondanivalókkal megtűzdelt (?) ember s zúgpoétákhoz alig hasonlítható.«

»érthető lesz, ha pár fejlettebb igényű (?) gondolatot érzünk (?) s ellene bírálatként felhozunk.«

Vagy:

»Hitem szerint a ma poétája nemcsak vígalmi lény, (?) aki rapszódikus imagináriusait a kacérság millió formáival tetőzés szerint illesztgetheti. Aki igazán poétának akarja magát elkötelezni, a rapszodiát kötött formáiban is bele kell, hogy illessze az átkívánt szellemi magaslat összes formáiba, egy kitűzött hit félre nem érthető magányain.«

Vagy:

»költeményeiben szemellátható kétlábúság (!) van...« stb.

Kérdem először: Mi az, hogy: »megtűzdelt ember?« És miért: ember? A bírálóknak semmi köze az emberhez, a munka írójának személyéhez, csak az elégett műhöz. Azután: »zúgpoétákhoz alig hasonlítható.« Mit tudunk meg ebből a megállapításból. Hasonlítható-e hát az író a zúgpoétákhoz, vagy sem? Homály és homály. De még ha csak homály lenne! Vannak itt egyenes képtelenségek is. Mint például az az állítás, hogy a bíráló »fej-

lettebb igényű gondolatot érez.« A gondolatot az agy kitermeli, ám ez a kitermelés nem jár érzéssel, csak tudattal. Mire hát — bírálatban — az ilyen konfúziók? Az írónak, mint »vígalmi lénynek« »kétlábúságához« már igazán nincs s nem is lehet szavam. Mint ahogy nem köteles

megérteni s utánaigazodni az ily módon »megbírált« író sem. Az e fajta bírálatok hovatovább az erdélyi kritika teljes tekintély- és hitelvesztéséhez, csődjéhez, nem pedig eredendő célja és kötelessége eléréséhez vezetnek.

P. Gulácsy Irén

Brassai

Dr. Brassai Sámuel élete. A Magyar Unitárius Egyházi Képviselő Tanács megbízásából írta: dr. Boros György. 377 old. 1927. Minerva kiadása, Kolozsvár.

A magyar szellemi élet fejlődésében sok minden — a buzgóbbak mondhatják: minden — helyet kapott, de igen sok dolog csak mint kíváncsi él még ma is. Előörsei, csatározói minden témának, körnek, speciálitásnak, tudományágnak voltak, de legkevésbé az essaynek.

Pedig én azt mondom, hogy az egyetemes sokoldalúság és az állandó öncélú, független-függésű magyar élet komplexumának formája, amelyben a faj velejáróival (lelkiség, kultúrhatások, államiság stb.) a magyarság, mint szellem és történelem jellemezhető, amelyben a magyarság teljes arcképe adható s a magyarság sűrítetten kivonatos eredményei levonhatók a történetírás e valóban lelket kívánó formájában, mert egy-egy essay-alak vetületében fel kell ölelje a fajta felfelé vagy lefelé eső egész sorsát minden spirituális és materiális függvényével.

Ezeknek a kívánalmaknak sem az oknyomozó történetíró, sem a régi századok emlékeit dedukáló társadalom vagy gazdaságtudós nem tud eleget tenni oly módon, hogy egyetlen szerves miniatűrbe élesen tudná vésni a magyar földet, lelket és történelmet.

Egy majdnem négyszáz oldalas könyv, ami életrajznak van szánva. Kétségtelenül méltánylást érdemel minden magyar könyv, ami a más államjogi helyzetben napvilágot lát, mert egy kis átvitelrel — ha nem is imperiálisztikus értelemben — áll a mondas: Dort sind die Grenzen, wo unsere

A magyar história minden századáról egy-egy alak súlya, értéke és hatása szerint lehet egy-egy essay-t írni. S ha valaki fel tudja idézni azt az essay-alakot, mely a századot határolóan jellemzi — megvan az igazi, rövid, gazdag és modern magyar történelem az első századoktól — Bethlen Istvánig.

A magyar essay mai művelői hiányzanak. Vagy azok is élnek, mozognak? (Takáts Sándor.) De mégis valami fogja őket. Mi? A speciálizálódottság megafonos jelszava? Pedig erre nem szabad ez esetben hallgatnunk, mert minden tisztelet a reál tudományok speciális tagoltságának, részletben aprólékosságának, de túl az anyaggyűjtő történeti kutatásokon a történelemben nagyon szükség van a szintetizáló elmékre, akik a kutatások anyagára és ösztönös magyar lelkükre támaszkodva modern történelmi formát művelnek.

A modern szerelésű történetírók hiányzanak. Annyit mondjunk a várt essay-íróknak: Brassai Sámuel és kora essay-téma. Halála harmincéves fordulóján, mint hiányosság fennáll a tény: nincs teljes fogású magyar essay!

*

Bajonetten stehen — ott vannak a határaink, ahol a szellemünk ébren. No hát egy közel négyszázoldalas könyv — eredmény. Nagyon kell méltányolni, szeretni, pártolni és megérteni az erdélyi magyar könyvet, de éppen ezeknek az indítékoknak alapján és jogán — kifogástalan könyvet

kell adni mindenben, hogy a cél is méltányolhassa.

Boros György könyve rengeteg adatot gyűjt össze. Harminc esztendő alatt amennyit Brassaira össze lehetett gyűjteni — mind ott van dicséretesen, de jobb lett volna így írni a könyvet: Anyaggyűjtés Brassai életrajzához, mert amilyen mértékben sikerült az adatok összegyűjtése, éppen annyira nem elégíti ki a kívánalmakat maga a megírás, mely nagyon küzködik a témátelen adattal, néhol szinte okmánytár, adatregiszter, máshol — a leginkább lelket kívánó szellemet rajzoló részekenél — legalább is pongyolás — a következetességben. Különösen a könyv harmadik negyedében bocsátkozik elmondott dolgok ismételtsébe a szerző; azután főképpen rég nem olvastunk egy ilyen komoly tárgyú könyvet annyi helyesírási és mondatszerkesztési hibával, mint ez a könyv. Dilemma előtt állunk: a szedőt szidjuk le, a korrektor munkájához csóváljuk a fejünket, vagy a szerzőre háritsuk ezt a szembe-tűnő hiányosságot?

Már a cím is kissé furcsa: Dr. Brassai Sámuel élete. Könyvcímbe soha ezt az általunk nagyon becsült szellemi demokratikus dekórumot így nem olvastuk, hacsak hasonló címben nem: Dr. Szabó Juci. Hát Brassainak ilyenre nincs szüksége, ha a szellemi tudás arisztokratája volt is — ilyenféleképpen: dr. Mappendruck Kelemen, városi adótiszt, volt k. u. k. trénehadnagy. Brassainak a címeiről úgy is szól a könyv s nyilvánvaló rendszerint, hogy aki polihisztor-egyetemi rendes tanár volt a kolozsvári egyetemen, az volt egyúttal valamilyen tudomány doktora is.

A korrektor és szedő nincs tisztában a magyar ige és igekötő szerepével s azok használatával, mert rendszerint úgy szoktuk írni, ahogy ezekre Brassai bácsival (lásd A magyar helyesírás és szóragasztás bírálata 1876—1877) tanítottak. Szóvá kell tenni azt is, hogy tanítani helyett gyakrabban használják még az idősebb tollforogatók is a tanítani, puhítani h. puhítani (192. és 204. lapok), mert a magyar nyelv nem igen követeli egymásután a két más-salhangzót. Az ilyen szóhasználatért nem lelkesedik nagyon a ma már elég kiforrott

magyar nyelv: ellenőrizés (199. l.), a nem is, össze írva más mint nem is (200. oldal), a g odó, korrektor úr, kettős g (201. l.), csak akkor nem egy szó (229. l.) stb.

Nem tudja magát mentesíteni a szerző a provinciálizmustól sem, mikor következetesen estvé-t vagy estvélit használ (297. l.). Az erőltetett szócsinálás sem mindig célravezető, pl. isméltátás (308. l.), mert arról lehet vitatkozni, hogy a viszontlátásnak a rokonabbja a revoir vagy a wiedersehen, de arról nem, hogy az isméltátás — az volna-e.

A maradt mégis jobban bevett, mint a maradt... »és kellemetlen visszetés bántotta. 1896 augusztus végéig Tordán maradt.« (343. l.)

A világosság, sőt a kétértelműség rovására írhatók az ilyen mondatok: »1844-ben az akkor alakult egyház-társadalmi szövetségnek, a Dávid Ferenc Egyletnek élére állítják« (201. l.), ez értelemzavaró, fogalmi hiba, mert a szövetség ma rendszerint gazdasági közület (fogyasztási, beruházási, értékesítő, kitermelő stb.), míg a szóban forgó szövetség egyház-társadalmi egyesület kulturális céllal.

Vagy az ilyen mondat értelme meg éppen veszedelmes kétértelműség: »...az egyetemi tanárok is tisztelegtek nála a kórházban.« (217. l.)

Ebből azt érthetjük, hogy Brassai bácsi aggházban (menház) volt, holott kórházban volt. Vigyázni kötelességünk az ilyenféle mondatokra: »A királynét megölni nem kell félni jó ha mindnyájan beleegyeznek én nem ellenzem. Odarakom a pontozást, ahova nekem tetszik s olyan értelmet kapok a mondat tagolása szerint. Szóval a kórház helyett kórházat — még a korrektúra felületességéből sem használhatunk, mert azt hiheti az olvasó, hogy tényleg az öreg Brassai — elaggott, holott éppen az ellenkezője maradt élete utolsó napjáig.

A választékosságra egy példa: »A virág szép. Színének pompája, illata, alakja a legegyszerűbb lelket is megállítja útjában és bámulásra készíti, elandalítja.« »Akinek vizsgálódó szelleme a jó ízléssel s a szépnél forró kedvelésével párosult«, ennél is többet tesz. Felfedezi a természetben azt

a szépet, amely lelkének harmónikus gerjedelmét (!) ébreszti és szívét élvezettel tölti meg. Szébb a virág, ha egyénisége, családi viszonyai, életfolyása, sajátos szokásai ismeretesek előttünk.» (178. l.) Hát ez és a hasonló passzusok nem szépek — ha a virág szép is, nem gerjesztenek esztétikai élvezeteket, s az életrajz egyéniségét és életfolyását sem készítetik bámulásra...

A Brassai-életrajz apropos-jából ezeket meg kell jegyezni, mert Brassai a magyar nyelv ellenőre volt s egy kicsit fatális, hogy éppen az ő életrajzát megörökítő

erdélyi könyv alkalmából kell a nyelvtisztaságra és stílusra vonatkozólag a fentieket elmondanunk.

*

Boros Györgyöt máskülönböen köszönet illeti meg az anyaghordásért, harminc esztendőn keresztül derék, türelmes cédulázó munkát végzett s talán bokros elfoglaltságában nem lehetett ez alkalommal a Brassai-essay szerencsés megírója, de föltétlenül becsülendő anyaggyűjtési forrás közel négyszáz oldalas könyve.

Pásint Ödön

A felvidéki irodalom és egy felvidéki költő

A perifériák irodalmáról már nagyon nagyon ideje egypár őszinte szót mondani. Korunk kritikai anarchiája fokozottabb mértékben pusztít a perifériákon, főleg a Felvidéken, a magyar tudat pedig szétszakadás előtt áll. Az erdélyi irodalom kivétel, sőt az erdélyi irodalomnak fontos szerepe lesz a magyar tudat újabb boltozatának kiépítésében — sokkal nagyobb bajok kísértének és fájnak a Felvidéken.

Először is sajátos felvidéki magyar psziche nincsen. A végek szellemi élete szervesen a centrum magyarságához tartozik, tehát sajátos felvidéki irodalom ma még lehetetlenség. A Garam-völgyének Budapest, továbbtekintve is a végeknek mindig egy délre húzódó város volt a centruma. Pozsony német — Kassa, Ungvár szellemi élete felszínes volt, a Felvidék sohasem tudta, hogy ő sajátos arc, hogy különös íz a magyar gyümölcsben, hanem a magyar kultúra törzséhez fonódott. Erdély kultúrája az elszakítás után megszédült, azután talpraállott, mert biztos, mély gyökerei voltak, a Felvidék kultúrája pedig válságba jutott. A felvidéki író nem adhatja Felvidék arcát, mert a Felvidék még káosz. A felvidéki életformák most vannak születőben s egy egészen új generációnak kell jönnie, hogy megvalósuljanak. Addig pedig egy percre sem szabad elfordítania szemét édesanyjáról: Magyarországról, különben színvonala állandó zu-

hanását semmi sem állíthatja meg. A felhúzott modern ruhák elkopnak és ő visszazuhan a 80–90-es évekbe. Az új generáció pedig mérhetetlen akadályok előtt fog állani, nem talál közösségre, a szétszórt felvidéki magyarság pedig nehezen bír majd ki egy újabb szakadást.

A felvidéki orgánumoknak elsőrangú kötelességük lenne az Ady-generáció propagálása. Hiszen például Juhász Gyula Szokolcán írt versei, felvidéki visszaemlékezései sokkal inkább megvalósították a felvidéki magyar pszichét, alázatos bánatát, hűvös letargiáját, kis templomai hitét és kis városai mozdulatlan tragikumát, mint — merjük csak kimondani — az egész új felvidéki líra. Az Ady-generáció termése színvonalat kényszerítene a felvidéki irodalomra s élményeket adna a nemlétező, de talán létezni akaró felvidéki kritikának.

Pedig mennyi-mennyi szépség van a drága Felvidéken. Ott lobogott Balassa élete, ott a csodálatos Verhovina, a jó ungi s beregi tájak, honnét földszívű talpasok bújtak valamikor elő, öreg kurucvárosok, népköltészet, melyről Kodály gyűjtése eléggé tanúskodik Szabó Dezső Lőcséje, Móricz Zsigmond felvidéki kisvárosa — de nincs felvidéki tudat, mely egyesítené ezeket. A felvidéki irodalom még nem találta meg gyökereit és jaj annak a kezdeményezésnek, mely nem a gyökerek ízét viszi ereiben.

Reménységet lenget a felvidéki líra, de annál reménytelenebb a felvidéki regény. N. Jaczkó Olga hamar kifáradt s Tamás Mihály ma a legnagyobb reménység, ha meg bír küzdeni az árral. A felvidéki kritika azonban: csupán baráti dicséret. A nagy költők valósággal falkákban tanyáznak szerinte. Arra bizonyára nem is gondolnak a Felvidék »kritikusai«, hogy mily sokat ártanak ezzel, hogy milyen akadályokat emelnek egy értékes kibontakozás elé.

Távolról sem irányulnak ezek a sorok a feltűnt s igazi értékek ellen, sőt az érdeklődésben írom: hiszen őket fenyegeti a legnagyobb veszély: vidéki estélyek színvonalának rabjai lesznek. Higgyék el, ha a felvidéki irodalom élni akar, hümusz kell neki, színvonal kell neki. A felvidéki közönséget nevelni kell, a felvidéki magyarságnak szüksége van Adyra, Móriczra, Szabó Dezsőre, Juhász Gyulára, Kaffka Margitra, a magyar törzs termésére, különben a provinciálizmusba sülyed és féltetésegek, meg álthetésegek zsákmánya lesz, kiesik az új magyarság öleléséből.

*

Tamás Lajos a felvidéki lírikusok legjobbjai közé tartozik. Az elmondottakat ő igazolja legjobban. Kötete legvalóbban mutatja a felvidéki líra egyik útját: periférikus élmények játéka. Tamás Lajosnak még játék a költészet, olykor vig, olykor szomorú játék. A periférikus élmények, tudjuk,

mechanisztikumká lesznek, nem ritmusalkotók, nem formát adók. Tamás Lajosnak még nincsenek centrális élményei, Felvidék még nem ad centrális élményt, a felvidéki tudat maga is még periférikus élmények összessége. Tamás Lajos gyökereinek egyrésze a fiatal Adyba nyúlik, kötetete tele van tompított Ady-hangokkal. Énje: probléma s nem orgánikus ritmus. A problémátikus látás pedig a XIX. század lélektanán át szintén a mechanizmushoz vezet.

A felvidéki tudat periférikus volta nagyon megszükitette a humanitást. A közösségérzés beéri néhány relációval, ebből menekülni kell. Egy hallatlanul bátor benső forradalomra van szüksége Tamás Lajosnak. Hagyja abba a folytonos én-boncolgatást, mert a végén kaleidoszkop lesz belőle. Az én mindig egy mélyebb szimpátiának az eszköze, a formája. Gondoljunk csak a nagyszerű Tamási Áronra s látni fogjuk, hogy mi a különbség Erdély és Felvidék között.

S még egyet. A 20—30 év előtti líra rekvizitumait ki kell égetnie magából. »Aranyfonál, álomherceg, felhőbárka«, — egy kimerült kor dadogásai voltak, ma méginkább légtüres teret jelentenek.

A sors késik, de talán megindul Felvidéken is. S boldogok lesznek, kik szenvedő ölelésből jönnek a világra.

Féja Géza

Darkó István: Zuzmara (regény)

Voggenreiter Verlag, Berlin. 1926.

Még szűk horizont a magyar irodalomban: regény az ifjúságról. Amik vannak is (Molnár F.: A pálutcai fiúk, Móricz Zs.: Légy jó mindhalálig, Reményi József: Jó hinni), még tapogatózóak, és a mai ifjúság keserű élete számára már hiánysak. Most ezt a szűk horizontot egy fiatal szlovenszkói író fesztigette szélesebbre, még látóbbra. Noha a közvetlen háború előtti ifjúság életében keresi az izgató problémákat, mégis ezek már előrenyúlhatnak a most kínlódó ifjúság életébe rettenetes sú-

lyuknál fogva, erős tendenciával.

A szenzitív ifjú lelkekben válaszútak merednek fel: a legridegebb kíméletlenséggel küzdeni az egyéni siker felé, vagy pedig jónak, csak jónak lenni és minden kínzó gondolatot elhessegetni. Választani kell a felrémlő, mindig nyugtalanító problémák és a biztos, jólbevált ideálok között. Mindenféleképpen hinni valamiben, vakon és megdönthetetlenül.

A tizenhatéves Szelle Laciban, a regény hőisében ilyen gondolatokat mozgatnak meg

az élet véletlenjei. Erősen szenzitív lelkében már benneháborog a Férfi. Egyéniségét akarja megtalálni, megalapozni, és hogy valami fix pont legyen benne, apját, az erőszakos gyárigazgatót választja és tekinti élete mintaképéül. »Az életben nincsen érzelmesség, — oktatja a gyáros. — Aki erősebb kézben tart erősebb fegyvereket, az győz! Az embernek nem a könnyörületesség, nem a szánalom a kötelessége. Csak a magad boldogulását tartsd szemed előtt. A tömeg nem számít.« Vakon, a gyermek első fogékonyságával követi ezeket az elveket, mert úgy véli, hogy az apjának mindenben igaza van. És ez az elferdített ifjú lélek életprogramokat fogalmaz meg: »Aki erős, legyűri a gyengét, az egészséges élvezi az életet a beteg elől, a bátor elvesz és el is vehet a gyávától mindent. Erősnek lenni: ez magával hozza, hogy egy kicsit könnyörtelen is legyen az ember, de még a mások hátán is jobb tiszta cipővel előrehaladni, mint térdig evickélni, mezitláb a fagyos, szennyes sárban.« Ez a fiókkapitalista azután igyekszik megvalósítani is a jólbevált, apai elveket: utálja gyöngé diáktársait, a művészvággyakkal telített barátját, szolgájává teszi és kinozza a félkegyelmű »Güzüit«, a bárgyú kisémmizettek prototípusát, megveti, kineveti a cserkészlet tanításait, egyedüli barátjai a vásott utcakölykök, akik meglopják a vak koldúsokat. De jó a vég, az ébredés, amikor minden felépített tervet zuzmára lep be. Apja meghal, jön a háború, a »minden gyökerével az apjába kapaszkodó élet reccsenve zuhan a földre.« Az élet még az ő erőszakosságánál is erősebb, durvább, minden másként történik, amint álmodta. Apja, a gazdag gyáros, a fixnek hitt ideál összetört és szilánkjai véresre sebeztek lelkét, de ugyanakkor helyes, igazi életére ébresztették. Mert (és ez legyen a regény tendenciája) egy fiú sohase tekintse mintaképül az apját, legyen az bármilyen gondolkozású is. Ne takarja el saját Énjét, ne hazudtolja meg önmagát, mert az élet később durván, keserű áldozatok árán, amúgyis helyreigazít. Újat, egyénit, az Ént csakis a magam erejéből tudom kialakítani, de semmiesetre sem a mindenben átvett, utánzott apai elvekk.

Regény az ifjúságról, arról az ifjúságról, amely nem találta meg önmagát, amely már élete zsengességében megcsömörlött az élet könnyörtelen józanságától.

Kár, hogy Darkó nem bírta végig a nagyszerűen indult iramot, végül is elfulladt bágyadt szentimentáizmusban akkor, amikor pedig a legnagyobb erőre, kibogozó, megoldó kézre lett volna szükség. Mert ami megoldás van (az apja halála), az gyenge, noha mint szimbólum, sokat jelentő, kapcsolatban az ugyanakkor kitört világháborúval.

Kár, hogy 1914-nél elakadt a Szelle Laci élete. Mennyi sejtésszerűen felvázolt probléma döngeti meg az ifjúság életét, amikor megindul a nagy tornádó. Gondoljunk csak magunk is arra az időre. Akkor a harctér felé menetelő tömegben »határozott cél felé törő, öntudatos embereket« láttunk. Akkor a nemzeti történelem dicsőséges napjait láttuk, gondoltuk újból megelevenedni. Ez lehetett volna az ifjúság tragikus regénye, ez lehetett volna az igazi »Zuzmára«, amikor valóban minden hitünket, ideálunkat megdermesztette a korai fagy és minden szentnek hirdetett szót könnyelműen elpuffogtattak a tisztátalan kezek.

A regényben nem érinti Szelle Lacit ez a zuzmára, s hogy azután Darkóban tovább él-e ez a háború küszöbén megtorpant ifjú, csak sejtem, aminthogy a regényben is sok problémát csak sejteni lehet. Sok szociális mag csillan fel (Osgyán lakatos különös halála, a sztrájk stb.), de hiányzik a bátorság, ami kiterébélyesítse. A nagyobb bátorság, a szélesebb akarás hiányzik a regényből. Például a cserkészlet mellett igazi, vagy már túlságos regényírói közönnyel csak elsuhan, anélkül, hogy a felvázoláson túl konzekvenciákat vonna le.

Pedig ez az első regény irodalmunkban, amely hozzányúl (mondom: még bátortalan kézzel) a cserkészethez, mint az ifjúságot nevelő egyik intézményhez.

Érdemes lett volna a regényben kísérletezni azzal a problémával, vajjon emberségesebb útra térítette volna-e a regény hőst a cserkészet? Igen hasznos lett volna, mert a mai ifjúság életének, men-

tálatásának kialakítására nézve fontos, döntő problémának tartom. A cserkészzet vezetői fanatikusan hirdetik, hogy ez az intézmény fogja megteremteni az új társadalmat, amelyben nem lesz hazugság, erkölcstelen-ség. Ez az intézmény ideálista, tiszta szán-dékokkal telíti meg a fejlődő ifjút. Most már ezek az ifjak kilépnek az életbe, lel-kükben a cserkészzet tizparancsolatával, de az élet már az első parancsra olyan ha-talmas pofoncsapást mér, hogy sorradól-nek a többiek is. Amiket valaha vastraver-záknak hittek, azokat most az élet kártya-várként összedönti. A cserkészzet kitermeli ifjaiban az életideált és később az életben nem találja meg a formát, amiben tovább élhetne a férfikorban is. Hitet adott, hitet termelt az ifjúságnak más, a cserkészethez hasonló intézmény is, de vajjon a mai vi-lágban elegendő-e a hit? Mindezen intéz-mények, tehát a cserkészzet is ma már el-vesztették régi intenzitásukat, sőt ma i f o r-m á j u k b a n árthatnak is az életbeindulók-nak. Sok-sok merész lendületet megbénítan-ak, rengeteg emberséges aktivitást meg-fulasztanak.

Fiatal regényíróknál (Darkónak ez az első

regénye, kivüle van egy novellás kötete is) szinte szokatlanul zord józanság vonul végig az eseményeken. Rendkívüli objekti-vitással, közönnyel rajzolja meg sikerült alakjait. Erősen küzd az érzelmesség ellen, ennek kedvéért kikapcsolja a szerelmet is, nehogy érzelmössé válják valahol is az ese-mény menete. Darkó még közel van hősei-nek korához, ami igen csábítólag hatna az első írásra, ha nem művész állna a kormányánál.

Nincs egyetlen rokonszenves alakja sem. Az egyetlen: Ózdy Gyuri, a művészálmo-kat szövögető szegényfiú, akit azonban az események sodra messzire sodor, sok-sok ellentét között küzdve vágyai megvalósu-lásáért. (»Az emberek nem tűrik az álmo-dozókat.«) És valóban, csakis ilyen negatív eszközökkel rajzolhatta meg Darkó a re-gényjellemeit, akik mintha Dosztojevszkij tolla alól léptek volna elő.

Ezzel a könyvvel, újszerű anyagával nemcsak a szlovenszkói, de az egész ma-gyar irodalom gazdagodott. Az ifjúság pe-dig köszönetet mondhat Darkónak a sok igazságért, amivel látni tanít.

Vass László

Molnár Endre: Költemények (Budapest, 1927)

Ma, mikor annyi a veszteségünk, s mi-kor az idők mindennel, ami szép, vagy ami a miénk, olyan perc alatt elforognak, ma kétszeresen szeretünk mindent, ami régi.

Ilyen kedves emlék nekünk — s az is marad örökre — például Gyóni Géza há-borús költészete. A Gyóni lírája nem ha-sonlít sem az Adyéra, sem pl. a Szabolcs-káéra; Gyónit sem a progresszívek, sem a konzervatívok nem mondhatják a ma-gukénak, Gyóni Géza a háborús jelen ka-tona költője volt s így minden magyaré, aki háborút járt s háborút ért.

Gyóni nem hozott sem tartalomban, sem formában újat, mégis mi is hát benne az a megszépítő sajátság, ami őt költővé avatja?

Az irodalomtörténet öreg nomenklatúrája így felel rá: őszinteség és közvetlenség.

A legkezdetlegesebb líra is tudja, hogy

ő enélkül a két tulajdonság nélkül nem líra. És mégis ez a két sajátság csak a leg-kiválóbb művészé, csak az igazi lírikusé lehet.

Merem állítani, hogy az »őszinteség« és »közvetlenség« nemcsak sine qua nonja, de egyúttal elegendő és teljes definíciója a lírikusnak.

A művészet: eszköz nélküli kifejezés.

Az előadó, reprodukáló művész nem nél-külözheti a szerepet, a hegedűt, a kulisz-szát, színpadot, az előadás céljára és le-hetőségétételére készített alkalmat, házat.

A művész papír, toll, húrok, hangjegyek, véső, szin nélkül, süketen, vakon, meg sem születve még s porában rég a föld alatt: művész.

Mert a művész nem abban művész, amit kifejez, amit hallatni, láttatni képes, hanem az alkotás előszavában, vergődéseiben, kín-

jaiban és gyönyöreiben, művészetének megélésében, mindabban, amit ő maga nem, csak műve, a műélvezőben való reinkarnáció pillanatában tud kifejezni.

A művész impresszióban és nem expresszióban művész. Az expresszió már csupán technikai járulék, visszhang, mely törvényszerűen visszakiált ott, ahol kiáltanak.

A művész kritériuma az impresszió. A művészi élmény azon fordul meg: alapja igazi, élő, mélyrevágó, súlyos impresszió-e, vagy csak lélekhorzsoló fuvalom.

A művészlélek az a finom, plasztikus anyag, melyen a legsúlytalanabb impressziók is diffundálnak; a művész szíve a dolgok olyan közhelye, mint a szerelemé az utcalány.

Tehát az őszinteség, a közvetlenség kérdése a művészen, vagy egyszerűen a művész kérdése: átszármazik-e hát tökéletesen az emberi lélekre az impresszió?

Ha igen: az impresszió eredménye művészet, mely a mélvezet tökéletességét eredményezi; ha nem: nincs szó művésztől, nincs szó művészetéről.

*

Mindezeket itt a Molnár Endre fiatal lírájáról elgondolkozva mondom. Erről a verseskönyvről, mely tartalmában, formájában újat, rendkívülit nem ad, de belőle fájdalmas bájjal, tisztára, jóra szűrődött őszi verőfényvel borong vissza tegnapi, jobbak, boldogabbik életünk.

A Molnár Endre lírája nem anakroniz-

mus, mintahogy anakronizmus a Szabolcskáié, a Farkas Imréné. Ennek a lírának nagy becsülete az őszinteség, régi cigánymuzsikája ezért nem válik soha operettmelódiává, ezért hat le ez a líra emlékeink és lelkünk gyökeréig, ezért áll felette az érzélgősségnek, a mesterségnek.

Ez a líra híven példázza pengetőjében és hallgatóiban, hogy mennyi sok van a nagyapánkból bennünk unokákban drága, igaz, hű konzervatívizmus s milyen jól elfér bennünk Ady Endre mellett egy-egy Molnár Endre.

Ezt a vonást bennünk a nagyvíz szélső partjain állók egyike sem érti meg. Mert ez a vonás: az erdélyi lélek.

A »Költemények« azonban még csak az egyik arcát mutatják az erdélyi léleknek s Molnár Endrének. Erdélyi multban, nagy temetőben járó Molnár Endre még csak sírokról szed szomorú virágot.

De én a másik arcot is szeretném látni. Azt a másik kezet szeretném ismerni, mely itt veti el ama virágok magvát új földbe, új idők elé, új szépségeket nyíló csudáknak.

Mert a költő szeme, ez a befelé fordult szem, amely régi szépségek emlékeitől homályos, egyúttal messzire előre, a láthatatlanba is lát. Látja a koporsóra hulló hantokat, de látja a jövődők számára megtárt barázdát. És egyik látomás sem kevesebb a másiknál, de csak a kettő együtt: maga az élet.

Csanády György

Gustave Le Bon:

II.

Az étatizmus és a nemzetiségek elvének tévedései

Az étatizmus egy névtelen kaszt autokráciáját képviseli, mondja G. Le Bon, mely könnyen magyarázza az amerikaiak irtózatát ettől a bajtól, melyet végeredményében az államok békeévi helyzete után, a háború fejlesztett ki a mostani nagyságában és bénító veszélyességében. Ez a tan tudvalévően azt vallja, hogy az állam kell szükségképpen kezdeményezője és biz-

tatója legyen minden társadalmi, ipari, gazdasági és természetesen katonai kezdeményezésnek. Az államosítás apostolai mindig felejtik, hogy az államosítás, tehát az étatista doktrína tulajdonképpen a szociálistizmus egyik tételének része, mely az egyént elhanyagolva, sőt át- vagy túllépve — az államot avatja a társadalom sporádikus s könnyen mozgó ideáljává. Itt, ezen a pon-

ton bürokratáink meghaladják önmagukat s konzervatív megcsontosodást hangoztatva — tulajdonképpen szociálisták, akik az állam hatalmára esküsznek s a bürokrácia szemellenzős szolidaritását szolgálják, ami egy cseppet sincs az állam s ezzel egyidejűleg az egyén (polgár) hasznára. Étatista jelenségekre kivételes alkalomból, a háborúkon (de csak kizárólag akkor!) szükség van, mikor tulajdonképpen az állam, a társadalom s ezzel együtt az ipar, kereskedelem stb. védekezik, mikor egyetlen kézbe kell tenni a védelem és erőcsoportosítás kerekét — a hadvezérébe, de nem akkor, amikor már a védelem lefolyt, tehát a háború véget ért. Nagyszerű példája ennek Amerika, amely nagyon gyorsan tudta ezt a kivételes, háborúban föltétlenül szükséges, de éppen úgy nehézkes és ártalmas keretet lerázni, mikor felismerte, hogy a modern államkeretben csak az egyéni kezdeményezés s nem a hivatalok sorozata az, ami a felelősséget, eredményességet, haladást és a produktum előnyösséget fokozni tudja.

Az étatizmus egyik európai példája Franciaország mellett — talán fokozottabb mértékben — Magyarország, ahol nagyon nehéz olyan keretet találni társadalmi, ipari, gazdasági — sokszor még szellemi téren is, melynek a háta mögött ne állna ott az állam. A magyar életkeret lassan odajutott, hogy minden vállalkozás szinte belekalkulálja prosperitásába az államot, mint segítséget, tőkét, vagy szanalót.

Hogy ezek a dolgok így állanak nálunk, érdekes bizonyosság rá gróf Teleki Pálnak a közelmúlt folyamán tartott egyik előadása, amely egyik kaszinóban hangozott el s melynek végső konkluziója az volt, hogy a magyar társadalom nagyon sokat, majdnem mindent az államtól vár. A magyarság tehát államosító nép lett a Le Bon-i meghatározás szerint, ellentétben például az angol vagy amerikaival, melyek »egyéni népek«, mert az állam nehézkességét normális időkben nélkülözni tudják és akarják.

De lehetne nálunk az étatizmusról irodalmi téren is beszélni, hisz egy kissé szegényesen kómikus, de tény, hogy hivatalos irodalomról is szó esett s vannak körök

és beérkezett márkák, akik a maguk fémljelzését önkéntesen az étatizmus jelszavával adják, amint — ha Le Bon erről beszélt volna, étatista hitel- vagy érték-szerzésnek nevezhetne joggal, mert ha minden mozgó keret tiltakozik az étatizmus ellen, leginkább az irodalmi szabadság s lüktetés az, amelyik nem bírja el az étatizmus irodalmi talárban járó, erősített hangú apostolait, de föltétlenül elbira s örökösen sarjadzó jellege szerint megkívánja az egyén tehetségét, ami az államnak normális és abnormális időkben, anélkül, hogy az is étatizáltatna, teremtő és termelő lélek.

*

»Egy homogén többség mindig ellenséges indulatú lesz egy heterogén kisebbséggel szemben, egyszerűen azért, mert a törvények ereje nagyon gyenge az erkölcsök erejével szemben« (319. old.), a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó Le Bon ügyes meglátása és leszűrt tétele. Tényleg a nemzetiségi elv tévedéseinek ez a tétel adja meg a ejllegzetességét. Ahol erkölcs nincs, ott hiába csinálnak törvényeket, mert a törvényeket valójában az illető nép erkölcsé szüli. A tapasztalat azt igazolja, hogy pl. a világbékére vonatkozó törvénytervezetek (joghatárolások) soha sem voltak olyan akadályozó vagy büntető érvényű törvények, mint például akármelyik primitív népnél az egyszerű lopást akadályozó vagy büntető, akárcsak szokásjogi törvény is. Mert az előbbieket nem egy nép erkölcsé szülte s így már magánál a törvény megalkotásánál a különböző népek erkölcsének kompromisszuma is gyengítette a törvény érzett jövőre kiható erejét, amit közönségesen a törvények tiszteletének szoktak nevezni, ami valójában nem más, mint az erkölcsök ereje, mely a törvényt — törvényyé teszi. Tehát hibás a diplomáciának az az útja, mikor erkölcstelen vagy kevésbé erkölcsös néptől törvénytiszteletet tételez fel vagy pláne követel, mert az egyszerűen érdekét védi, a törvényt erkölcsé szerint magyarázza, ami nála nemhogy bűn lenne, de lényege bírálatainak.

Például törvény az, hogy az öregeket tisztelni kell, az eszkimók tisztelik, de úgy vélik, hogy erkölcsöbben cselekednek, ha

az elaggottakat munkaképtelen korokban tisztelettel megölik — rendszerint a legközelebbi hozzátartozók. Erkölcstelen cselekedet ez? Szerintünk föltétlenül az, az eszkimók szerint egyáltalában nem; a művelt világ szerint megoszlanak a vélemények, egyik azt mondja furcsa, a másik érdekes, a harmadik: hát ez náluk így jó. A harmadiknak van igaza, mert az erkölcsök az igazi törvényalkotók és törvény-

garanciák. Azok a törvények (pl. a világbéke s ezzel együtt a nemzetiségi elv alkotta törvények is) kevésbé kötelező érvényűek vállalásukban, elfogadásukban és betartásukban, amelyeket nem egységes népi erkölcsök szültek.

Ezeknél, ahogy Le Bon tapasztalja, több, hatásosabb és elfogadhatóbb még a közös együttélés által kitermelt erkölcsi jogérzék is.

Pásint Ödön

Vágó Pál Gábor szobrászművész

Kolozsvári szobrászművész, 30 éves. Büszke rá, hogy egyszerű lakatosinaskodásából küzdötte fel magát. Ritka értékes erdélyi egyénisége a »self made man«-nek. Amint nagy barna szemét rádemei, hinnéd, hogy súlyos mozdulatú, páthoszos emberrel lesz dolgod. Lám, pedig keresetlen modorából és egyszerű szavaiból csak egy szelid lelket, örökké derűs kedélyt ismersz meg.

Akik jártunk Monostor-úti, maga-építette műtermében s hallgattuk a Szamos örök szerelmes csobogását vele együtt, azok különösen tudjuk értékelni az ő erdélyi művészetét. Legtöbb inspirációját nyerte Kolozsvár folyója partján, vagy az öreg templom mély harangbúgásából, mely Fenestől Szamosfalváig zengi az Isten szavát. Az ódon, királyi város köveiből, Mátyás, Bethlen, Bocskay palotáiból s a Hója, Bükk erdősuhogásából merít örökké ihletést.

Vágó Pál Gábor 1920-ig Pesten volt lakatossegéd s akkor a herkulesi válaszut nehezebbjére tért: hazament. Vázlatkönyvein és erős erdélyi szívéen kívül semmije. Szorgalmával és takarékoságával eléri, hogy 1921-ben Kolozsvárott önállóan, szerény kis műhelyében. Elmondja, ezidőben mennyi lemondással és vágyakozással hajszolta, szobrászata mellözése árán is, a mindennapi kenyeret. Mint a kisdíák a szerelmes verset, úgy rejtegette első szobraikat. Aránylag későn kezdett mintázni, de a Pesten, mesteriskolába járó pajtásaitól el-

lesett technikában tökéletesítette magát, az iparművészeti főiskolán tanult és gyerekkorától gyakorolt rajzai fejlesztették formaérzékét. Szegénysorsú szülei nem vették komolyan sose rajzait; meg aztán miből is taníttathatták volna? Így lett lakatosinas, de saját erejéből magánúton elvégezte a középiskolát. Pesten is, nehéz műhelymunkája után, esténként járt aktot rajzolni, majd mintázni.

Saját önbizalma kevés lett volna ahhoz, hogy elővegye a mintázófát. Egy fiatal festőnő (immár felesége: Berényi Margit, Thorma János tehetséges tanítványa) vette észre a szunnyadó erőt, értéket benne. Biztatására hozzálátott a portrézáshoz és pedig egyre nagyobb sikerrel. Magára eszmélt. Láta a hihetlent: ez az elárvult kis város milyen művészet-szomjasan öleli őt magához.

1923. és 1924. évi terméséből elsőrangú tanulmányfők (Cigánynő, Öreg koldus), valamint több portré került ki. Többé-kevésbé még iskolás, de rohamosan fejlődő technikájával mind eredetibb témákat dolgoz ki. Kompozíciói fürge, jókedvű táncos csoportok, munkások. Feltűnést keltett és a »Pásztortűz« 1924-es számaiban közölt munkái közt van az »Üvegfüvők« című hármas munkáscsoportja, több sikerült gyermekportréja.

Megtanulta a fémdomborítást és hozzálátott reliefet készíteni. Először 1922-ben sikerült bronzba átvinni szép »Krisztus

fej«-ét. Azóta több bronzreliefje van már és sikerült portréi (Janovics Jenő kolozsvári színigéző), melyek — kikalapált s nem öntött reliefek — a kézművesség legnehezebb és legnemesebb alkotásai közé tartoznak.

Műnyomatunk, mely Anna és Szűz Mária szobráról készült, reprezentáns darabja az újabb erdélyi egyházművészeti alkotásoknak. Mezőfény község (Szatmár megyében) rendelte 1925 nyarán. Azóta nagy ritkán hallunk hírt róla. Itáliába ment másfél éves tanulmányútra feleségével, kivel együtt tanultak meg olaszul is.

Legutóbb Nagy Elek vatikáni követünk családját mintázta meg több művében, melyek közül különösen értékes a kis méretű, márványba faragott négy gyermekreliefje.

Imádkozó székely parasztja, melynek János evangéliuma hatása alatt »Credo« címet adott, egy nagyobb csoportozat főalakjává készül. Körötte bénák, inaszakadtak, elesettek s elképzeléséből már több darab vázlata készült el. Ugyancsak újabb munkái közül való a Petres Kálmán mellszobra, mely a kolozsvári Marianum számára készült.

Vágó minden elkészült műve hibáját észreveszi. Ez a titka rohamos fejlődésének. Szívósan és örököké jókedvvel tanul, folyton erősebb, kifejezőbb és egyénibb lesz. A nap 16 órájában mintázófa, kalapács, műtörténeti s egyéb könyv váltják fel a kezében egymást.

Sic itur ad astra.

Gergely Pál

VÁGÓ PÁL GÁBOR: SZT. ANNA ÉS MÁRIA

A szinpadai rendezés tulhajtásai

Aki figyelemmel kíséri a legújabb színházi eseményeket, ha mindjárt nem is beavatott színházi ember, rájön arra, hogy külföldön is, idehaza nálunk is, a szinpadon a hangsúly áttevődött a rendezésre. Ahhoz, hogy valamelyik szindarab a szinpadon hasson, három tényezőre van szükség. Az író elgondolására, aki felépíti a darabot, aki megrajzolja az alakokat s aki szindarabját valami eszme szolgálatába állítja. Másodsorban a színész intuiciója a döntő, amellyel életre kelti az író elképzelését, megadja a szereplők karakterét és valóra váltja mindazt, ami az írói fantáziában termett. A harmadik szerep a rendezőé, akinek az a kötelessége, hogy író és színész, költői meglátás és megélevenítes között a harmóniát megteremtse a darab beállításával, scenirozásával, s a díszletek és ruhák korhűségével hozzájáruljon a valóságosságához, amelyben rejlik tulajdonképpen a színház ható ereje.

A három faktor közül az utóbbi években a rendezés ragadta magához a hatalmat. Az író és darabja csak puha anyag, csak arra való, hogy a rendező gyúrja, nyújtsa, rövidítse, felhigítsa, vagy sűrűsítse, ahogy azt a maga rendezői lombikjában kieszelte. A színész csak egyszerű nevető, beszélő, síró, deklaráló gép, akinek teljesen a rendezői útmutatás szerint kell ágálnia, beszélnie, sírnia, nevetnie. Minden, ami történik a darabban és a szinpadon, sokszor olyan is, amiről a szerző nem is álmodott, a rendezés parancsára mozog és ez a parancs ma már olyan cézári, hogy a legjobb színházak, a legnevesebb írók s még a legintelligensebb közönség is behódol előtte. Ma már nincs író, nincs színész, csak rendező van. Nincs Molière, nincs Shakespeare, Racine, nincs Sophokles, vagy Euripides, nincs Hoffmannsthal, vagy Maeterlinck, csak Reinhardt van és reinhardtok vannak.

A rendezői szuverénítás ilyen kifejlődése nem is olyan hosszú idő eredménye. Néhány évtizeddel ezelőtt süvített át Európán az új szinpad láza. Az egész szinpadai ren-

dezés abban az időben a német meiningenizmus jegyében működött, amely rideg és pontosan kiszámított dekoratív hatásokkal, szép palotákkal, pompázó tróntermekkel, de nehézkességgel és főleg építkezési manőverekkel operált a szinpadon. Ekkor jelentkeztek az új szinpad prófétái. Az oroszok és az olaszok, s a németeknél a magyar-zsidó származású Reinhardt Miksa, akik nem annyira a pontosan kiszámított dekorációkkal, mint inkább a gyorsan mozgatható díszletekkel, hatalmas tömegjelenetekkel, tagadhatatlan sok őszinteséggel és a valóságosságra való törekvéssel jöttek, állították be a szinpadot s oldottak meg olyan problémákat, amelyek annak előtte, főleg a görög klasszikusoknál és Shakespearénél szinte megoldhatatlanok voltak. Hogy az új szinpad prófétái közül sokan, főleg az expresszionisták túlzásba estek, ez már olyan túlfejlődés volt, amin mindenki mosolygott, de akkoriban még a józanok sem gondolták, hogy ez az új rendezői irányzat olyan nagy hatalommá nővi ki magát, amely hatalmába keríti majd a szinpadot mindenhol, megöli az író és a színész egyéniségét és a rendező szeszélyes játékává alacsonyít le zsenit, művészt és közönséget.

A rendezésnek, mindaddig, amíg voltak életrevaló problémái, amíg reformálni akart, amíg újat tudott hozni azért, hogy a szerzőt sokkal jobban, vagy teljesen megértesse, mindenki tapsolt. De amikor már a rendezők nem találtak semmi új problémát, amikor már a rendezés l'art pour l'art-elv lett, olyan autokrata, olyan zsarnok, amelynek az volt az elve, hogy minden a rendezésért, sőt a rendezés a rendezésért, akkor olyan területre érkezünk, ahol egyenruhásítódott minden szinpadai gondolat, s az élő, a beszélő, a szavakkal ható eleven szinpad mozivá merevedett. Ennek a lefelé haladó fejlődési vonalnak esésében nagyon közreműködött a színház legmodernebb és legdiadalmasabb ellensége, a mozi is. Ahogy igencok, a mozivászonon játszó emberábrázoló szinpadai művészek ártott a mozi,

mert a szó meleg igazságát megölte a hideg mimika és a gesztusok gépszerűsége, ugyanúgy rendezőinket is elfogta a mozi sok lehetőségének láza, a túlhajtott monumentalitásra való törekvés, a szerepszínészek helyére döntőtényezőként felvontak a statiszták, a tömegek, a nagy hatást kiváltó jelenetek, merész színpadi megoldások, újszerű díszletek és elérkeztünk a színdarabok a gyonrendezetségéig.

A rendezők, főleg külföldön, hogy minél közelebb hozzák az írókat, össze-vissza metélték a legnagyobb remekműveket s a frakkos Hamlet és más hasonló színpadi csodabogár egy-egy beteg tünetét mutatja be a rendezők mindennel visszaélő hatalmának. Maga a nemzetközi sajtó egészen beszegődött az új színpadi cézárok rabszolgaseregébe s a híres mozi rendezők Cecil de Mille, Griffith, Rex Ingram, Abel Glance neve mellett csak úgy hemzsegnek az újságok az orosz Sztaniszlavszki, Mayerhold, a német Reinhardt, Karlheinz Martin és más rendezői hírességek nevével. Akármit követnek el ezek az urak filmen, vagy színpadon, Amerikában vagy Európában, Oroszországban, Franciaországban, vagy Németországban, Bécsben, vagy Salzburgban különböző nem ünnepi és ünnepi játékokon, minden kritikus behódol, meghal az író és meghal a színész s csak a rendezők élnek, uralkodnak és gépesítik el azt, amit írók gondoltak ki, vagy művészek akarnak megeleveníteni. A színpadi kultúra odáig virágzott, hogy már veszedelmes gyümölcsöket termel. Természetszerűleg hozzánk is eljutottak ennek az irányzatnak hullámai s bár mi igen szűkölködünk jó rendezőkben s egyedül csak Hevesi Sándor képviseli nálunk a rendezés világnívóját, mégis már nálunk is uralkodik a rendezés a rendezésért-elv. Ezt az igazságot egy külföldi (a Városi Színházban vendégszereplő Reinhardt-féle Mirakel) és két hazai példából (a Nemzeti Színház: Az ember tragédiája és Faust előadása) fogjuk bebizonyítani.

Reinhardt a Mirakellel, mint valami nemzetközi cirkusszal végigjárta már az egész világot s amerre csak járt, min-

denhol dicsőhimnuszokat zengett róla a nemzetközi sajtó, mely az egykori pozsonyi zsidófiúban a nemzetközi színházi kultúra professzorát üdvözölte. Pedig alapján véve, amit a Mirakellel tesz, nem más, mint a színpadi mesterség s a színpadi gépezet tagadhatatlanul boszorkányos, de lélek nélküli látványossága, giccs, ahogy szaknyelven mondják. A Mirakel, Karl Vollmöller német író pantomimje vékony és gyanús eredetű középkori legenda, de elég ahhoz, hogy Vollmöller gazdagra tantiémezze belőle magát s ahhoz is, hogy a Reinhardt-féle színházak legkifizetőbb fejleszténe legyen. Karl Vollmöller ma Vencence egyik legszebb palotájában, a Vendraminban lakik, Reinhardt pedig megkapta a világ első rendezőjének címét. Mit adhat, mit hozhat és milyen eszközökkel ez a boszorkányos bűvész?

Aki látta a Mirakelt, az tudja, hogy tulajdonképpen az egész sok hűhó csak egy vékony kis misztérium, de Reinhardt fejbe üt mindenkit a látványosságok bunkójával. Harangok zúgnak, gyertyák égnek, tözjénfüst gomolyog, processziók vonulnak fel s alá, orgona zúg, litániákat mormolnak, szobor elevenedik meg, középkori templomok sápadt, gótikus ívei komorlanak fel, templomi zászlók lobognak, a statiszták alatt majd leszakad a színpad, apácák serege kígyózik, idegsokkos gyógyul meg, középkori lovagi és királyi udvarok dári-dói színesednek, boszorkányégetés, inkvizíciós barátok, s a tömeghisztériának minden izgatószerere éri szinte percenkénti kiszámítottsággal a néző lelkét. Ebben a színházban minden a szemnek, fülnek, érzékeknek és semmi a léleknek, szívnak. A néző gondolkozni sem tud. Egymásután érik a fény, a hang, a színimpresziók, nem is veszi észre, hogy sem az írónak, sem a rendezőnek nincs semmi különösebb mondanivalója, csak a nagy felvonulások, a nagy sikolyok és a hátborzongató borzalmak üldözik egymást. Mese, eszme, szépség, finomság, gondolat, művészet, színpad, minden elsüllyed, csak egy van: látványosság.

Ez a reinhardti színház. Ez a Mirakel, legzetesebb kivirágzása. Mi ez? Évtize mint a reinhardti színpadi rendezés legjel-

dekkal ezelőtt volt egy híres nemzetközi cirkusz, a Barnum, annak fokára sülyedt le ez a reinhardti színházi kultúra. Nála nincsenek művészek, csak szenzációs nevek. Angol főúri és amerikai milliárdoskörökből válogatott primadonnák, a többi névtelen katona, mint az egyiptomi fáraók rabszolgaserege. Nála nincsenek emberek, csak tömegek, nincsenek szavak, érzések, csak színek, csak dekórumok, szem- és északpráztató hangulatelemek. Az egész becsomagolható egy óriási kelléktárba és szállítható vasuton és hajón, városról városra, világrésről világrészre, mint valami óriási cirkusz, amelyben törpéktől óriásokig, majmoktól elefántokig, lovas bravuroktól légtornászok mutatványáig látható minden. Látható, de nem észlelhető, észlelhető, de nem elgondolható, elgondolható, de nem marad meg semmi tartalom és emlék belőle. Ennél a színháznál mennyivel többet ér egy sophokleszi kardal, egy shakespearei szó, egy molièrei kacagás, vagy egyetlen egy ibseni ránc, kopár, szőnyegtelen színpadi deszkán valami kis eldugott városban, ahol még van hite a színpadnak.

Ha Reinhardt maga egyedül volna, aki a színpadot a raffinált látványosságig vitte el, még nem volna veszedelem. De Reinhardtnek egész iskolája van már és ennek az iskolának sok öntudatlan tanítványa és tanítója nálunk is. A reinhardti síneken jutott el például nálunk Hevesi Sándor, ez a tagadhatatlanul elsőrangú színházi ember és rendező Az ember tragédiája és a Faust legújabb megoldásáig. Ennek a rendezői hitvallásnak és iskolának az a legnagyobb baja, hogy semmibe sem nyugszik bele, amit írók megírtak, hanem mindig többet és mást akar az egyes drámákból kihozni, mint amit az író eredetileg kihozni akart. Így járt Madách és Goethe is a mindent a rendezésért-elv gyakorlati megvalósításában. A Jedermann és a Mirakel óta minden nagyobb színpadi elgondolásban, ahol mély költészet és magas filozófia található, misztériumot sejtnek az új rendezők. A misztérium, mint műfaj, ma divatosabb, mint volt a középkorban. Divatos azért, mert alkalmat ad rendezői exkursiókra, ötletességekre és új színpadi beállításokra. Hiába írta meg Ma-

dách Az ember tragédiáját drámai költeménynek, hiába fogta fel Paulay Ede nagyon helyesen így Az ember tragédiáját, jön az új rendezői iskola és misztériummá nevezi ki a drámai költeményt, deklasszifikálja. Hiába írta meg Goethe az emberi lélek vívódásait súlyos és szárnyaló, sokszor a nehezen érthetőségig elvont filozófiai drámává a Faustban, hiába adták mindig drámának a németek, akik elég jól ismerik Goethe remekét, jött az új rendezői világnézet és misztériummá nevezte ki.

Már maga az a tény, hogy egy rendező világnevek világhírű munkáját végzetesen félreérti, fiaskója a túlrejtett színházi kultúrának. De ez még nem volna minden baj. A modern rendező, hogy a saját misztériumkaptafájára húzhasson mindent, kénytelen megcenzurázni olyan szellemet, mint Madách és Goethe; a drámai költeményből kihullnak egész sorok, jelenetek kerülnek egészen más helyre, mint ahová valók, vagy pedig egészen elsikkadnak. Karl Vollmöller és Max Reinhardt az egykori középkori barát vékony kis legendáját kinyújtották és kiszélesítették, hogy látványosságot tudjanak belevinni az apáca tragédiájába. Iskolájuk követői a nemzeti és a világirodalmak közkinccseit szántják végig a barbár rendezői kék ceruzával, körül és agyon metélik Adám és Lucifer harcát, Faust és Mefisztó örökzengésű párbeszédeit. Minden, ami filozófia és költészet, kihull a rendezői rostán és marad az, ami külsőség, ami üres puffogás, szemkápráztató látványosság, maradnak a nagy keretek, az oszlopok tető és alap nélkül, marad a mozi.

Még Az ember tragédiájával szemben Nemzeti Színházunkban nem volt olyan barbár ez a rendezői iskola, mint a Fausttal. A honi szerzővel szemben talán több volt a respektus és Madáchban nincs is annyi csábító alkalom a külsőségekre, mint Goethében. De már a Faustnál nem is kék ceruza, nem is olló, hanem egyenesen balta működött. Csak azért, hogy mind a két részt, főleg a látványosságban tobzódó, renaissance és klasszikus színekben pompázó második részt színpadra lehessen vinni, egész fejezetek estek áldo-

zatul a rendezői barbárságnak. Hogy ez mit jelent értékrombolásban, mit jelent világirodalmi nagyságok deklasszifikálásában, mit jelent meghamisításban, arról nem is beszélünk. Gyakorlatban a Faust két része együtt félórával hosszabb csak, mint volt eddigelé az első rész egyedül. Mindez azért, hogy új színpadi megoldásról lehessen beszélni s hogy a világirodalmi remekművek megcsonkításának lehetősége, a líra, a költészet, a filozófia és az igazság számonkérése helyett díszletek és reflektorok kendőzésében ünnepeltesse magát a modern barbár, a Barberinieknél Barberinibb képes emlékromboló, az új rendező.

A színpad fejlődésének nagy és diadalmas állomásai vannak. De ahogy minden fejlődés egyszer el szokott érkezni a pozitivum lépcsőin a negativum lejtőjéig, úgy a színpadi fejlődés is technikában és kivitelben eljutott egészen a dekadenciáig. És mindenkinek, aki szereti a színházat, szereti az emberiség közkinccseit, a klasszikusoktól a legmodernebbekig, dermedten kell megállania az új színpad és új rendezés előtt, amely a maga mesterségét, reflek-

torait, díszleteit, tömegeit, színeit, hangjait odáig meri előtolni, hogy a háttérben világszellemek, színészek, egyéniségek fakuljanak el, meghaljon az élő-színház a gép-színház előtt. Ezen az úton a mindenáron való rendezés, a rendezés a rendezésért, a rendezői mindenhatóság, hogy egy egészen stilszerű és egy áldozatul esett drámai költemény hasonlatával éljünk, eljutott a falanszter rendszer egyenruhásításáig, ahol ugyan még vannak színek, vannak emberek és vannak szívek, de már csak jégből az egyéniség megölésére. A színház világában, a rendezési szuverénítás zsarnokságában is beigazolódik az elv, hogy minden cézár holttestek fölé emeli trónját. Csakhogy ebben az esetben az a szomorú, hogy a színpad cézárja, a modern rendező, a művészet szent ideáljainak, az igazság, szépség és az egyéniség szentháromságának sírja fölé emeli a maga barbár templomát.

A cirkusz- és a mozi-szellem, a modern panoráma- és a modern gép-hitvalás megöli az évezredes Tháliát.

Gáspár Jenő

Film és generáció

A film nagysága és átka önnönmagában rejlik. Gyors irama és genetikus tempója alkalmazkodott a XX. század életéhez és maga mögött hagyva a színházat eleinte egyáltalán nem művészt, mint inkább valami újat akart nyújtani a világnak. Az újszerűséget azonban csakhamar követte a film művészi megmozdulása és lassan kialakult a még mindig bizonytalan utakon járó filmművészet. Hogy azonban a művészeti rész megtudja-e tartani azt a tempót, amit a technikai haladás diktál, az egyelőre bizonytalan. Ha nem, úgy ez a film katasztrófáját vonná maga után, mert örökké új dolgokat adni még a film sem tud és körülbelül elérkeztünk oda, hogy a világ már kezd betelni az annyira hangoztatott újszerűség fogalmával és egy kis való művészetet is követel a »legújabb

film« hangzatos címe mellé. Könnyen beláthatjuk ezt, ha figyelemmel kísérjük a mozi adózóinak életkorát és generációként csoportosítjuk a filmszínházak látogatóit.

Mintegy tizenöt-húsz esztendővel ezelőtt kezdte meghódítani a mozi a nagyközöniséget és vált a film komoly riválisává a drámai színházaknak. Tudott tény az is, hogy az új dolgok irányításának és a kavargó, legmaibb életnek legfőbb exponensei mindég a 25–40 évesek köréből kerültek ki. Tizenöt-húsz esztendővel ezelőtt tehát a mai úgynevezett második generáció volt az, amely elsőnek üdvözölte a mozit és amely szinte forradalmi lelkesedéssel állt a még bizonytalan utakon járó új valami mellé. Ez a generáció azonban nem tudott lépést tartani a film fejlődésével és egyáltalán nem vette észre az első

filmek művésziatlenségét, mivel még csak észébe sem jutott a frappánsul ható technikai csoda mellett egy művészi lehetőséget is keresni. Számukra a helyzet azóta mitsem változott és ők jóformán teljesen elvesztek az új film — a művészi film — katonáinak fiatal hadserege számára. Ők nem kritizálnak, hiszen a meglepetés döbbenetes varázsa még mindig ott ül azóta ráncosodásnak indult arcukon és számukra még a legcsapnivalóbb 1927-es film is óriási haladást jelent, az 1906-os vagy 1908-as filmek silány próbálkozásaival szemben. Teljesen megelégednek a minden művészi igyekvést nélkülöző tucatfilmekkel és »kedves« vagy »helyes« megállapításokkal hagyják el a kényelmes bársonyszéket az előadás végén.

Időközben azonban nagy dolgok történtek. A film kitermelte magából a maga második élő és cselekvő generációját s lassan-lassan már ez az újabb nemzedék lépett a régi helyébe. De ez a generáció már belénevelődött a film életébe, együtt nőtt fel vele, annak gyermekkorában volt gyermek és számára már nem volt az a megdöbbentő ujdonság a film, ami valamikor lázbæejtette apái fiatalságát. Neki már több alkalma volt megfigyelni annak tökéletes, vagy tökéletlen voltát s bár gyermekkorában még ő is elhült egy-egy ócska mozitrükk láttán, később már valami merészebb megoldást követelt az immár elavult filmek helyébe. S a mellette helyetfoglaló előbbi generáció még mindég holtra szórakozta magát az elavult tragédián.

Rövid pár esztendő alatt rájött a társadalom arra az igazságra, hogy immár elavult dolog a film átütőerejét annak újszerűségében keresni. A mozi ma már nem új és elérkezett arra a magaslatra, ahol megkívánhatja, hogy másként is foglalkozunk vele, mint ahogyan a piaci ujdonságokkal szoktunk foglalkozni. A film nagy

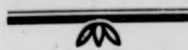
és hatalmas és egy pillanatig sem állhat meg azon a nívón, amelyen ma áll, mert lényege az élet, s az élet egyik legfőbb hatóereje a folyton fokozódó iramu változás. A változás pedig csakis előre felé történhetik, bár a film grafikonja igen nagy visszaeséseket mutat az idők folyamán.

S ez a visszaesés mindég akkor következett be, midőn az uralmon levő generáció az utána következő fiatalabbik generációval volt kénytelen helyet cserélni.

Mert ez a változás — a generációknak eme lassú helycseréje — nemcsak a sok milliónyi nézőközönség, hanem maguk a filmkészítők között is megtörtént. Mert a film az a Ma! A film mellett nem lehet megöregedni, nem lehet belekonzerválódni az elmúlt mindennapba s egy öreg iskolát alapítani az elsüllyedt napok emlékére, mely mint valami megfakult kísértet rémítgeti az új fiatalságot élő utódokat. Szereti a gyors, expresszív fellobbanásokat, s nem riad vissza attól, hogy a legmaibb kreaturákban reprodukálja az emberi természetet, kezdve a barlanglakó ősembertől egészen Keyserling gróf soffortípusáig. Ő a XX. század enfant terrible-je, aki a fiatalságot dobja a munkától megtépettek közé: nesztek, utánozotok engem az ifjúságomban, a merészségemben s főleg abban, amit a minden keretek közötti életművészetnek neveznek az emberek.

És ebben rejlik a film nagy népszerűsége az összes társadalmi osztályok és az összes generációk előtt annyi külömbséggel, hogy míg a régi generáció csak ballag mögötte, addig az újabb generáció — az alkotó fiatalság — mint valami nagyszerű életelixírt örökös nyugtalansággal és új dolgokat követelő ambícióval hajszolja tovább a filmet a megkezdett úton.

Fiala Ferenc

A HID kiadóhivatala útján megrendelhető könyvek :

Kacsó Sándor :

Utoljára még megkapaszkodunk

(elbeszélések) ára : 4 pengő

Párisi Magyar Akadémia :

Tanulmány kötet

ára: 3.50 pengő

Mihály László :

Uj harcosházak

színmű 2 felvonásban, ára: 1 pengő

Bányai Kornél :

Örök arc

(versek) ára: 4 pengő

Csanády György :

„Álmok“ „Évek“

ára: 3 pengő (versek) ára: 2 pengő

ERDÉLYI KÖNYVEK

FŐBIZOMÁNYOSA

A

„STUDIUM“ KÖNYVESBOLT

IV., MÚZEUM-KÖRUT 21

TELEFON: J. 453-28

Erdélyi könyvekre vonatkozó katalógusokat küld, felvilágosításokkal készséggel szolgál s minden kapható könyvet, folyóiratot pontosan szállít

MIHÁLY GÉZA

KÉPKERESKEDŐ ÉS KÉPKERETEZÉSI SZAKÜZLETE

BUDAPEST

VIII., BAROSS-UTCA 41. (Mária-utca sarok)

Művészi olajfestmények, akvarellek, pasztellek metszetek és szentképek nagy választékban, előnyös fizetési feltételek mellett kaphatók. — Képkeretek: blondelek, florentini és léckeretek nagy raktára

Minden fajta keretek elkészítettnek

EGYETLEN SZÉKELY ÜZLET E SZAKMÁBAN

SZENT GELLÉRT GYÓGYFÜRDŐ ÉS SZÁLLÓ B U D A P E S T.

Tökéletes gyógyberendezés. Iszapkezelés a világhírű kolopi „Szent Gellért” rádiumos gyógyiszappal. Forrólég-, fény- és villanykezelés. Szénsavas-, sós- és pezsgő-fényfürdők. — Inhalatórium és pneumatikus kamra. Vizgyógyintézet és napfürdő. Géptorna (Zander). Röntgen.

Kémiai és bakterológiai laboratórium. Nőgyógyászati kezelés.

Specialista szakorvosok.

Kényelmes társas és kádfürdők.

1927. május havában megnyílt a Szent Gellért gyógyfürdő thermális

hullám-uszodája.

Ha elsőrendű
és olcsó munkát akar,
forduljon

KÓNYA LAJOS

férfiszabóhoz

BUDAPEST

VII, Rombach-utca 3

II. udvar I. emelet 22

Özv.

Halmágyi Jenőné

Drogeria

Illatszertár

Kozmetikai és

háztartási cikkek

Olcsó beszerzési forrás!

**V., Akadémia
utca 4**

Speciális
levente
jelvények

**Művészi sportérmek és
plakettek, sportszobrok,
kelyhek mint tisztelet-
és vándordíjak, egyesületi
stb. jelvények**

MORZSÁNYINÁL

Budapest, IV., Eskü-út 5

Több ezer ember olvassa a HID hirdetéseit
Minden külföldi magyar egyesület olvassa

MINDEN KERESZTÉNY

Budapesten

a „HANGYA” kötelékébe tartozó

CENTRUM, HÁZTARTÁS,

KÉVE és PANNÓNIA,

vidéken pedig

az ottani

HANGYA SZÖVETKEZETNÉL VÁSÁROL

Gazdasági cikkek

Háztartási szerek

Kötszerek

Fertőtlenítők

Rovarirtók

Vegy- és gyógyszerek

Gyermek-tápszerek

Tisztító folyadékok

Háztartási és pipereszappanok

Illatszerek

Tea, rum likőrök

Cacaó

legjobb beszerzési forrása

NERUDA NÁNDOR

m. kir. udvari szállító nagydrogériája

Budapest, IV., Kossuth Lajos ucca 10.

Telefon : 6—07, József 6—75.

Sürgőny cím : „Nacuren“ Budapest.

Alapítva : 1872.

Siklódy Károly

szőnyeg és műkereskedése

BUDAPEST,

VI., Székely Bertalan-utca 12/a.

Telefon: 246—68.

Megóvó és mosó gyártelepe:

VI., Hungária-körút 94.

SZENT GELLÉRT PHOTOGRAFUS MŰHELY

GELLÉRT SZÁLLÓ.

Művészi felvételek egész napon
át eszközöltetnek. Amateur
munkák gondos kidolgozása.

Elsőrendű fényképészeti

cikkek gyári áron

állandó nagy

választékban

kaphatók.

SZÉKELY ÖDÖN

INGATLANFORGALMI
IRODÁJA

„CSABA IRODA”

VIII.,

NAGYFUVAROS-U.

14

ERDÉLYIEKNEK
JUTÁNYOSAN KÖZVETIT

CSISZÁR JÓZSEFNÉ

étterme

(gyönyörű kerthelységgel)

AZ ERDÉLYIEK
TALÁLKOZÓ HELYE

FATÁNYÉROS
VARGABÉLES
KITŰNŐ BOROK

VII., ESZTERHÁZY-U. 4.
TISZTVISELŐ KASZINÓ